

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

***SAF AKLIN ELEŞTİRİSİ'NDE KANTÇI ÖZNE
DEVİRİMİ***

Yüksek Lisans Tezi

ONUR ÇAKAN

İZMİR-2022

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SAF AKLIN ELEŞTİRİSİ'NDE KANTÇI ÖZNE
DEVİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi

ONUR ÇAKAN

I. DANIŞMAN: DR. ÖĞRETİM ÜYESİ ÖZGÜR AKTOK

II. DANIŞMAN: PROF. DR. DOĞAN GÖÇMEN

İZMİR-2022

YEMİN METNİ

Tezli Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Saf Aklın Eleştirisi’nde Kantçı Özne Devrimi*” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/01/2022

Onur ÇAKAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

SAF AKLIN ELEŞTİRİSİ'NDE KANTÇI ÖZNE DEVRİMİ

ONUR ÇAKAN

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı

Bu tez çalışması, Kant'ın, Kant-öncesi geleneksel metafiziğe karşı aklın meşru bilgi üretimindeki sınırlarını çizen kendi eleştirel metafiziğini nasıl temellendirdiğini ve eleştirel bir “özne anlayışının” inşası için geleneksel özne anlayışında bir devrim gerçekleştirme yolunda hangi yeni epistemolojik koşulları öne sürdüğünü irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Kant felsefesinde özne kavramının daha önceki geleneksel özne anlayışlarından epistemolojik bakımdan nasıl ayrıldığı ve Kant'ın geleneksel metafiziği eleştirmesinde kendi geliştirdiği yeni özne anlayışının ne denli kilit bir rol oynadığı ele alınacaktır. Kant'ın yeni bir metafizik inşa etmek amacıyla geliştirdiği sistem, felsefeyi bilimler ve deneyim dünyası ile uyumlu bir zemine oturtmayı amaçlamakta ve bu amaca ulaşmanın bir yöntemi olarak, teorik aklın geleneksel metafizikteki spekülasyon kullanımını sınırlandırmayı benimsemektedir. Bu bağlamda, bu çalışma, Kant'ın geleneksel metafizikle mücadele ederken yeni bir metafizik inşa etme çabasının ancak ve ancak özne anlayışında ortaya çıkan *Kantçı bir devrim* olarak yorumlandığında sağlıklı olarak anlaşılabilirliğini ve bu devrimle birlikte inşa edilen yeni özne anlayışının öznellik ile nesnellik arasındaki geleneksel Kartezyen karşıtlığı da dönüştürmek yoluyla Kant'ın öne sürdüğü eleştirel metafiziği olanaklı kıldığını öne sürmektedir. Dolayısıyla, tez, Kant felsefesindeki teorik aklın doğasını incelemekte ve öznenin, dış dünyaya dair nesnel yargılarda nasıl bulunduğu sorusunu

merkeze alırken, saf aklın bu *yeni* öznenin devrimci inşası sürecinde temellenecek biçimde *tesis edilme ve işleme biçiminin* ayrıntılı bir betimlemesini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özne, Metafizik, Teorik Akıl, Anlama Yetisi, Duyarlık

ABSTRACT

Master's Thesis

The Kantian-Subject Revolution in *Kant's Critique of Pure Reason*

ONUR ÇAKAN

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy Program

This study aims to examine in detail how Kant grounds his own critical metaphysics against the pre-Kantian traditional metaphysics by drawing the limits in the production of legitimate knowledge and what epistemological conditions he proposes for the construction of a critical "conception of subject". In the context of this aim, it will be discussed how the concept of subject in Kant's philosophy differs epistemologically from previous conceptions of subject and what kind of a crucial role this new conception in Kant's critique of traditional metaphysics plays. The system that Kant developed in order to construct a new metaphysics aims to put philosophy on a new ground that is compatible with science as well as the empirical world of experience. As a method to achieve this, Kantian philosophy employs the methodology of limiting the illegitimate speculative use of theoretical reason in traditional metaphysics. In this context, this study will show that Kant's effort to construct a new metaphysics while struggling with traditional metaphysics can be clearly understood only if it is interpreted as a Kantian revolution in the conception of subjectivity. It will be argued that this new conception of subject and subjectivity enables Kant's critical metaphysics to transform the traditional Cartesian opposition between subjectivity and objectivity. Consequently, this thesis examines the nature of theoretical reason in Kant's philosophy and presents a detailed description of the way how pure reason is *constituted* as well as the way it *functions* within its own

limits such that its *constitution* and *function* are grounded in the revolutionary construction process of the Kantian subject while focusing on the question of how the Kantian subject makes objective judgments about the external world.

Key Words: Subject, Metaphysics, Theoretical Reason, Understanding, Sensibility

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM:

KANT VE BİLİMLERİN STATÜSÜ

1.1. Kant-Öncesi Metafiziğin Krizi ve Eleştirilmesi Gereği.....	8
1.2. Metafiziğin ve Öznenin Yeniden İnşasının Yöntemi Olarak Kopernik Devrimi.....	13
1.3. Yargıların Ayrımı.....	20

İKİNCİ BÖLÜM:

2. TEORİK AKLIN İŞLEYİŞİ

2.1. Transandantal Estetik; A priori Görü	29
2.2. Öznellik ve Nesnellik.....	33
2.3. Saf Görünümün A priori Formu Olan Uzam	36
2.4. Saf Görünümün A priori Formu Olan Zaman	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

3. TEORİK AKLIN SINIRLARI

3.1. Metafiziğin Sınırları.....	45
3.2. Transandantal Mantık	56
3.3 Transandantal Analitik; Anlama Yetisi.....	67
3.4. Anlama Yetisinin Saf Formları Olan Kategoriler	76
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	97

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendilerine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenden fazlasını sunan samimiyetini benden esirgemeyen kıymetli danışman hocalarım Prof. Dr. Doğan Göçmen ve Dr. Öğr. Üyesi Özgür Aktok'a teşekkür ederim.

Lisans döneminden itibaren sürekli olarak benimle iletişimde kalan, tezin içeriğini belirlememde bana yardımcı olan, tez yazma sürecinin her anında varlığını hissettiğim ve engin bilgileriyle bana yol gösteren Prof. Dr. Doğan Göçmen'e ayrıca minnettarım.

Destegini, sevgisini ve saygısını hiçbir zaman esirgemeyen, varlığıyla hayatımı güzelleştiren, sırdaşım, yol arkadaşım Yağmur Çakıcı'ya teşekkür borçluyum.

Onur Çakan

Ocak 2022, İzmir

GİRİŞ

“Tüm insanlar doğaları gereği bilmeyi arzularlar.”
Aristoteles.

Immanuel Kant’ın, metafiziğin ve özne anlayışının tarihinde bir kırılma noktasına işaret eden felsefesi, tüm felsefi sistemini üç ana soru altında toplamaktadır. Kant’ın felsefi sistemini sağlayan üç ana soru; içeriksel olarak öznenin farklı işlevlerini oluşturmakta ve özneyi teorik ve pratik akıl bağlamında bütünlüklü olarak tanımlamasına olanak sağlamaktadır. Bu üç ana başlık sırasıyla, “1. Neyi bilebilirim? 2. Ne yapmam gerekir? 3. Ne umabilirim?”¹ Kant, bu üç soruyla beraber öznenin farklı işlevlerine vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde, “bu üç soru (...) *metaphysica specialis* olarak sahih metafiziğe tayin edilen üç disiplinin sorularıdır. (...). Bu üç kökensel ilgi, insanı bir doğa varlığı olarak değil, bilakis bir ‘dünya yurttaşı’ olarak belirler.”²

Kant, bir dünya yurttaşı olarak öznenin öncelikle neyi bilebileceğini araştırmaktadır. Özneye dair sorduğu “neyi bilebilirim” sorusuyla birlikte, *Saf Aklın Eleştirisi*’nde öznenin epistemolojik koşullarının bir belirlenimini yapmaktadır. Onun bu soruyu merkeze alarak oluşturduğu ilk eleştiri, öznenin mümkün deneyim alanındaki bilme koşullarının ilkelerini belirlemekte ve metafiziğin bilimler yolunda güvenilir bir alan oluşturabilmesinin olanaklılığını araştırmaktadır. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*’nde metafizik yargıların içeriğini belirlemek, öznenin bilgi alanındaki tekil deneyimin ilkelerini sağlamak ve teorik aklın yapısını analiz etmek için “neyi bilebilirim?” sorusunu yalnızca yanıtlanması gereken bir soru değil, teorik saf akla dair yürüteceği *eleştiri felsefesine* yol gösterecek olan bir sorgulama zemini, bir çıkış

¹ Kant, İ., Arı Usun Eleştirisi, Aziz Yardımlı (Çev.), İdea Yayınevi, 6. Basım, 2019, İstanbul s. 467; A 805 B 834.

² Heidegger, M., Kant ve Metafizik Problemi, Kaan H. Ökten, Alfa Yayınevi, 1. Basım, 2021, İstanbul s. 238; 206

noktası olarak da ortaya koymaktadır. Metafizik, eğer bize güvenilir bilgi sağlama iddiasında saygın bir disiplin olacak ise, bu disiplinin bize güvenilir bilgi sağlamanın koşullarını yalnızca bilginin nesnelere oluşturan alanda değil, öncelikle, “bilme” iddiasında bulunan öznenin kendisinde de temellendirmek gerekir. Yine aynı nedenle, geleneksel metafiziğin eleştirisi, kaçınılmaz olarak, geleneksel Kartezyen öznenin de bir eleştirisi olarak biçimlenmek ve onun yerine yepyeni bir “eleştirel özne” anlayışının geçirilmesini gerektirir. O halde, Kant’ın felsefesini üç ana başlığa gönderme yapan üç ana soru altında ifade etmesi daha da geniş bir soruyu; “insan nedir?”³ sorusunu da sormayı kendi ön koşulu olarak gerektirmektedir. Kuşkusuz “insan nedir?” sorusu da, metafizik yapan insanın, spekülasyon içine düşmeden meşru, güvenilir bir bilgiye ulaşabilmesi bağlamında, “özne olarak insanın bilme koşullarının çizdiği sınırlar nedir?” sorusu olarak karşımıza çıkar. Kant öncesi metafiziğin tarihsel süreç içerisindeki konumun tespiti, Kant felsefesindeki öznenin oluşturduğu yasaların ilkelerin nesnellliğini gösterme *projesi* açısından önemlidir. Bundan dolayı Kant, ilk önce, düşünme yetisi olan saf aklın kendisini ele almaktadır. “Neyi bilebilirim” sorusu, insanı diğer varlıklardan ayıran ve doğa yasalarından bağımsız nesnel yargıların olanağını taşıyan düşünme yetisiyle ilgilidir. İnsan, akıl dolayısıyla kendi kavramlarını oluşturduğundan “neyi bilebilirim” sorusu, yalnızca insanın kendi epistemolojik koşullarını değil, doğrudan doğruya, metafiziğin bize sunduğu yargıların içeriğini ilgilendiren bir sorudur. Eş deyişle, bu soru, özünde metafizik alanının incelenmesine yani metafiziğin tarihsel konum içerisinde geldiği noktayı da, özne ile ilişkisi içerisinde analiz etmeyi gerektirmektedir.

Kant, bu bağlamda, *Saf Aklın Eleştirisi*’nde metafizik yargılarının nitelikleri belirlemeye, aklın doğasını ortaya çıkarmaya ve insanın meşru yargı verme yetisini yeniden düzenlemeye, bu yetinin sınırlarını çizmeye çalışmaktadır. Bu nedenle, “neyi bilebilirim” sorusu, yapısal olarak aynı zamanda aklın her şeyi *bilemeyeceğine*; daha doğrusu, “aklın sınırları”na vurgu yapmaktadır. Bu soru, aklın doğal olarak belirlenebilen şeylere dair yargı üretebileceğine işaret etmektedir. O halde, *Saf Aklın Eleştirisi*, çok basit anlamıyla, aklın bir *sınırlandırılmasıdır*. Aklın sınırlandırılması insanın deneyim alanında öznel koşullarının sınırları bağlamında nesnel yargılar

³ Bknz; Heidegger, M., Kant ve Metafizik Problemi, Kaan H. Ökten (Çev), Alfa Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, 2021.

üretebilme yetisinin sınırlarının çizilmesi anlamında anlaşılmalıdır. Çünkü ancak bu şekilde insan bir “dünya yurttaşı” olarak tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda, Kant’ın, insan aklının doğasını araştırması ve insanın neyi bilebileceğine dair eleştiri oluşturması, eleştirel felsefe ile çizmeye giriştiği sınırları çizmemiş olan, kendisinden önceki filozoflarla bir yüzleşmeyi de içermek zorundadır. Diğer bir deyişle, *Saf Aklın Eleştirisi* yalnızca bir aklın doğasını belirleme, insanın neyi bilebileceğini saptama projesi olarak görülemez. Eleştiri, aynı zamanda, rasyonalist ve ampirist geleneğin Kant öncesinde ortaya koyduğu “özne”nin neyi bilmeye yeltenmiş ve bu bilmeye yeltenmiş olduklarını niye bilememiş ve niye asla bilemeyecek oluşunun da bir gösterilme çabası olarak karşımıza çıkar. Sınırları çizilmeye girişilen “akıl”, ancak ve ancak bir öznenin bir yetisi ise ve özneyi özne yapan tam da bu yetinin kendisi ise, akla çizilen sınırlar, aynı zamanda geleneksel Kartezyen özneye de çizilmekte ve böylelikle, yepyeni bir özne inşa edilmektedir. Bu, kendi aklına sınır koyabilecek kadar dirayetli bir öznenin Kantçı tasarımıdır.

Tarihsel süreç içerisinde metafizik, rasyonalist ve ampirist geleneğin oluşturduğu birbiri ile çatışan ve birbirini dışlayan iki farklı “özne” kavramıyla tam anlamıyla bir kaos alanına dönüşmüştür. Buna bağlı olarak, oluşturulan bu karşıt özne kavramları ile akıl kavramı da bütünlüklü olarak işlevini kaybetmekte ve aklın “ne olduğu” sorusu da ikircikli özne teorileri arasındaki çatışma içerisinde sorulamaz hale gelmiştir. Rasyonalist ve empirist gelenek, bu noktada öznenin tekil biliş edimlerini düzenleyen ilkelerin kaynağını yanlış belirlemektedir. Böylece özneliliğin kurucu ilkeleri ve metafiziğe dair yargıları birer yanılsamalar mantığını doğurmaktadır. Kant-öncesi metafizik işte Kant felsefesi açısından böylesi bir iki gelenek arasındaki bölünmüşlüğü yarattığı kaos ve bunun getirdiği yanılsamalar yumağı içerisinde, meşru yargılar üretebilecek bir felsefi makam olmaktan da çıkmıştır.

Kant açısından, metafiziğin yargılarını meşru olmaktan çıkararak yanılsamanın kaynağı, öznenin nesneye göre kendini yanlış konumlandırma ve buna bağlı olarak eylemlerinin ilkelerini yanlış biçimde belirleme tarzından gelmektedir. Öznenin eylemlerinin ve yargılarının belirlenimi için nesne merkeze alındığında; nesnenin a priori belirlenim koşulları göz ardı edilmektedir. Kant öncesi geleneksel metafizikte sürekli hakim olan, *özneyi nesneye göre belirleme* fikri, metafiziğin tüm felsefe tarihi

boyunca hep bir kaos alanında kalmasına ve saygın bir bilgi otoritesi olamamasına neden olmuştur. Özneyi nesneye göre belirleme fikrinin tipik bir örneği rasyonalist felsefe geleneğinde bulunur: Rasyonalist filozofların teorik aklın doğasını incelemeyen, teorik aklın doğasında zorunlu olarak bulunan sorulardan hareketle oluşturdukları öğretiler öne sürmesi metafizik alanı iyice bulandırmaktadır.⁴ Bu filozoflar, öznenin sahip olduğu teorik aklın yapısına içkin özellikleri, doğrudan doğruya, yöneldiği bilme nesnelere kendi nesnel özellikleri gibi düşünme hatasına düşmüşlerdir; çünkü onlara göre, aklın içsel yapısı, yöneldiği nesnelere akla dışsal olan yapısına “uymaktadır”; onu “yansıtmaktadır”. Kant’ın eleştirel felsefesinin en devrimci ve yeni ayağı, bu bağlamda, kendi deyişiyle, felsefede “Kopernik Devrimi” yapmasında temellenir. Kant, Kopernik Devrimi fikriyle; öznenin nesneye göre biçimlendiği varsayımı terk edilmeli ve nesnenin özneye göre biçimlendiği şekilde ters yüz edilmelidir.

Tezin birinci bölümünün ana başlığı olan “Kant ve Bilimlerin Statüsü” bu bağlamda; Kant öncesi metafiziğin tarihsel konumunun tespitine, metafiziksel yargıların içeriğine, nesneyi özneye tabi kılan Kopernik devrimine ve yargıların içeriğinin kaynağına değinmektedir. Kant’a göre, metafiziğin rasyonalist ve empirist gelenek arasında sürekli olarak bir kavga alanına dönüşmesi nedeniyle, bu durum, metafiziksel yargıların nesneliliğinin sağlanmasını önlemektedir. Başka bir deyişle, teorik aklın sınırlandırılması gerekliliğinin temeli, tam da rasyonalist ve empirist gelenekleri arasındaki kavganın yarattığı krizin bir çözümüne olan ihtiyaçta yatmaktadır. Kant kendi felsefesiyle hem bu krizin teşhisini koymakta hem de buna bir çözüm sağlamaya girişmektedir. Bu bağlamda, tezin ilk bölümünün ilk alt başlığı olan “Geleneksel Metafiziğin Krizi ve Eleştirilmesi Gereği” altında, metafiziğin içine düştüğü kavga alanına, bilimler yoluna girmiş bilimlerin yargılarına ve metafizik yargılar için yeni ilkeler oluşturma zorunluluğuna değinilmektedir. Daha sonra, ana başlığın altındaki ikinci bölüm “Metafiziğin Yeniden İnşasının Yöntemi Olarak Kopernik Devrimi” içerisinde, öznenin, geleneksel özne-nesne ilişkisi içerisindeki Kant tarafından nasıl yeniden konumlandırıldığını ele almaktadır. Bu Kopernikçi devrimin getirdiği ve özne-nesne ilişkisini ters yüz eden radikal yaklaşım, metafiziğin yeniden inşası projesinin eş zamanlı olarak Kant öncesi özne anlayışının

⁴ Bozkurt, N., Kant, Say Yayınları, 3. Baskı, 2010, İstanbul, s. 98

bir eleştirisini ve dönüştürülmesini; bu yolla yeni bir öznenin inşasının gerekli olduğunun göstergesidir. Burada söz konusu olan şey, öznenin deneysel dünya ile kurduğu bilgi ve deneyim ilişkisinin, öznenin anlama ve duyarlık yetilerinin ne olduklarının devrimci biçimde yeni baştan tanımlanması ve bunların olanakları ve sınırları açısından tekrar yorumlanmasıdır. Bu, öznenin özne olarak herhangi bir nesnel bilgi yargısında bulunabilmesinin epistemolojik koşullarının da oluşturulmasını şart koşmaktadır. Birinci bölümün son alt bölümü olan “Yargıların Ayrımı” altında ise analitik ve sentetik yargıların ayrımı irdelenmektedir. Bu bölümünde özellikle, David Hume’un yargılara dair yaptığı ayrım, Kant bağlamında, incelenmekte ve metafiziği oluşturan yargıların hangileri olabileceği konusunda Kant’ın yaptığı saptama ele alınmaktadır. Metafiziğin yargılarının bilimler için güvenli bir yol olabilmesinin koşulu bu başlık altında işlenmektedir. Aynı şekilde bilimlerin yoluna girmiş yargıların içeriğini oluşturan ilkeler tespit edilmekte ve metafiziğin de meşru bir bilim olarak bilimlerin yoluna girebilmesi için izlemesi gerek yol belirlenmektedir. Kant’ın, analitik ve sentetik önermeler ayrımında kendisinden önceki gelenek tarafından düşünülmeyen “sentetik a priori” yargıları metafiziğin meşru bilgi üretiminde merkezi yol oynayan yargı türü olarak önermesi, geleneksel Kartezyen öznenin yerine yerleştirdiği yeni öznenin metafiziksel yargılarda bulunma yetisini kavramamız açısından kritik bir yol oynar.

Tezin ikinci ana başlığını oluşturan “Teorik Aklın İşleyişi”nde, öznenin a priori saf görüşleri ve saf kavramlarının ortaya çıkarılmakta ve bir yandan tekil yargıların zemini olarak duyarlığın saf formları olan uzam ve zaman, diğer yandan anlamanın saf formları olan saf kategoriler ele alınmaktadır. İkinci ana başlığın birinci alt başlığı “Transandantal Estetik; Apriori Görü” bölümünde, transandantal felsefenin duyarlık yetisi üzerine olan temel kavramları incelenmektedir. Burada önemli olan nokta, bilginin iki koşuldan biri olan duyarlık yetisinin bir epistemolojik koşul olarak Kant’ın öznesinde nasıl işlediğinin serimlenmesidir. İkinci ana başlığın ikinci bölümünü oluşturan “Öznellik ve Nesnellik” başlığı, öznel yargıların nesnel yargılara dönüşümüne ve öznenin doğa yasalarından hareketle evrensel yasalar üretme olanaklılığını tartışmaktadır. İkinci bölümün üçüncü alt bölümü olan “Saf Görünün A priori Formu Olan Uzam”, bu sefer öznenin saf formu olan uzamın meşru bilgi üretiminde oynadığı epistemolojik rolünü ele alırken, ikinci başlığın son

bölümünü oluşturan “Saf Görünün A priori Formu Olan Zaman” başlığı altında, öznenin bilebilmesindeki bir başka bir a priori yetisel yapısı olan zaman kavramı ele alınmaktadır. Bu başlık altında öznenin nesneyi algılama süreci irdelenerek nesnelerin uzam bağlamında değişimlerinin öznel algısına değinilmektedir.

Çalışmanın son ana başlığını oluşturan “Teorik Aklın Sınırları” başlığı, metafiziğin ve teorik aklın sınırlandırılmasını konu edinmektedir. Bu bölümün önemi, Kant’ın felsefeye kazandırdığı akıl ve anlama yetisinin ayrımını içeriyor olmasında yatar. Bu bölüm, *Saf Aklın Eleştirisi*’nden hareketle, akıl ve anlama yetilerinin ayrımına değinmektedir. Kant’ın akıl ve anlama yetilerinin ayrımından hareketle tanımladığı saf kavramlar olan ideler ve kategoriler incelenmektedir. Üçüncü ana bölümün ilk alt bölümünü oluşturan “Metafiziğin Sınırları”nda, teorik aklın bazı kavramları açıklanırken, Kant öncesi mevcut metafiziğin yanılsamalar mantığını nasıl oluşturduğu gösterilmektedir. Aynı şekilde bu bölümde teorik aklın yanılsamalar mantığını üretmesine neden olan ideler belirlenmekte ve aklın doğasında zorunlu olarak bulunan sorular açığa çıkarılmaktadır. Bu bölümün konusu, genel hatlarıyla, kategorilerin ve idelerin birbiriyle ilişkilerinin ve metafiziksel yargıların tekil bilme edimleri açısından yargılar üretmesinin olanaklılığının irdelenmesini kapsamaktadır. Ayrıca bu bölümde, aklın kullanım alanlarına göre ayrılması ve koşullu olanla koşulsuz olanın ilkelerin araştırılması yapılmaktadır. Üçüncü ana bölümün ikinci alt başlığını oluşturan “Transandantal Mantık” bölümü, mantığın kullanım alanlarına bağlı olarak empirist ve rasyonalist geleneğinin özne anlayışlarının, Kant felsefesi bağlamında, nasıl dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Kant’a göre, idelerin ilkinin oluşturan “ruh” kavramı ele alınmakta ve Kant’ın Descartes eleştirisi bağlamında incelenmektedir. Aynı şekilde, algı ve deneyim yargılarının ayrımıyla Kant’ın Hume’la yüzleşmesi sunulmaktadır. Tezin üçüncü ana başlığının üçüncü bölümü “Transandantal Analitik; Anlama Yetisi” başlığıdır. Bu başlıkla beraber bilginin içeriğini oluşturan iki yetiden; dolayısıyla özneyi özne yapan iki zorunlu ve yeter epistemolojik koşuldan ikincisi olan anlama yetisi ele alınmaktadır. Duyarlık ve anlama yetisinin işbirliğiyle oluşan nesnel yargılar içerikleri bakımından ele alınmakta ve anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerin belirlenebilmesinde yargılardaki mantıksal işlevler incelenmektedir. Üçüncü bölümün son alt başlığı olan “Anlama Yetisinin Saf Formları Olan

Kategoriler” başlığı altında ise saf kavramları oluşturan kategoriler ortaya konmakta ve analiz edilmektedir. Bu bölümde kategorilerin mümkün deneyim alanındaki düzenleyici ve kurucu niteliklerine değinilmektedir. Bu düzenleyicilik ve kuruculuk işlevleri açısından tüm kategorilerin ayrıntıları ile ele alınması, bunların her birisinin özne tarafından nasıl olup da aynı zamanda birer öznel edim olarak işlerlik kazandıklarının betimlenebilmesi açısından önemlidir. Böylelikle bu kategorilerin, Kant’ın özne anlayışında, kendisinden önceki Kartezyen özne geleneğinden farklı olarak nasıl dış dünyanın nesnelliğine ait özellikler olmak yerine, Kantçı öznenin kendi yapısal a priori yetileri olarak nasıl iş gördükleri gösterilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM:

1. KANT VE BİLİMLERİN STATÜSÜ

1.1. Kant-Öncesi Metafiziğin Krizi ve Eleştirilmesi Gereği

Eski Yunan felsefesi, üç temel bilime ayrılır: Fizik, Etik ve Mantık. Kant'a göre, bu ayırım konuların yapısına uygundur. Kant, bu bilimlere güvence altına almak ve içeriklerini doğru belirlemek için bu bilimlere temel bir ilke eklemek istemektedir. Kant'a göre, bu temel ilkeyle, "(...)hem bu bölümlenmenin tamlığı güvence altına alınmış olur, hem de zorunlu alt bölümlenmeler doğru olarak belirlenebilir."¹

Kant açısından bilgi ya içeriksel ya da biçimseldir. Bilginin içeriksel kısmı, nesneyi ele alırken biçimsel kısmı, nesnelere arasında ayırım yapmaksızın, nesnelere yalnızca biçimi bakımından ve düşünmenin genel kuralları açısından ele almaktadır. Bununla birlikte, bilginin biçimsel kısmını ele alan felsefe "mantıktır." Bilginin içeriksel kısmını ele alan içerikli felsefeyi de, Kant, ikiye ayırmaktadır. Bunlar; doğa yasalarını inceleyen "fizik" ve özgürlüğün yasaları ele alan "etik"dir. Kant, ilkin felsefenin biçimsel kısmı olan mantıkla yüzleşmektedir: Mantık biliminin bilgisini incelediğinde Aristoteles'ten beri bilimler için güvenilir bir yol olduğunu gözlemlemektedir. Ona göre, mantık biliminin bilgisine ilişkin çalışmalara bakıldığında Aristoteles'ten beri mantık bilgisinin içeriğini amaçlayan herhangi bir düzenleme olmadığı açıkça görülür. Genellikle yapılan çalışmalar, mantık bilgisini safsatalardan arındırmak ya da daha duru belirlemelere ulaşma amacını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalar, sadece mantık bilgisinin biçimsel inceliğine dair yapılan çalışmalar olarak kalmıştır. Ancak Kant'a göre, bu çalışmaların mantık

¹ Kant, I., Ahlak Metafiziğin Temellendirilmesi, İonna Kuçuradi (Çev), Türkiye Felsefe Kurumu, 6. Baskı, 2015, Ankara, s. 3

bilgisinin biçimsel inceliğinden öteye gidemiyor olması, mantığın içeriksel olarak sağlam kurulduğunun göstergesidir.

Kimileri, mantığın içeriksel bilgisine ruh bilimsel öğretiler, metafiziksel ve insanbilimsel bölümler katmaya çalışmışlardır. Kant'a göre, bu çalışmalarını yapanlar, mantık bilgisinin içeriksel eksikliğini gidermek amacına hizmet etmek için değil, onun doğasına dair bilgisizliklerinden yapmışlardır.² Kant'a göre, mantığın uzun zaman boyunca sağlam ayakta kalabilmesinin sırrı, "biçimsel kurallarını ayrıntılı olarak açıklamak ve tam olarak tanıtmaktan başka bir şey değildir."³ Mantığın ilgi alanına giren bilginin, mantığın biçimselliğine özgü bir sınırı vardır. Kant'a göre bu sınır, "tüm düşüncenin (ister a priori isterse görgül olsun, kökeni ya da nesnesi ne olursa olsun, anlıklarımızda ister olumsal isterse doğal hangi engellerle karşılaşır karşılaşırsa) biçimsel kurallarını ayrıntılı olarak açıklamak ve tam olarak tanıtmaktan başka bir şey değildir."⁴ Dolayısıyla mantık bilimi bu zamana kadar başarılı olmuşsa, bu başarıyı, bilgisinin mutlak olarak sınırlanmışlığına borçludur. Kant'a göre mantık bilimi, tüm bilgi nesnelere ve bu nesnelere birbiriyle ilişkilerini düzenlemekle uğraşmaz. Mantık, böyle bir uğraş içerisinde olmadığından anlama yetisi, kendi kendisiyle ve kendisinin biçiminden başka hiçbir şeyle ilgilenmemektedir.

Kant, mantık bilimini inceledikten sonra her bilimin kendine ait bir alanı, bir sınırı olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Eğer bilimlerin birbirlerinin sınırlarının ötesine geçmelerine izin verilirse, bilimler biçimsiz kalacaklardır. Bu noktada hiçbir şekilde bilimlerde genişleme ya da ilerleme olmayacaktır. Kant, bu durumu *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*⁵ adlı eserinde şu şekilde açıklamaktadır: "Eğer bir bilginin bilim olarak serimlenmesi isteniyorsa, her şeyden önce onu diğer bilgilerden ayırmanın, yani ona özgü olanın kesinlikle belirlenebilmesi gerekir; aksi takdirde bütün bilimlerin sınırları birbirine karışır ve hiçbiri kendi yapısına göre esaslı bir biçimde ele alınamaz."⁶

² Kant, AUE, s. 21; B VIII.

³ Kant, AUE, s. 21; B IX.

⁴ Kant, AUE, s. 21; B IX.

⁵ Bu eserin adı bundan sonraki kısımda "Prolegomena" olarak kısaltılacaktır.

⁶ Kant, I., *Gelecekte Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, İonna Kuçuradi- Yusuf Örnek (Çev), Türkiye Felsefe Kurumu, 6. Baskı, 2019, Ankara, § 1, s. 23

Kant, mantık bilimini inceledikten sonra, bilgiler söz konusu olduğunda bu bilgilerle öznenin yargıda bulunması için mantığın bir ön öğreti olarak gerekli olsa da yeterli olamayacağını savunur. Ona göre, bilgilerin kazanılması için bakılacak yer bilimin kendisidir. Kant'a göre, bu bilimlerde teorik akla ait yargıların yer alabilmeleri için ancak bilimlerde a priori bilinen bir şey olmalıdır. Bu durumda a priori bilenebilen, nesnesiyle iki şekilde ilişkilenebilir. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde a priori bilenebilen şu şekilde açıklanmaktadır: “Ya bu nesneyi ve kavramını (ki başka yerden veriliyor olmalıdır) yalnızca belirlemek, ya da o denli de edimsel [wirklich] kılmaktır. Birincisi usun kuramsal [theoretisch], ikincisi ise kılğısal [praktisch] bilgisidir.”⁷ A priori bilgi sadece nesnenin kavramını belirlediği zaman kavramın düşünülmesine olanak tanımaktadır. Başka bir ifadeyle, kavramın özne tarafından düşünülmesi akıl bilgisinin teorik yönüdür. A priori bilgi mümkün deneyim alanında karşılığı olmadığı için deneyimden bağımsızdır. Düşünülen kavramın mümkün deneyim alanında bir karşılığının bulunması yani, öznenin nesne üzerinden yargı üretmesi bilginin, pratik yönüdür. Akıl bilgisinin pratik yönü ancak mümkün deneyim alanında gerçekleşmektedir.

Kant, nesne ile kavramını belirlemek olarak tanımladığı teorik aklın bilgisi için iki bilimi ele almaktadır. Bu bilimler, matematik ve fiziktir. Matematiğin bilgisi tümüyle saf iken fiziğin bilgisi, akıl bilgisinden daha başka bilgi kaynaklarını barındırdığı için teorik kısmını kapsayan bölümü, saftır. Matematiksel bilginin bilimsel bilgilerin yoluna girmesi mantık bilimi kadar kolay olmamıştır. Matematiksel bilginin bilimlerin güvenilir yoluna girmesi Antik Yunan'a dayanmaktadır. Kant'a göre, matematik,

“uzunca bir süre el yordamıyla ilerleme aşamasında kalmıştır ve dönüşüm tek bir insanın talihli düşüncesi tarafından üretilen bir devrime yüklenmelidir. (...) İkizkenar üçgenin özelliklerini belgitleyen ilk (bu Thales ya da başka biri olabilir) kafasında bir ışık çakmış olmalıdır; çünkü şekilde ya da onun salt kavramında gördüklerini izlemesi ve bir bakıma bunlardan onun özelliklerinin bilgisini çıkarması gerekmediğini, ama kavramların kendilerine göre onda a priori düşündüklerini ve (yapılaştıma yoluyla) kurduklarını ortaya koyması gerektiğini, ve bir şeyi a priori güvenilir bir yolda bilmek için o şeye onun kavramı ile uyumlu olarak kendisinin ona vermiş olduklarından zorunlu olarak çıkarlardan başka bir şey yüklememesi gerektiğini bulmuştu.”⁸

⁷ Kant, AUE, s. 21; B IX.

⁸ Kant, AUE, s. 23; B XII.

Kant, mantık ve matematiksel bilginin bilimler için güvenilir bir bilgi olduğunu inceledikten sonra aklın, kendi kendisiyle, düşündüğü nesnelere içeriği bakımından “baştan sona yalıtılmış kurgul bir us bilimi olarak Metafizik (...)”⁹ bilimini ele almaktadır. Kant’a göre, metafizik teorik aklın baştan sona yalıtılmış bir bilimi olduğu için deneyimsel öğrenmeden bağımsız yani, transandantal/aşkınısaldır [Transzendental]. Bu durumda akıl, metafiziksel öğrenmeyi kavramlar yoluyla gerçekleştirmektedir. Kant’a göre, kavramlar yoluyla öğrenilen metafizik alanında akıl, kendi kendisinin öğrencisi olmak durumundadır. Kant’a göre, metafizik diğer tüm bilimlerden eski olmasına rağmen ve diğer tüm bilimler, “her şeyi yok eden bir barbarlığın dipsiz uçurumunda yutulacak olsalar bile varlığını sürdürecektir olmasına karşın”¹⁰ bilimin güvenilir yoluna girememiştir. Metafizik, bilim için güvenilir bir alan olmadığı gibi mevcut tarihsel gelişimi içerisinde bir kavga alanına dönüştürmüş ve özneyi istediği yönde ilerletememiştir. Kant, bu kavga alanını şu şekilde ifade etmektedir:

“Başlangıçta inakçıların, yöntemi altında despotik bir egemenliği vardı. Ama, yasama düzeni henüz üzerinde eski barbarlığın izlerini taşıdığı için, egemenliği iç savaşlar yoluyla adım adım anarşiye yozlaştı, ve kuşkucular, yüm yerleşik yapılardan tiksinen bir tür göçebeler kümesi, zaman zaman kentli birliği parçaladılar. (...) Bu yolla metafizik bir kez daha o eski kurt yeniği dogmatizme geri düşmüştür ve bu nedenle bir zamanlar bilimin kurtarılacak olduğu o aynı küçümseme ile karşı karşıyadır. Şimdi, tüm yollar (sanıldığı gibi) denendikten ve boşa çıktıktan sonra, bir bıkkınlık ve bir ilgisizlik egemdir.”¹¹

Kant’ın bu sözlerinden anlaşılacağı üzere, aklın bilgisi ancak teorik olarak temellendirilebilmektedir. Fakat aklın teorik temellendirmesi için ihtiyaç duyulan metafizik, maruz kaldığı “iç savaşlar” nedeniyle paramparça biçimindedir.¹² Paramparça olan metafiziğin birliği sağlanamamış; akıl da temellendirilememiştir. Teorik akıl, paramparça olan metafizikten hareketle yargılarına ilke kazandırmak zorunda olduğu için trajik bir duruma düşmektedir. Söz konusu trajik durum, teorik aklın paramparça olan metafiziğe dayanarak ilke oluşturma isteğidir. Teorik aklın ilkeler oluşturma isteğinden hareketle, içine düştüğü trajik durumun kurbanıdır. Akıl trajik bir durundayken, işlevini yitirmekte ve tekil deneyimlerinden hareketle

⁹ Kant, AUE, s. 24; B XIV.

¹⁰ Kant, AUE, s. 24; B XIV.

¹¹ Kant, AUE, s. 15; A IX.

¹² Gözkan, Bülent, H., Kant’ın Şemsiyesi “Kant’ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar”, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, 2018, İstanbul, s.34

dünyayı anlamlandırma konusunda çaresiz kalmaktadır. Haliyle, öznenin bu durumda doğa yasalarından hareketle nesnel yargılar üretebilmesi mümkün değildir. Aklın bilme konusunda bu denli hırslı iken, amaçladığının tersine, bu denli trajik bir hale düşmesi, insanın meşru biçimde bilgi üreten bir özne olmasına engel olmaktadır. Bu bağlamda öznenin mümkün deneyim alanındaki bilme edimlerini herhangi bir ilkeye bağlanmadığı için ürettiği yargılar anlamsız kalmaktadır. Ernst Cassirer, bu koşulları şu şekilde ifade etmektedir:

“Eski metafizik ontolojiydi; hep ‘varlık’ üstüne genel bazı kanaatlerle işe başlar ve buradan hareketle nesnelere özel belirlenimlerinin bilgisine öngelen şeyleri arardı. Bu durum, kendilerini ‘empirist’ olarak sunan öğretiler kadar, kendilerini ‘rasyonalist’ sayan sistemler için de aslında yaklaşık olarak geçerliydi.”¹³

Metafiziğin mevcut tarihsel koşullar içerisinde maruz kaldığı durum, aklın düşünme yetisini bastırmaktadır. Düşünme yetisini kaybetmiş öznenin anlamlı yargılarda bulunabilmesi söz konusu değildir. Rasyonalist ve empirist geleneğin ön kabullerle hareket etmesi, öznenin bu ön kabullerle yargılar üretmesi ve bu yargılar üzerine tartışması anlamsızdır. Eş deyişle, “aklın saf bilgiye ulaşmak için çoktan kullanmaya başladığı felsefi kavramlara, ilkelere nasıl ve hangi yolla ulaştığını kanıtlamak şöyle dursun, açıklamaya bile gerek duymadan, yalnızca kibirle yani nedenini, kaynağını, tarzını, kökenini, oluşum sürecini açıklamadan, basit bir şekilde onların kullanıldığından ve yalnızca üst perdeden duyurmakla yetinebileceğinden hareket etmektedir.”¹⁴

Bu noktada özne, koşulların kurbanı olmayacak şekilde aklı nasıl inşa etmeli, sorusu Kant’ın çıkış noktasıdır. Kant’a göre, öznenin yargıda bulunabilmesi için mantık gerekli olsa da yeterli değildir. Bu durumda savaştan geriye kalan enkazların kaldırılması yani metafiziğin yeniden inşası gereklidir. Bu noktada şuna değinmek gerekir ki, mantığın bilgisine kıyasla aklın teorik bilgisinin bilimler için güvenli bir yol olabilmesi daha zor ve güç bir durumdur. “Çünkü yalnızca kendi kendisi ile değil ama nesnelere de ilgilenmesi gerekecektir.”¹⁵ Öyleyse sadece a priori bilgi ile

¹³ Cassirer E., Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi, Doğan Özlem (Çev), Notos Kitap Yayınevi, 1. Baskı, 2017, İstanbul, s. 201.

¹⁴ Doğan Göçmen, Hegel’de “Nesnel, Tanıtlanmış Bilim” Olarak Felsefe Kavramına Giriş, Sofist Dergisi, 1. Basım, 2020, s. 77

¹⁵ Kant, AUE, s. 21; B IX.

akıl, içine düştüğü trajik durumdan kurtulamaz. Eş deyişle, öznenin bilişsel yargılarının anlamlı olabilmesi için aklın da kendi teorik sınırlarını tanınması ve bu sınırlara uygun davranan bir özneye tekrar temellendirilmesi gerekmektedir. Çünkü, ister teorik aklın nesnelere a priori olarak belirlediği saf olan matematik olsun, isterse kendi bölümleri içerisinde saf olan fizik olsun, her birinin incelendiğinde, kendine ait sınırları olduğu ve bunların özenle kulanması gerektiği fark edilir.¹⁶ O halde, bilimlerin yolunda ilerleyen mantık, matematik ve fiziğin tarihsel gelişimi içerisinde izlediği yolu izlemek, metafiziğe sağlam bir bilim olabilmesi adına büyük öneme sahiptir.

1.2. Metafiziğin ve Öznenin Yeniden İnşasının Yöntemi Olarak Kopernik Devrimi

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde metafiziğin mevcut durumunu göz önünde bulundurarak, neden bir bilimin yoluna giremediğini sorgulamakta ve olanaklı olup olmadığını araştırmaktadır.¹⁷ Kant'a göre, metafizik bilgisinin tarihsel gelişimine bakıldığında sürekli olarak kendini nesnelere uydurmak zorunda kalmaktadır. Bilgiyi nesneye uydurmak, bilgiye dair herhangi bir şeyi kavramlar yoluyla a priori saptamak ve bu yolla bilgiyi genişletme çabası, boş bir çabadır.¹⁸ Aynı şekilde bilgiyi nesneye göre belirleme girişimi her zaman sonuçsuz kalmaktadır. Kant, sonuçsuz kalan girişimler sonucunda bu kez nesnelere kendilerini bilgiye uydurma varsayımı araştırmaktadır. Bu girişim bilgiyi oluşturan kuralların nesneden veya doğa yasalarından gelmediğini aksine, nesne henüz özneye verilmeden özne tarafından kuralların bilinmesidir. Bu inceleme, nesnelere a priori bilgisinin olanağı üzerine bir şeyler saptama girişimi olacaktır. Böylece metafiziğin görevinden daha iyi sonuç alınıp alınmayacağını incelemektedir. Kant'ın ifadesiyle,

“durum öyleyse Kopernik'in ilk düşüncesi durumunda olduğu gibidir. Gök cisimlerinin devimlerini bütün bir yıldızlar kümesinin gözlemcinin çevresinde döndüğü varsayımı altında açıklamada iyi bir sonuç alamadığını görünce, Kopernik gözlemcinin kendisini döndürüp, buna karşı yıldızları dinginlikte tuttuğu zaman daha başarılı olup olamayacağını araştırmıştı. Metafizikte de, nesnelere sezgisi açısından benzer bir yol denenebilir. (...) kurallar daha bana

¹⁶ Kant, AUE, s. 22; B X.

¹⁷ Kant, AUE, s. 21; B VII.

¹⁸ Kant, AUE, s. 25; B XVI.

nesnelere verilmeden bende oldukları için a priori varsayılmalıdırlar ve a priori kavramalarda anlatılırlar. Buna göre tüm deneyim nesnelere kendilerini zorunlu olarak bu kavramlara uydurmalı ve onlarla bağdaşmalıdır.”¹⁹

Bu bağlamda Kant, nesnelere özneye göre belirlenimi fikriyle Kopernik devriminin evren anlayışı arasında benzerlik görmektedir. Kant’a göre, algının kendini nesnelere uydurması sonucunda bir şeyin a priori olarak bilinebilmesinin olanaklarını anlamak güçtür. Buna karşın, duyu nesnesinin kendisini algı yetisinin yapısına uyduracaksa, o zaman bir şeyin a priori olarak belirlenmesinin olanakları daha anlaşılır olmaktadır.²⁰ Kant bu bağlamda, nesnenin veya daha geniş bir tabirle doğanın yasalarının özne tarafından kendi gereksinimlerine göre şekillenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu durumda özne artık tüm a priori olarak belirlenen şeylerin merkezindedir. Böylelikle özne, basit anlamıyla doğa yasalarına ve nesneye bağımlı kalacak şekilde değil, mümkün deneyim alanından hareketle doğa yasalarını dönüştüren, nesneyi anlamlandıran ve kavramsallaştıran bir varlık konumuna yükselir.*

Düşünme tarzındaki bu devrim, şimdiye kadar insanın aklını deneyime tabi tutanlara karşı bir eleştiridir. İnsan aklını deneyime tabi tutan empiristler hiçbir şekilde insan aklına otonomluk tanımamakta ve nesne, doğa ve doğanın yasalarını ölçü almaktadırlar. Kant’ın bahsettiği Kopernik devrimi ile insan aklının yasaları, doğanın yasalarını da gözeterek işlevini yerine getirmektedir. Çünkü doğa dediğimiz olgu, Kant’a göre, “şeylerin yasalara göre belirlenen varoluşudur.”²¹ Ancak doğa kendi başına şeylerin varoluşu anlamına gelmez. Kant’a göre:

“Doğa kendi başına şeylerin varoluşu anlamına gelseydi, onu hiçbir zaman, a priori olarak da a posteriori olarak da bilmezdik. A priori bilemezdik; çünkü biz kendi başına şeylere ait olabilecek olanı nasıl bileceğiz? (...) A posteriori olarak da kendi başına şeylerin yapısının böyle bir bilgisi olanaksız olsa gerek. Çünkü, eğer şeylerin varoluşunun yasalarını bana

¹⁹ Kant, AUE, s. 25; B XVII.

²⁰ Kant, AUE, s. 21; B VII.

* Kant’ın etik, politik, teorik ve pratik akıl üzerine yazdığı metinler dikkate alındığında metinlerin ortak teması “özgürlük” kavramıdır. Özgürlük kavramı, Kant’ın felsefesinin en temel kavramlarından birisidir. Kopernik Devrimi fikriyle özneyi felsefesinde merkezi bir konuma oturtan Kant, “Eleştiri”nin özünde öznenin özgürlüğüne de vurgu yapmaktadır. Ancak tez; *Saf Aklın Eleştirisi*’nde epistemolojik bağlamda Kantçı özne devrimini merkeze aldığından “özgürlük” kavramına pek değinmemektedir. Teorik aklın içine düştüğü trajik durumdan kurtuluş yolunu gösteren ve bu bağlamda yeni bir özne anlayışını ortaya koyan Kant, aynı şekilde *Saf Aklın Eleştirisi*’nde öznenin özgürlüğüne dolaylı olarak gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda her ne kadar tez de özgürlük kavramına değinilmese de özgürlük kavramının, Kant açısından, temel kavramlardan olduğu unutulmamalıdır.

²¹ Kant, Prolegomena, § 14, s. 44.

deney öğretecekse, bu yasalar kendi başına şeylerle olduklarına göre, benim deneyimin dışında da onlara zorunlu olarak uygun düşmelidirler.”²²

A posteriori bilgi, nesnelere yapısının bilgisini hiçbir zaman özneye vermediği gibi, a priori kavramlar da kendi başlarına içeriksel olarak bir anlam ifade etmemektedir. Dolayısıyla duyuşal deneyimin kendisini nesneye uydurma girişimiyle özne, nesnelere varoluşuna dair bilgi elde edememektedir. Kant’a göre, “yeni düşünme yöntemi olarak varsaydığımız şey, eş deyişle, şeylere ilişkin olarak ancak onlara kendi koyduklarımızı a priori biliriz biçimindeki yaklaşımımız, eşi bulunmaz bir denek taşı olacaktır.”²³

Kant, Kopernik Devrimi ile deneyimin kuralları ya da oluşma olanaklarını, anlama yetisinin gereksindiği bir *yapısal işleme biçimi* olarak ele almaktadır. Kant’a göre, nesnenin bilgisi henüz kavramlar tarafından belirlenmediği durumda bile, onun bilgisi için gerekli olan kavramlar, anlama yetisinde a priori ve yapısal olarak bulunmaktadır. Kant, bu nedenle, anlama yetisinde bulunan kavramlara, “a priori kavramlar” adını verir. A priori kavramlar, deneyimden bağımsız oldukları için “saf kavramlar” olarak da adlandırılmaktadır.²⁴ Saf kavramlar, öznenin nesnelere üzerine yargıda bulunmasına, öznel ve evrensel yargılar üretmesine olanak tanımaktadır. Kant’a göre, tüm deneyim nesnelere kendilerini zorunlu olarak bu a priori kavramlara uydurmalı ve bağdaştırmalıdır. Bu bağlamda “metafiziğe ilk bölümünde- ki a priori kavramlarla ilgili ve deneyimde bunlara karşılık düşen nesnelere onlarla uyumlu olarak verilebilir- bir bilimin güvenilir yolu için söz verilebilir.”²⁵

Kant’a göre, a priori bilgilerin doğruluğunun ve geçerliliğinin sınanması ancak mümkün deneyim alanının içerisinde olanaklıdır. A priori bilgilerin deneyim ile ilişkilendirilmesi; aklın sınırlarının formel olarak çizilmesi gerekmektedir. Kant, bu bağlamda iki bilgi türünden bahsetmektedir. Bunlar, deneyim yoluyla elde edilen “a posteriori” ve deneyimden bağımsız olarak sağlanan “a priori” bilgilerdir. Kant’a göre:

“Deneyim bize hiç kuşkusuz neyin var olduğunu söyler, ama zorunlu olarak başka türlü değil de öyle olması gerektiğini değil. Bu yüzden bize hiçbir gerçek evrensellik vermez, ve bu tür bilgi üzerinde öylesine direten us tarafından

²² Kant, Prolegomena, § 14, s. 44.

²³ Kant, AUE, s. 21; B VIII.

²⁴ Kant, AUE, s. 40; B 3.

²⁵ Kant, AUE, s. 26; B XVIII.

doğurılmaktan çok uyarılır. Böyle aynı zamanda iç zorunluluk ırasını da gösteren evrensel bilgiler deneyimden bağımsız olarak kendilerinde açık ve pekin olmalıdır; buna göre a priori bilgiler olarak adlandırılırlar; ama, karşıt olarak, yalnızca deneyimden ödünç alınmış olan ise, söylenegeldiği gibi, yalnızca a posteriori ya da görgül olarak bilinir.’’²⁶

Saf aklın a priori olan kavramlarla üretilen bilgilerin, mümkün deneyim alanıyla ilişkilendirilmediği zaman nesnelere üzerinden oluşturulan önermelerin anlamlı bir bütünlük oluşturması ve evrensel yargılar üretmesi mümkün değildir. Bu bağlamda, a priori olarak saydığımız kavram ve ilkelerle yapılabilecek şey, nesnelere iki farklı bakış ile görmeye olanak verecek şekilde düzenlemektir. Birincisi; deneyim için, duyuların ve anlağın nesnelere olarak, ikincisi ise deneyimin sınırlarının ötesine geçmeye çalışan akıl için yani, salt bir düşünce nesnesi olarak. Nesnelere, bu iki bakış açısından görüldüklerinde saf aklın ilkesiyle bağdaşmaktadır. Aksi takdirde a priori olarak kavramlar ve ilkeler sadece salt bir düşünce olarak ele alındığında, akıl yanlısalar mantığı üreterek çelişkiye düşmektedir.²⁷ Aklın çelişkili bir konumdayken ürettiği yargıların içeriği ise mümkün deneyim alanında geçerliliği olmayan yargılardır. Bu bağlamda yargıların kavramları ve ilkeleri sadece salt bir düşünce olarak ele alındığında geçerli birer önerme olmaktan ziyade birer ön kabul niteliği taşımaktadırlar. Bu durum öznenin mümkün deneyim alanındaki eylemleri tutarsız ve içeriği boş olmakta ve herhangi bir şekilde evrensel yargılara olanak tanımamaktadır.

Kant’a göre, aklın içine düştüğü çelişki doğasında zorunlu olarak bulunan sorulardan kaynaklanır. Rasyonalistlerin uzun zamandır aklın doğasında bulunan sorularla uğraşması boşuna olduğu gibi metafiziğe ilişkin yargıları da anlamsızdır; çünkü bu yargıların geçerliliğine ilişkin mümkün deneyim alanında bulunmamaktadır. Kant, aklın doğasında bulunan sorulara ilişkin şu belirlemeyi yapar; “insan usu bilgisinin bir türünde özel bir yazgı ile karşı karşıyadır: öyle sorular tarafından rahatsız edilir ki, bunları göz ardı edemez, çünkü ona kendi doğası tarafından verilirler; ve gene de onları yanıtlayamaz, çünkü insan usunun tüm yeteneğini aşarlar’’²⁸

²⁶ Kant, AUE, s. 36, A 2.

²⁷ Kaufmann, W., İnsan Anlamak -1 Goethe, Kant, Hegel, Aziz Yardımlı (Çev.), İdea Yayınları, 3. Basım, 2014, İstanbul, s.79

²⁸ Kant, AUE, s. 17; A VII.

Kant'a göre, teorik aklın doğasında bulunan sorulara rasyonalistlerin cevap araması boşunadır.²⁹ Rasyonalistlerin bu sorulara cevap araması öznenin kendini mümkün deneyim alanında konumlandırmasına olanak tanımamaktadır. O halde, teorik aklın bir bilimi olan metafizik, bilimler için güvenilir bir yol olmadığı sürece bilgisinin nesnel geçerliliği sağlanamamaktadır. Bu bağlamda Kant'ın sorduğu soru, bir bilim olarak metafizik nasıl olanaklıdır?³⁰ Kant'a göre:

“Metafizik, saf aklın (rastgele veya bile bile girişilmeyen, aklın doğal yapısının kendisinin götürdüğü) dialektik çabaları sırasında, bizi sınırlara götürür; transandantal ideler de bize yalnız aklın saf kullanımının sınırlarını göstermekle kalmazlar, aynı zamanda bu ideleri belirleme yolunu da gösterirler; en sevgili çocuğu olarak metafiziği doğurmuş olan aklımızın bu doğal kuruluşunun amacı ve yararı da budur. Metafiziğin doğuşunu ise, dünyadaki her doğuşla olduğu gibi, belirsiz rastlantılara değil, büyük amaçlar için düzenlenmiş bir ilk çekirdeğe yüklemek gerek”³¹

Aklın trajik durumdan kurtulması ve eylemlerini bütünlüklü iç bağıntı kurarak eylemde bulunması için aklın bir “sınırlandırmaya” ihtiyacı vardır. Kant, aklın sınırlamaları konusunda, sınır ve sınırlama kavramları arasında bir ayrım yapmaktadır. Ona göre aklın bir sınırı yoktur, ancak sınırlandırılması gerekmektedir.

“Sınırlar (yer kaplayan varlıklar söz konusu olduğunda) hep belirli bir yerin dışında bulunan ve bu yeri kapsayan bir uzamı varsayarlar; sınırlamalar ise böyle bir şeyi gerektirmezler; onlar yalnızca, mutlak tamlığı olmayan bir büyüklüğü etkileyen değillemelerdir. (...) aklın bilgisi türdeş olduğu sürece, onun belirli sınırları düşünülemez. Matematik ve Doğa Biliminde insan aklı hiçbir sınır tanımaz, ancak sınırlamalar tanır; yani kendi dışında, hiç ulaşamayacağı bir şeyin olduğunu kabul eder, ama kendisinin, kendi iç gelişiminde tamamlanacağı değil.”³²

Öyleyse Kant, kendisinden önceki rasyonalist filozofların cevaplamadığı ya da gözden kaçırdığı bir soruyu gün yüzüne çıkartmaktadır. Bu soru; ‘aklın sınırlamaları nelerdir?’ ya da ‘düşünme yetisine sahip olan özne neyi bilebilir?’ sorusudur. Kant'a göre, bu sorunun cevabı, teorik akla bir sınır çekmektir. Bu sınır olumsuz bir anlamda anlaşılmalıdır. Tam tersine, Kant'ın da açıkça belirttiği gibi:

“Kurgul usu sınırlayan bir eleştiri o düzeye dek hiç kuşkusuz olumsuzdur; ama bu yolla aynı zamanda kılgın usun kullanımı sınırlayan ya da giderek onu hiçe

²⁹ Deleuze, G., Kant'ın Eleştirel Felsefesi, Taylan Altuğ (Çev.), Payel Yayınevi, 1. Basım, 1995, İstanbul, s.64.

³⁰ Kant, Prolegomena, § 59, s. 120.

³¹ Kant, Prolegomena, s. 107.

³² Kant, Prolegomena, s. 107.

indirme gözdağını veren bir engeli ortadan kaldırdığı için, gerçekten olumlu ve oldukça önemli bir yararı da vardır. Bu böyle olunca hemen inanırız ki, arz usun saltık olarak zorunlu bir kalgısal (ahlaksal) kullanımı vardır ve bunda kaçınılmaz olarak duyarlılığın sınırlarının ötesine geçer. Bunun için kurgul ustan hiçbir yardım gereksinimde olmamasına karşın, gene de onun karşı etkisi göz önüne alındığında kendisi ile çelişkiye düşmeyeceği yolunda bir güvence verilmelidir. Eleştirinin bu hizmetinin sağladığı olumlu yararı yadsımak böylece söz gelimi polis de hiçbir olumlu yarar sağlamadığını, çünkü başlıca işinin yalnızca yurttaşları karşılıklı korku içinde tutan şiddeti önlemek ve böylece herkesin işini barış ve güvenlik içinde sürdürmesini sağlamak olduğunu söylemekle bir olacaktır.”³³

Kant, teorik aklın doğasında bulunan ve kendisini sürekli olarak dayatan soruları sınırlandırarak aslında mümkün deneyim alanına işaret etmektedir. Kant, teorik aklı sınırlandırarak öznenin mümkün deneyim alanındaki eylemlerinin tutarlılığı sağlamakta; böylelikle öznenin ürettiği yargıların geçerliliğini sağlayarak yargıları evrensel bir boyut kazandırmasının yolunu göstermektedir. Aksi takdirde aklın kendisine dayattığı soruların cevapları içeriksel olarak deneyimle ilişkilendirilmediği için, evrensel nitelikte olmamaktadır. Kant, bu tür sorularla uğraşmak yerine tekil deneyimlerine yapısal bir bütünlük kazandıran ilkeyi oluşturmaya çalışmaktadır. Bu ilkenin oluşturulması için teorik aklın sınırlandırılması gerekmektedir. Teorik aklın sınırlandırılmasıyla beraber özne, dünyayı algılamak karşı karşıya kaldığı tekil deneyimlerin çokluğunu bir ilkeye bağlayabilecektir. O halde, Kant’ın ihtiyaç duyduğu ilke; deneyimlere ve gözlemlere yapısal bütünlük kazandırıp, iç bağıntı sağlamak, tekil deneyimlere de tutarlılık kazandırmaktadır. Kant’a göre, işte “tam da bu nedenle metafizik o denli de insan usunun tüm kültürünün tamamlanmasıdır ki, bilim olarak kimi belirli erekler üzerindeki etkisi bir yana bırakılsa bile, vazgeçilmezdir.”³⁴ Bu durumda metafiziksel bakış, özneye dünyaya içkin olan anlam arayışında yardımcı olmaktadır. Kant bu bağlamda, metafizikle beraber oluşturduğu ilke, basit bir şekilde tikel deneyimlere bağlı kalmamakta ve öznenin eylemlerinin tutarlı olabilmesi için mümkün deneyim alanının dışına da çıkmaktadır. Kant, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Duyular dünyasına ait her şeyi kapsayan deney, kendi kendine sınır koymaz; her koşullu olandan hep başka bir

³³ Kant, AUE, s.17; A VII.

³⁴ Kant, AUE, s.488, B 878, A 850.

koşullu olana ulaşır. Ona sınır koyacak şey, onun tamamen dışında bulunmalıdır, bu da anlama yetisinin saf varlıklarının alanıdır.”³⁵

Bu noktada anlaşılması gerekir ki, nesnenin kendisi teorik aklın doğasında bulunan sorulara sınır koyamadığı için; teorik aklın sınırlandırılması açısından, metafizik bir zorunluluktur. Öyleyse empirist geleneğinde teorik aklın bir sınırlandırılması yapılmadığından öznenin oluşturduğu yargılarda ve eylemlerde bir evrensellik beklenememektedir. O halde, bütün deneyimlerin zemininde yer alan ilke; deneyimlere yön vermekte ve mümkün deneyim alanının dışında yer almaktadır. Tekil deneyimlere ve mümkün deneyim alanındaki gözlemlere birlik kazandıracak bu ilke, “koşulsuz” olandır. Tikel deneyimler, koşulsuz olanla birlik altına alınabilir ve ancak bu şekilde deneyimler evrensel olma özelliği kazanmaktadır. Başka bir ifadeyle, koşulsuz olan ilke; tikel deneyimlere yön verebilen ve onları bir bütünlük içinde algılamamıza yarayan ilkedir.

Kant’a göre; “bizi zorunlu olarak deneyimin ve tüm görüngülerin sınırlarının ötesine geçmeye iten şey koşulsuzun kendisidir ki, us koşullular dizisini tamamlayabilmek için bunu kendilerinde şeyler de zorunlu olarak ve tam hakla ister.”³⁶ Koşulsuz ilkeyi araştıran bilimin kendisi; metafiziktir. Metafizik, tikel deneyimleri birleştirerek deneyimlerin tutarlı ve deneyimlere ilişkin yargıların evrensel olmasını sağlamaktadır. Metafiziğin tarihsel süreç içerisinde düştüğü konumdan kurtulabilmesi için öncelikle neden bu duruma düştüğünü açıklamak gerekir. Bunun nedenini, Kant şu şekilde açıklamaktadır:

“Metafiziğin şimdiye dek öylesine zayıf bir pekinsizlik ve çelişki durumunda kalmış olmasının nedeni yalnızca bu problemin sorununun, ve belki de analitik ve sentetik yargılar arasındaki ayrımın daha önce düşünülmemiş olmasına yüklenebilir. Bu problemin çözümü, ya da açıklanmış olarak bilmek istediği olanağın gerçekte hiçbir zaman yer almamış olduğunun yeterli tanıtı, şimdi Metafiziğin ayakta kalmasını ya da düşmesini belirleyecek olan noktadır.”³⁷

Şimdi, yargıların kökenine dair ayrımın yapılmaması yargıların kaynağına ilişkin bir belirsizliği ortaya koymaktadır. Bu belirsizlik, yargıların hangi bağlamda yapıldığına dair oluşan bir durumdur. Kant’a göre, yargıların ayrımına felsefe tarihinde -her ne kadar analitik ve sentetik olarak adlandırmasa da- David Hume tarafından da

³⁵ Kant, Prolegomena, s.115

³⁶ Kant, AUE, s.26, B XX.

³⁷ Kant, AUE, s.44, B 19.

değ inilmektedir. Kant, Hume'dan hareketle metafiziğin ayakta kalmasını ya da düş mesini belirleyecek olan noktayı açıklamaktadır. Bu noktada Kant, yargıların ayırımı net olarak belirlemekte; metafiziğe ait yargıların kaynağı da oluşturmaktadır. O halde, metafiziğin içine dü ştü trajik durumun kurtuluşu yargıların ayırımıyla dü zeltilebilir.

1.3. Yargıların Ayırımı

Kant'ın yargılara dair ayırımına odaklanmadan önce David Hume'un kendi ayırımına kısaca değ inmek gerekmektedir. Hume, özneye ait bütün akıl yürütmeleri ikiye ayırmaktadır. Bunlar, "İdea İlişkileri" ve "Olgusal Durumlardır"³⁸. Hume'a göre, İdea ilişkileri a priori temellidir. "Geometri, cebir ve Aritmetik bilimler, kısacası ister görüye ister tanıtlamaya dayalı kesin olan her evetleme birinci türdür."³⁹ Hume'a göre, idea ilişkileri yalnızca düşüncenin işlemleriyle keşfedilen yani a priori temelli önermelerdir. Bu önermeler herhangi bir çelişki içermediği yani çelişmezlik ilkesine dayandığı sürece sonsuza dek giden önermelerdir. Ancak a priori temelli önermeler Hume'a göre, mevcut bilgimizi artırmazlar sadece kavramları analiz yoluyla daha anlaşılır hale getirmektedirler. Kant'ın ifadesiyle, bu önerme türleri analitik önermeleri ifade etmektedir. Bu tür a priori temelli önermelerde yüklem, özne için zaten verili olduğundan bilgiyi artırmayan açıklayıcı önermelerdir. İdea ilişkileri, doğanın yasalarına ve nesnenin kendisine dair bilgi içermediğinden doğa yasalarıyla ilgili epistemolojik bağıntı içinde değil, tamamen akıl ile ontolojik zeminde var olan yargılar içermektedir. Hume'un ilgisini idea ilişkileri yani bilgiyi açıklayan önermeler değil, bilgiyi genişleten olgusal durumlar çekmektedir.

Hume'a göre bilgiyi genişleten, yüklemnin öznede bulunmadığı önermeler "olgusal" önermelerdir. Hume, bu bağlamda dikkatini olgusal önermelere vermektedir. Ona göre, "olguyla ilgili tüm akıl yürütmeler, neden sonuç üzerine kurulmuştur. Benliğimizin ve duyularımızın tanıklığının ötesine yalnızca bu ilişki

³⁸ Hume D., İnsan Anlama Yetisi Üzerine Bir soruşturma, Münevver Özgen (Çev), Biblos Kitabevi Yayınları, 2014, İstanbul, s,39

³⁹ Hume D., İnsan Anlama Yetisi Üzerine Bir soruşturma, s,39.

aracılığıyla gidebiliriz.”⁴⁰ Hume, bir olgunun olması ya da olabilirliğine ancak kendisinden önceki başka bir olguyla ulaşılabileceğini savunmaktadır. Bir olguya dair yargıda yüklem, yargının anlamını içerisinde taşımaktadır. Öyleyse, olgusal önermeler evren hakkında yeni bilgiler vermektedir. Olgusal önermeler, a priori önermeler gibi zorunlu, mutlak değil, tam tersine olumsal önermelerdir. Özne bu önermelere ancak mümkün deneyim alanında yani nesneyle ilişkisinde ulaşılabilir. Bu önerme öznenin bilgilerini arttırdığından, Kant’ın ifadesiyle, sentetik önermelerdir.

Hume’a göre, bilgiyi genişleten olguyla ilgili akıl yürütmeler tamamıyla, nedensellik üzerine kurulmuştur. Nedenselliğin olanağı bu bağlamda deneyimdir. Özne, nesneden harekete bu tür yargılara ulaşabilmektedir. Bu durumda öznenin eylemlerini yönlendiren ve düzenleyen ilke, mümkün deneyim alanının dışında değil, tekil deneyimlerden oluşmaktadır. Hume’a göre özne, nesnenin kendisinden hareketle olaylar arasındaki bağıntıyı fark ettiğinden nedensellik ilkesi, a priori temelli değildir. Dolayısıyla, özneye yeni bir bilgi kazandıran önermeler tekel deneyimlerdir. Hume’un ifadesiyle, “doğanın olağan akışına az benzeyen bu tür olayların ancak deneyimle bilinebileceği de kolayca kabul edilir; hiç kimse barutun patlamasının ya da mıknatısın çekim gücünün a priori kanıtlamalarla ortaya çıkarılacağını düşünemez.”⁴¹

Hume, rasyonalist geleneğe yönelttiği bu eleştiri sonucunda “deneyim ve gözlemin yardımı olmadan, belli bir olayı belirlemek ya da bir neden ya da sonuç çıkarsamaya kalkışmak boşunadır.”⁴² çıkarımına ulaşmaktadır. Hume’un yargıları, Kant’ın ifadesiyle, “analitik” ve “sentetik” diye ikiye ayırması, Kant felsefesi için can alıcı bir farkındalık noktası oluşturur. Kant için, felsefe tarihinde Hume’un özel bir yeri vardır. Bunu kendisi *Prolegomena*’da şöyle vurgulamaktadır; “itiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarımın kurgusal felsefe alanında bambaşka bir yön vermemi sağlayan, Hume’un bu hatırlatması olmuştur.”⁴³

⁴⁰ Hume D., İnsan Anlama Yetisi Üzerine Bir soruşturma, s, 40.

⁴¹ Hume D., İnsan Anlama Yetisi Üzerine Bir soruşturma, s, 42.

⁴² Hume D., İnsan Anlama Yetisi Üzerine Bir soruşturma, s,45.

⁴³ Kant, Prolegomena, s.8.

Kant, yargıların analitik ve sentetik olarak ikiye ayrılması sayesinde metafiziğin kendisini dünyanın sınırları içerisine nasıl yerleştireceğinin yanıtını bulmaktadır. Kant'a göre, Hume'un yargıların ayırımına ilişkin sadece olgusal durumları ele alması, tekil deneyimlerle oluşan yargılarda evrensel yargı oluşmamaktadır. Çünkü Hume, sadece nedenselliği ilgilendiren sentetik önerme üzerinde yoğunlaşmaktadır. Böylelikle öznenin tekil deneyimlerine odaklanmış ve üretilen yargıların evrensellik boyutunu göz ardı etmektedir.

Hume'a göre, a priori önermelerin doğruluğuna ve geçerliliğine dair yapılan yargılar anlamsızdır. Kant, Hume'un düşüncelerine ilişkin görüşlerini *Saf Aklın Eleştirisi*'nde şu şekilde dile getirmektedir; "yargılarına göre Metafizik dediğimiz her şey gerçekte kendini yalnızca deneyimden ödünç alınmış ve alışkanlık yoluyla zorunluluk görünüşünü kazanmış şeyler üzerine sözde ussal içgörülerden kaynaklanan bir kuruntu olarak gösteriyordu."⁴⁴ Hume'un bu yaklaşımı, Kant'a göre, sorunun tümünü değil bir parçası için geçerlidir. Kant'ın ifadesiyle,

*"saf akıl kendi içinde öyle tam bağlantılı alandır ki, bütün parçalara dokunmadan bir parçasına el değdiremez ve daha önceden her parçasının yeri ve diğerleri üzerindeki etkisi saptanmadan hiçbir şey başarılmaz; çünkü, akıl içindeki yargımızı akıldan başka düzeltebilecek hiçbir şey var olmadığından ötürü, her parçanın geçerliliği ve kullanışı, onun aklın içindeki diğer parçalarla ilişkisine bağlıdır ve çalışmakta olan bir gövdenin organlarında olduğu gibi her organın amacı ancak bütünü kavramından türetilebilir."*⁴⁵

Bu durumda Kant, Hume'un aksine, aklın işleyişini anlamak için akli bir bütünlük içerisinde ele almak gerektiğini vurgulamaktadır. Aksi takdirde a priori yargıları önemsiz görüp sadece sentetik yargılara odaklanmak özneyi eksik tanımlamak anlamına gelir. Kant açısından, aklın bütünü görmek ve tüm parçalarına dokunmak yargıların ayırımıyla ve bu yargıları eşit mesafede incelemekle mümkündür. Kant, analitik ve sentetik yargıların ayırımıyla metafizik yargıların içeriği için gerekli olan yargıların hangisinin olabileceğini incelemekte; böylelikle metafiziğe bir ilke kazandırmayı amaçlamaktadır. Kant'a göre, analitik ve sentetik yargıların farklılığı şu şekildedir:

"Yargılar hangi kaynaktan gelirlerse gelsinler ya da mantıksal biçimleri bakımından nasıl olurlarsa olsunlar, içerik bakımından aralarında fark vardır; bu içerik sayesinde ya sırf açıklayıcıdırlar ve bilginin içeriğine hiçbir şey

⁴⁴ Kant, AUE, s.49, B 19.

⁴⁵ Kant, Prolegomena, s.11.

eklemezler, ya da genişleticidirler ve eldeki bilgiyi artırırlar; birincilerine analitik, ikincilerine ise sentetik yargılar adı verilebilir.”⁴⁶

Analitik yargılar, öznenin nesnelere dair varolan bilgisine hiçbir şey eklememektedir. Çünkü bu tür önermeler nesnenin kavramında yüklemi içermektedir. Kant’ın analitik yargılar için verdiği örnek, “bütün nesnelere yer kaplar” önermesidir. Öznenin mümkün deneyim alanında algıladığı nesnelere uzamda bir yer kapladığından; “bütün nesnelere yer kaplar” tarzında bir önerme, öznenin bilgisini genişletmez. Analitik yargılar, dolayısıyla açıklayıcı yargılardır. Açıklayıcı yargılar keyfi bir yorum içermemektedir. Kant’a göre analitik önermeler, deneyimden bağımsız a priori önermeler olduğundan, “bütün analitik yargılar tamamıyla çelişme ilkesine dayanırlar ve onların malzeme olarak kullandıkları kavramlar deneysel olsa da olmasa da, doğal yapıları gereği a priori bilgilerdir.”⁴⁷ Analitik yargıların, güvenilirliğinin kanıtı çelişmezlik ilkesidir.

“[E]ğer yargı çözümsel ise, ister olumsuz isterse olumlu olsun, gerçekliği çelişki önermesine göre her zaman yeterli olarak bilinebiliyor olmalıdır. Çünkü nesnenin bilgisinde daha şimdiden kavram olarak yatanın ve düşünülenin aykırısı her zaman haklı olarak yadsınır. Oysa kavramın kendisi nesne açısından zorunlu olarak olumlanmalıdır, çünkü karşıtı nesne ile çelişkili olacaktır. Çelişki önermesi öyleyse tüm çözümsel bilginin evrensel ve bütünüyle yeterli ilkesi olarak geçerli sayılmalıdır. Ama yeterli bir gerçeklik ölçütü olarak yetkisi ve kullanılabilirliği çözümsel bilginin ötesine geçmez”⁴⁸

Analitik yargıların tersine sentetik yargılar, deneyim yoluyla elde edilmektedir. Bu durumda analitik yargıların aksine sentetik yargılar, bilgiyi genişletmekte; yani bir kavrama, o kavramda bulunmayan yeni bir şey katmaktadır. “Bütün nesnelere ağırdır” önermesinde olduğu gibi nesnenin ağır olduğu bilgisi deneyim yoluyla elde edilmektedir. Başka bir deyişle, sentetik yargılar öznedeki mevcut olmayan bilgiyi açıkladığından öznenin bilgisini artırmaktadır. Kant, bu durumu şekilde açıklamaktadır:

“Çözümsel [analitik] yargılarda verili kavramda kalır ve ondan bir şeyler oluşturmaya çalışırım. Eğer olumlu olacaksa, o zaman bu kavrama yalnızca onda daha şimdiden düşünülmüş olanı yüklerim; eğer olumsuz olacaksa, kavramdan yalnızca karşıtını çıkarırım. Ama bireşimli [sentetik] yargılarda verili kavramın ötesine geçmem ve onda düşünülen bütünüyle başka bir

⁴⁶ Kant, Prolegomena, s.14.

⁴⁷ Kant, Prolegomena, s.15.

⁴⁸ Kant, AUE, s.188, A 151, B 190.

şeyi onunla ilişki içinde görebilmem gerekir. Bu ilişki buna göre hiçbir zaman bir özdeşlik ilişkisi değildir, ne de çelişki ilişkisidir; ve onda yargının gerçekliği [doğruluğu] gibi yanlışlığı da yargının kendisinden saptanamaz”⁴⁹

Kant, sentetik yargıları *Prolegomena*'da üçe ayırır: deney, matematik ve hakiki metafizik yargılardır.⁵⁰ Kant'a göre, deney yargıları sentetiktir; çünkü, bu tür yargılarda yüklem kavramı yargıda bulunmamaktadır. Deney yargıları, iki farklı yargının birleşimi sonucunda oluşturulduğundan öznenin bilgisini artıran yargılardır. Matematik yargıları bu bağlamda öznenin bilgisini artırdığından sentetiktir. Matematik yargıların,

“bugüne kadar insan aklını öğelerine ayıranların gözünden kaçmış, hatta onların tüm tahminlerine ters düşmüş gibi görünmektedir. Çünkü matematikçilerin bütün çıkarımlarının çelişme ilkesine göre ilerlediği görülünce (ki zorunluluklu her kesinliğin yapısı bunu gerektirir), ilkelerin de çelişme ilkesinden bilinebileceğine inanıldı. Bu ise bir yanılgıydı; çünkü sentetik bir önerme gerçi çelişme ilkesine göre kavranabilir, ama ancak onun çıkarıldığı başka bir sentetik önerme varsayılırsa; hiçbir zaman kendi başına değil.”⁵¹

Kant'a göre, matematik yargıların sentetik yargılar olmasının nedeni, yargıların geçerliliği ve sınanabilirliği için deneyime başvurusudur. Kant, $5+7=12$ önermesinde, beş ve yedi rakamlarının verilmesiyle on iki sayısının bilenebileceğini, haliyle bir deneye gereksinim duyduğunu, bu gereksinimin sözgelimi, parmak yardımıyla sayılması ve dolayısıyla ortaya yeni bir bilgi çıktığından sentetik yargı olduğunu savunmaktadır. Çünkü her iki sayının tek bir sayıda birleştirilmesi söz konusudur. On iki kavramı hiçbir biçimde sadece yedi ve beşin birleşmesinden düşünmemle düşünülmüş olmaz, ve böyle olanaklı bir toplam kavramının ne denli ayırtırsam da on iki ile karşılaşmam.⁵² On iki kavramının yedi ve beş kavramlarından oluştuğunun bilgisi ancak deneyim yoluyla mümkündür. Tek başına on iki sayısı verildiğinde onda sadece yedi ve beş ile oluştuğunu bilinemez. Beş ve yedi ile oluştuğunun bilgisi ancak deneyim ile mümkündür. Kant'a göre, saf matematik yargıları her zaman a priori kökenlidir. Saf matematik yargıları deneyimden çıkarılan yargılar değildir ancak, geçerliliğini sağlamak için deneyimi şart koşmaktadır. Bu bağlamda saf matematik yargıları deneysel bilgi değil, yalnızca

⁴⁹ Kant, AUE, s. 119, B 193 A 154.

⁵⁰ Kant, Prolegomena, s.16, p: 28.

⁵¹ Kant, Prolegomena, s.16, p: 28.

⁵² Kant, AUE, s. 47, A 10, B 15.

saf a priori bilgileri içermektedir.⁵³ Aynı şekilde saf geometri ilkesi de sentetik yargılardır. Çünkü iki nokta arasında çizilen doğrunun en kısa çizgi olduğu önermesi sentetik bir önermedir. Söz gelimi, ‘doğru’ kavramı nicelikle ilgili hiçbir şey içermemekte, sadece niteliği belirtmektedir.⁵⁴

Yukarıda görüldüğü gibi sentetik yargılarda verili bir kavramı bir başka kavram ile birleştirme için kavramın ötesine geçmenin zorunluluğu vardır. Kant’a göre, iki kavramın birleşiminden başka bir kavramın ya da iki farklı doğal nesnenin birleşiminden başka bir nesnenin ortaya çıkması için üçüncü bir şey zorunlu olmaktadır. Kant’a göre, “tüm birleşimli yargıların ortamı olarak bu üçüncü nedir? Bu salt bir bütündür ki, tüm tasarımlarımız onda kapsanırlar, eş deyişle, iç duyu ve bunun a priori biçimi, zaman [Zeit].”⁵⁵ O halde, sentetik yargıların oluşabilmesi için *iç duyu olan zamana* ihtiyaç vardır. Burada vurgulanmak istenen aslında iki farklı nesnenin *zaman* [Zeit] aracılığıyla birleştirilmesidir. İç duyu olarak zaman algısı a priori bir nitelikte olduğu için, Kant aslında, öznenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla nesne bu bağlamda özne tarafından yorumlanıp yeniden şekillenmektedir.

Matematik ve geometri yargıları a priori olduğu için zorunlu yargılardır. Aynı zamanda matematik ve geometrik önermelerde olduğu gibi deneyime dayandığından sentetiktir. Matematik ve geometrik yargılar bu bağlamda sentetik a priori yargılardır. Sentetik a priori yargılar, a priori kavramların a posteriori kavramlarla birleştirilmesi sonucu oluşturulmaktadır. Unutulmamalıdır ki, Kant teorik aklın sınırlandırmasını sentetik a priori yargılarla yapmaktadır. Bu yargılar, a priori kavramların mümkün deneyim alanında geçerliliği sınanmaktadır. Kant’ın ifadesiyle, geometrik yargılarının a priori olan “uzam [Raum]” görüşüne dayanmasıdır. İki doğal nesnenin birleşiminden oluşan başka bir nesne için “zaman [Zeit]” ve “uzam [Raum]” gerekli olduğundan; “zaman” ve “uzam” evrensel niteliği taşıyan sentetik a priori yargıların temelinde bulunmaktadır. Ancak bu şekilde a priori önermelerin geçerliliği ve sınanabilirliği mümkün deneyim alanında olanaklıdır. Kant’ın ifadesiyle:

⁵³ Kant, Prolegomena, s. 16, p: 27.

⁵⁴ Kant, Prolegomena, s. 17.

⁵⁵ Kant, AUE, s. 148, A 155 B 194.

“Simdi, uzam ve zaman, Saf Matematiğin, aynı zamanda zorunluluklu ve zorunlu olan tüm bilgilerin ve yargıların temelini koyduğu görüldür. Çünkü matematik bütün kavramlarını önce görüde ve Saf Matematik saf görüde serimlemek, yani onları kurmak zorundadır; bu görü olmadan (çünkü o analitik olarak, yani kavramları öğelerine ayırarak değil, sadece sentetik yoldan ilerleyebilir), yani sentetik a priori yargılar için malzemenin verilebilmesini sağlayan saf görü eksik olduğu sürece, matematiğin bir adım bile atması olanaksızdır. Geometri uzamın saf görüsünü temel alır. Aritmetik kendi sayı kavramlarını, zaman içinde birbirini izleyen birimlerin eklenmesiyle meydana getirir”⁵⁶

Kant, bilimler için güvenli bir yol olan matematik ve deney yargılarını analiz ettikten sonra metafizik yargılarını incelemektedir. Metafiziğin bilimler açısından güvenilir bir yol olabilmesi için, matematiksel yargıların kapsadığı gibi, sentetik a priori yargıları kapsamaması gerekmektedir. Ancak metafiziğin işi, yalnızca nesnelere ilişkin olarak a priori üretilen kavramların ayrıştırılması ve bu yolla analitik açıklamaları vermek değil; a priori kavramları açıklamak ve genişletmektir. Metafiziksel yargılar, bu bağlamda görüyü ve kavramları kapsamaması gerekmektedir.⁵⁷ Ancak bu şekilde geçerliliği sağlanabilmekte ve bilimler için güvenli bir yol haline gelebilmektedir. O halde, metafiziğin; matematik, mantık ve fizik gibi bilimin olanaklı yoluna girmesi ancak sentetik a priori yargılar içermesine bağlıdır. Böylece metafiziğin kendisi dünyanın sınırları içerisinde var olabilmekte ve mümkün deneyim alanının zemini haline gelebilmektedir. Bu bağlamda Kant, sentetik a priori fikriyle teorik akla bir sınır çekmektedir. Teorik akla çekilen bu sınır ise, mümkün deneyim alanıdır. Sentetik a priori fikriyle, teorik akıl, deneyimle ilişkilendirilmektedir. Böylelikle metafizik sadece gökyüzünde değil yeryüzünde de kendi ait bir alan açmış olmaktadır. Dolayısıyla Kant’ın metafizik için belirlediği ve matematiğin yargılarını da ifade eden sentetik a priori yargılar, mümkün deneyim alanını oluşturan ancak tikel deneyimler sonucunda elde edilmeyen yargılardır. Sentetik a priori yargılar, öznenin tekil deneyimlerini yönlendiren, doğa yasalarını öznenin ihtiyaçlarına göre yeniden düzenleyen ve tekil deneyimleri sonucunda oluşturduğu yargılara evrensel bir boyut kazandıran yargılardır.

“Kant’a göre doğruluğu kesin sentetik önermelere, ancak yine doğruluğu kesin sentetik önermelerden kalkarak gidebiliriz ve bu tür önermelerde vardır. Kant varsaydığı bu önermeler, sentetik a priori önerme adını vermiştir. (...) Kant’ın

⁵⁶ Kant, Prolegomena, s. 32.

⁵⁷ Kant, AUE, s. 44, B 18.

felsefesi, doğruluğu sentetik a priori olan önermelerin varlığı ispata yönelik büyük girişimi temsil eder. (...) o aradığı sentetik a priori doğruları matematik ve matematiksel fizikte bulduğu kanısındadır.”⁵⁸

Kant, saf aklın asıl sorunu olan sentetik a priori yargıların olanaklı olduğunu ve nasıl oluştuğunu açıklamaktadır. Metafiziğin bilimler statüsüne ulaşabilmesi, bu sorunun çözümüne bağlıdır. Kant’a göre, eğer önceden bu soru sorulmamış ve çözümü yapılmamışsa, metafiziğe dair yapılan tüm çıkarımlar, araştırmalar boş, temelsiz ve yanlış bilgeliktir.⁵⁹ Kant, sentetik a priori yargılarla rasyonalist ve empirist geleneğin sentezini yapmakta ve öznenin düşünme yetisini hem teorik hem de pratik olarak bütünlüklü hale getirmektedir. Kant, sentetik ve analitik yargıların ayrımıyla sentetik a priori yargılara ulaşmaktadır. Bu bağlamda Kant felsefesi sentezler üzerine kurulmuş bir felsefedir demek yanlış olmayacaktır. Aynı şekilde yargılara dair girişilen tüm çabalar yeni bir özne anlayışına işaret etmektedir. Açıktır ki, *Saf Aklın Eleştirisi* genel anlamda saf akla dair bir inceleme değil, aynı zamanda öznenin temellerinin atıldığı bir eserdir.

Şimdi, sentetik a priori önermeler nasıl olanaklıdır sorusunun cevabı, Kant’a göre, her ne kadar varsa da aynı zamanda bu yanıtın verilmesi zordur. Kant, bu sorunun yanıtı için teorik bilginin iki bilimine başvurmaktadır. Bu iki bilim matematik ve saf doğa bilimidir. Bu iki bilime başvurmasını şu şekilde açıklamaktadır;

“çünkü sadece bu ikisi bize görüdeki nesnelere, dolayısıyla onların içinde a priori bir bilgi olduğu zaman, o bilginin hakikatini ya da nesnesiyle çakışmasını, yani onun gerçekliğini somut olarak gösterebilirler; daha sonra da bu gerçeklikten, analitik yolla onun olanağının temeline gidebilir. Genel düşüncelerin olgulara yalnızca uygulamakla kalmayıp, olgulardan hareket edildiği durumunda, iş kolaylaşır; oysa sentetik gidişte bu düşüncelerin tamamen soyut olarak kavramlardan türetilmesi gerekir.”⁶⁰

Sentetik a priori yargılarda kavramlar sadece mantığa dayanmamakta; doğayı, doğa yasalarını ve nesneye dair bilgileri de içermektedir. Sentetik a priori yargıları içeren teorik aklın bilimleri, bilimler için güvenli kaynak olmuştur. Teorik aklın bilimleri olan matematiğin, doğa bilimlerin ve metafiziğin bilgi alanında sentetik a priori

⁵⁸ Reichenbach H., Bilimsel Felsefenin Doğuşu, Cemal Yıldırım (Çev), Fol Yayınları, 1. Baskı, 2019, Ankara, s. 69

⁵⁹ Kant, Prolegomena, s.25

⁶⁰ Kant, Prolegomena, s.25

yargıları vardır. Matematik ve doğa biliminde yargıların sentetik a priori oldukları konusunda, Kant, kuşku duymamaktadır. Matematik ve doğa bilimlerdeki gelişme bilimin kesintisiz olarak ilerlemesine olanak tanıdığından, bu bilimlere ait bilgilerin kesinliğinin kanıtıdır. Bu bilimlerin yargılarının kesinliği gibi metafizik yargılarında bilimler için güvenilir bir alan olabilmesi için sentetik a priori yargılar içermesi gerekmektedir. *Transandantal felsefe* bu görevi üstlenmektedir. Bu görevi, Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu noktada *Saf Aklın Eleştirisi*'nin bölümleri olan “Transandantal Estetik” ve “Transandantal Analitik” matematik ve doğa bilimlerini araştırmaktadır. “Transandantal Diyalektik” ise metafizik yargıların, sentetik a priori olanaklarını incelemektedir. Başka bir deyişle saf aklın kendisini ele almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM:

2. TEORİK AKLIN İŞLEYİŞİ

2.1. Transandantal Estetik; A priori Görü

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'ne transandantal felsefenin temellerini attığı ve bazı temel kavramlarını tanımlandığı “Transandantal Estetik” bölümüyle başlamaktadır. Estetik kavramını Baumgarten'dan farklı olarak güzellik ve sanat ilişkisinden bağımsızlaştırarak ele almaktadır. O, “estetik” kavramını Antik Yunandaki anlamıyla “aisthesis” olarak düşünür.⁶⁵ “Aisthesis”, etimolojik olarak, genel anlamda belirtecek olursak, “algılama, duyma, hissetme” ya da “duyularla algılama” anlamına gelmektedir.⁶⁶ “Aisthesis” kavramını Antik Yunandaki anlamıyla ele alması, aslında Kant'ın öznenin mümkün deneyim alanındaki yeni konumunun tespitine işaret etmektedir. Kant'a göre, transandantal felsefenin ilk görevi yeni bir metafiziği kurmak amacıyla, öncelikle duyarlık yetisine yönelerek bu yetiyi a priori karakteristiği bakımından ele alarak metafizikteki rolünü netleştirmektir. Çünkü yeni metafizik, geleneksel olandan farklı olacak şekilde, “olanaklı deneyim alanı” ile sürekli olarak sınıanabilir, spekülâtif olmayan bir metafizik olmayı amaçlar. Bu bağlamda Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ana bölümlerinden ilki olan “Transandantal Estetik” bölümüne öznenin mümkün deneyim alanını inceleyerek başlar.

Kant, “Transandantal Estetik” bölümüne bazı temel kavramların tanımlarını vererek başlamaktadır. Kant'ın ele aldığı temel kavramlardan ilki; “görü”dür [Anschauung]⁶⁷. Kant'a göre görü; “bir bilgi nesnelere ile hangi yolda ve hangi araç

⁶⁵ Heimsoeth, H., Kant'ın Felsefesi, Takiyettin Mengüşoğlu (Çev), Doğu Batı Yayınları, 8. Baskı, 2018, Ankara, s, 76.

⁶⁶ Kant, AUE, s. 58; B 36.

Ayrıca bkz; Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy, Anthony Preus, s.36.

⁶⁷ “Anschauung” kavramı aslında “An” takısı ile “Schauung” kavramından türetilmiş bir kavramdır. “An” takısı ve “Schauung” kavramı, genel ifadeyle, sırasıyla “bir şeye bakmak” ve “bakmak” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla “Anschauung” aslında “Şeye Bakış” anlamına gelmektedir. Bu kavram ile şeye bakış olarak anlaşılmalıdır. Türkçe'ye çevrilen “görü”; kelime kökeni olarak

yoluyla bağıntılı olursa olsun, onu onlarla dolaysızca bağıntılayan ve tüm düşüncenin araç olarak göz önünde tuttuğu şeydir.”⁶⁸ Görünün oluşabilmesi için öznenin bağımsız olarak yer alan nesnelere, özneye verilmesi gerekmektedir. Görü [Anschauung], öznenin mümkün deneyim alanındaki nesne ile etkileşimi sonucu oluşur. Görünün oluşabilmesinin olanaklılığı ancak öznenin aktifliğiyle mümkündür. Kant, nesnelere görüsel olarak verilmesini sağlayan yetiye “duyarlık [Sinnlichkeit]” adını vermektedir. Kant’a göre; “[D]⁶⁹ uyarlılık aracılığıyla nesnelere bize verilir ve yalnızca o bize sezgileri [görülerini] sağlar.”⁷⁰

Duyarlık aracılığıyla özne, dış dünyayı algılamakta ve böylelikle nesnelere farkına varmaktadır. Özne, duyarlık yoluyla nesnelere etkileşime geçtiği zaman “görü [Anschauung]” oluşmaktadır. Bu durumda duyarlık, tasarımları alma [Rezeption] yetisinden başka bir şey değildir. Bununla birlikte, tasarımların özne tarafından düşünülmesi ve kavramlar haline getirilmesi için görü tek başına yeterli değildir. Kant’a göre, görü aracılığıyla farkına varılan nesnelere, anlamlandırılması ve kavramsallaştırılması, yani öznenin nesneyi kendi yasalarına göre biçimlendirmesi için anlama yetisine (anlak) [Verstand] ihtiyaç vardır. Kant’a göre; “[tasarımlar] anlak [Verstand] ile düşünülürler ve kavramlar ondan doğar.”⁷¹

O halde, nesnelere alınması, düşünülmesi ve kavranması için iki şeye ihtiyaç vardır. Birincisi duyarlık [Sinnlichkeit], ikincisi ise anlama yetisidir [Verstand]. Anlama yetisi genel hatlarıyla “Transandantal Analitik”in konusu olduğundan şimdilik buna “Transandantal Estetik” bölümünde ayrıntılı olarak değinilmeyecektir. Kant, görü kavramıyla bağlantılı olarak, duyarlık yetisini daha anlaşılır kılmak için bazı kavramları sırasıyla açıklamaktadır. Kant’a göre;

“bir nesnenin tasarımlar yetisi üzerindeki etkisi, o nesne tarafından etkilenmekte olduğumuz sürece, duyumdu [Empfindung]. Kendini duyum yoluyla nesne ile ilişkilendiren sezgiye (görüye)[Anschauung] görgül [empirik]

“görmek” fiilinden geldiği için tam olarak “Anschauung” kavramını karşılamamaktadır. Çünkü “görmek” ve “bakmak” fiilleri işlevsel olarak farklıdır. “Görmek” fiilinde öznenin eylemlerini bilinçli olarak eylediğine vurgu yapılmaz. Ancak “bakmak” fiilinde öznenin bilinçli olarak aktifliğine vurgu yapılmaktadır. Fakat Türkçeye “görü” olarak çevrilmiş ve yerleşmiştir. Dolayısıyla “Anschauung” kavramının kullanımı çeviriye uygun ilerleyecek, ancak “bir şeyi bakmak” anlamında anlaşılması gerekmektedir.

⁶⁸ Kant, AUE, s. 57; B 34 A20.

⁶⁹ Tez boyunca yapılan alıntılarda köşeli parantezler aksi belirtilmedikçe tezin yazarına aittir.

⁷⁰ Kant, AUE, s. 57; B 34 A20.

⁷¹ Kant, AUE, s. 57; B 34 A20.

*denir. Görgül bir sezginin belirlenmemiş nesnesine görüngü [Erscheinung.]
denir.”⁷²*

Duyum [Empfindung], öznenen bağımsız olarak var olan nesnelere, özneyi etkileme süreci olarak tanımlandığı için, kendi başına devamlılığı, kalıcılığı olan bir şey değildir. Ayrıca duyum, kendi başına, nesnenin kendisine veya özneye ait bir durumda değildir. Sadece duyarlığın nesne tarafından etkilendiği yani özne ve nesne etkileşiminde geçen süreçtir. Bundan dolayı “duyum [Empfindung]” ile “görünün [Anschauung]” birbirine karıştırılmaması gerekir. Görü, duyum gibi süreksiz ve kısa süreli değildir. Duyarlık yoluyla verilen nesne, anlama yetisine taşındığında duyumun artık işlevi kalmamakta, ama görünümün işlevi devam etmektedir.

Kant aslında, özne ve nesne ilişkisine dayanarak nesneyi tikel (fenomenal) ve genel olarak ikiye ayırmaktadır. Tikel nesne, özne açısından belirlenmiş olandır. Genel nesne ise henüz özne tarafından kavramsallaştırılmadığı için belirlenmiş değildir. Dolayısıyla genel nesne henüz bir bilgi sağlama niteliği taşıyamamaktadır. Genel nesneden hareketle tikel nesne şu şekilde tanımlanabilir: Duyarlık formuyla beraber anlama yetisine taşınmış ve anlama yetisinin kurallarına göre düzenlenmiş, kavramsallaşmış nesnelere, tikel nesnelere. Tikel nesne, özne tarafından bilinebilen, belirli nesnedir. Bu bağlamda, hakkında bilgi edinilen nesnelere, tikel nesnelere.

Özne, ancak tikel nesneyi tanımaya başladıkça kendi varlığının da farkına varmaktadır. Çünkü özne, nesnenin ne olduğunu bildiğinde, nesneden farklı bir varlık olduğunu da kavramakta ve kendi varlığını diğer var olanlardan ayırt edebilmektedir. Nesneye dair her türlü bilme işlemi aynı zamanda öznenin kendini tanıma anlamına gelmektedir. Nesne belirlendikçe özne, nesneye dair yargıda bulunduğu gibi kendisine dair yargıda bulunabilme olanağına sahiptir. Demek ki, öznenin özne olarak var olabilmesinin zorunlu koşulu, onun kendi nesnesini nesne olarak bilmesinde temellenmektedir. Öyleyse, Kant’ın epistemolojiyi nesnelere üzerinden kurarken aynı zamanda bir çeşit “özne ontolojisi” de ortaya koyduğunu söyleyebiliriz: Öznenin nesneyi bilme girişimi epistemolojik çabayken, öznenin kendi kendini nesne karşısında bir özne olarak var etmesi, salt epistemolojik bir bakışı açarak, görece olarak daha ontolojik bakışa denk düşmektedir.

⁷² Kant, AUE, s. 57; B 34 A20.

Genel nesne “belirlenimi olmayan bir sınır kavramıdır. Biz onunla ancak toplumun içinde, kendi insan dünyamızda karşılaşırız ve bunun ötesinde, ona erişmemiz mümkün değildir. Ama yine de varlık tüm toplumsal ilişkilerin toplamından fazla bir şeydir.”⁷³ Genel nesnenin varlığı, bilinmese bile bilinçsizce devam etmektedir. Genel nesne, anlama yetisinin etken biçimde şekillendiren işlemlerinden geçmediğinden herhangi bir birliğe sahip değildir. Dolayısıyla genel nesne doğadaki bir çeşit çokluğa tekabül etmektedir. Bu çoklu [Mannigfaltig], ancak öznenin düşünme yetisi sayesinde birlik altına getirilebilir, kavramsallaştırılabilir. Böylelikle de tikel nesneye dair bilgi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, söz konusu olan tikel ve genel nesnelere iki ayrı varlık alanına işaret etmez. “Tikel” ile “genel” nesne arasındaki ayrım, öznenin dışındaki dünyanın kendindeki nesnel bir belirlenime değil, öznenin, kendisi dışındaki nesnellikten etkilenme biçimlerine gönderme yapar.

Kant, “görünüşte duyuma karşılık düşen onun özdeği [içeriği], ama görünüş çoklusunu belli ilişkiler içinde düzenlenebilir kılana ise görünüşün biçimi [formu] diyorum.” saptamasını yapar.⁷⁴ Bu ayırmadan hareketle, görünüşün iki farklı unsuru olduğunu dile getirmek gerekir. Görünüşün duyuma karşılık düşen kısmı yani içeriği, a posteriori kaynaklıdır. Görünüşün içeriği tümüyle deneyimden gelen verilerden oluşmaktadır. Çünkü duyumun oluşması için yukarıda değinildiği gibi öznenin nesneye etkileşime girmesi gerekir. Öznenin nesneye dair görüşü ancak deneyim ile mümkündür. Görünüşün duyuma karşılık düşmesi, öznenin maddenin içeriğine erişiyor olmasıyla mümkündür. Bu içerik doğada var olan nesnenin, özne tarafından belirlenmesiyle oluşmaktadır.

Tasarımların görünüşleri, doğada bir çokluğa tekabül etmekte ve bu çoklu, kendi başına bir birlik altında tutulamamaktadır. Birlik altına almayı sağlayan yeti, anlama yetisi olduğundan görünüşün formu, öznenin kaynaklanıyor olması manasında, öznedir. Bununla birlikte, görünüşleri birlik altına getirebiliyor olması ile, bu öznelik, etken biçimde şekillendirdiği görünüşlere kendi nesnelliklerini sağlayan bir epistemolojik koşul da oluşturmaktadır. Aynı zamanda, bu görünüşün formu, salt özne tarafından belirlendiği ve deneyime saf akıl tarafından katıldığı için

⁷³ Özgür Aktok, Doğruluğu Epistemolojinin Sınırları Dışında Yeniden Düşünmek: Rorty ve Heidegger. FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1, 2006, 95-102

⁷⁴ Kant, AUE, s. 57; B 34 A20.

a priori niteliktedir. Görünüşün a priori kaynaklı olan formu, öznenin bilgi edinmesinin zorunlu bir epistemolojik koşulu olarak, bir başka zorunlu epistemolojik koşul olan “görünüşün a posteriori kaynaklı içeriği” ile bir araya gelerek, nihai deneyim nesnesini bir iş birliği içerisinde ortaya çıkartırken, eş zamanlı olarak bunun bilgisini de özne için inşa etmiş olurlar. Form ile içeriğin kaynaklarının birbirinden tamamen bağımsız olmalarına rağmen bu ikisinin bir sentezi ile fenomenal (tikel) nesnenin ve bunun bilgisinin ortaya çıktığının altını çizmek gerekir. Bununla birlikte, formun deneyimden bağımsız olarak a priori olması, onun “saf” bir yapıda olduğunu gösterir. Bu bağlamda “saf” kavramını Kant şöyle tanımlamaktadır:

“İçlerinde duyuma ait hiçbir şey bulunmayan tasarımlara arı [saf] (aşkınsal anlamda) diyorum. Buna göre genel olarak duyusal sezgilerin [görülerin] biçimi anlıkta [Gemüt] a priori bulunur ve görüngülerin tüm çoklusu belli ilişkiler içinde bu biçim altında sezilir. Arı duyarlığın bu biçiminin kendisine arı sezgi de denilebilir”⁷⁵

Saf kavramlar, deneyime denk düşen herhangi bir şeyi barındırmadığından öznenin düşünme yetisinin kavramlarıdır. Kavramlar, doğada var olan nesnelere tarafından oluşturulmadığı için öznenin anlama yetisinde, onun yapısı olarak hazır bulunmaktadır. Dolayısıyla saf olmak durumundadırlar. Mümkün deneyim alanındaki çokluk, saf kavramlar sayesinde genel nesne olmaktan çıkmakta ve tikel nesne haline gelmektedir.

O halde, saf kavramlar doğayı anlamlandıran, öznenin anlama yetisine göre nesneyi biçimlendiren kavramlardır. Eş deyişle, özne mümkün deneyim alanındaki yasaları bu kavramlarla sağlar. Görülmektedir ki, Kant felsefesinde özne, doğanın yasalarını anlamlandıran ve kendi yasalarını oluşturabilen bir varlıktır.

2.2. Öznellik ve Nesnellik

Kant, “Transandantal Estetik” bölümünde saf görünüşün saf formlarının ne olduğunu ve bilginin oluşumundaki işlevini incelemektedir. Kant bu bölümde, her şeyden önce saf formların nasıl elde edileceğine ilişkin bir soruya cevap aramaktadır. Kant, bu sorunun cevabı için soyutlama yöntemine başvurur. O, soyutlama yöntemini şu şekilde açıklamaktadır:

⁷⁵ Kant, AUE, s. 58, B 35 A 21.

“[B]ir cismin tasarımımdan [Vorstellung] anlağın [Verstand] ona ilişkin olarak düşündüklerini –töz, kuvvet, bölünebilirlik vb. – ve benzer olarak onda duyuma ait olanları – içine-işlenemezlik, sertlik, renk vb. – yalıtırsam, gene de benim için bu görgül sezgiden geriye bir şey kalır – uzam ve şekil. Bunlar arı sezgiye aittir ki, bu duyuların ya da duyumun edimsel bir nesnesi olmaksızın, anlakta yalnızca duyarlığın bir biçimi olarak a priori yer alır.”⁷⁶

Kant’a göre, tasarımların soyutlanmasıyla, görünün saf formları olan uzam [Raum] ve zaman [Zeit] ortaya çıkmaktadır. Saf formlar olan uzam ve zamanın, deneyimi öncelemesi ve bu bakımından deneyimi mümkün hale getirmesi gerekmektedir. Soyutlama, bu bağlamda mümkün deneyim alanının zemini bulma girişimidir. Bu girişimin sonunda ortaya çıkan saf formlar, herhangi bir deneyim nesnesi barındırmadığından a priori niteliktedir. A priori nitelikte olmasından dolayı saf formlar, öznde temellendikleri anlamıyla, öznedir. Ancak nesnelere nesnelliklerini kazandırdıkları ölçüde de, Kant öncesi metafizikte olduğu anlamda salt öznel oldukları söylenemez. Öznde temellenmelerine rağmen, nesneyi etken olarak kurmalarını sağlayan bir evrensellik ve her öznde aynı biçimde çalışmaları bakımından, nesnelliğe kaynaklık ederler. Öyleyse, hem deneyimin hem de bilginin oluşmasında öznenin etken (aktif) olması gerekmektedir. Bu durumda anlaşılıyor ki, deneyimin olanağı ile bilginin oluşumunda, özneliğin çok etken bir rolü vardır. Bu da, Kant’ın kendi öncüllerine göre ne denli farklı bir özne anlayışı geliştirdiğini bize işaret etmektedir. Örneğin Hume’un öznesi, Kant’inkine göre bu anlamda edilgendir, çünkü deneyim karşısında, ona hiçbir katkıda bulunmayan salt gözlemci olarak kalır. Bu bağlamda, Kant felsefesinde, bilginin oluşması daha en başından beri bir sınırlandırma ile karşı karşıya olmak durumundadır: Bu sınır, bilginin tamamının olmasa bile, önemli bir kısmının özne kaynaklı olmasından dolayı, öznenin kendi sonluluğu ve koşullanmışlığı üzerinden çizilmektedir.

Öznenin bilgiyi elde etmesinin öncüllerinden biri olarak duyarlığı belirleyen Kant, böylelikle bilginin mümkün olabileceğı yer olarak dünyayı işaret etmektedir. Kant, duyarlıkla beraber mümkün deneyim alanının dışında herhangi bir şekilde bilgi edinilemeyeceğini, edilse bile teorik aklın kendisini çelişkiye düşüreceğini belirtmektedir. O halde anlaşılıyor ki, zaman ve uzamın görüsü olmadan özenin

⁷⁶ Kant, AUE, s. 58; B 35 A21.

kendisine ve nesneye dair yargıda bulunması mümkün değildir. Bu bağlamda Kant'ın eserine uzam ve zaman ile başlamasının bir anlamı vardır.

Kant'a göre, öznenin, dünyayla duyuşsal olarak ilişkilmesi "duyarlık" ve anlamlandırması "anlama yetisi" üzerinden gerçekleşmektedir. Kant, böylelikle öznenin bilgiyi oluşturma sürecini duyu ile başlatır, anlama ile sürdürür ve akılla sonlandırır. Bu noktada duyarlık yetisi ile duyuma işaret ederken anlama yetisi ile akla işaret etmektedir. "Burada us ile bütün yüksek bilgi yetisini anlıyor ve buna göre ussal görgünün karşısına koyuyorum."⁷⁷ Bu iki yeti yalnızca öznedeki bulunduğu için dünyanın yeniden kavranması ve anlamlandırılması öznedir. Cassirer bu durumu şöyle açıklamaktadır: "[Kant] çıkış yolunun objeden değil, belirli bir objektiflik formuna (ister teorik olsun ister etik isterse estetik tarzda olsun) dayanması gereken öznel bir bilgi yasallığında (akıl düzeninde) aranması gerektiğini gösterir"⁷⁸

Görüldüğü gibi, aklın apriori yasalarına göre belirlenen "bilgi" ile beraber, bireysellik ve keyfilik içeren öznellik (sübjektiflik) kavramının bu bağlamda yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Çünkü aklın yasaları, nesnesinin bilgisinin çokluğunu tek bir çatı altında toplarken aynı zamanda nesnel (objektif) olmak durumundadır. Aksi takdirde evrensel yargılar oluşturulamaz. Aynı şekilde doğadan bağımsız özne tarafından oluşturulan yasaların nesnelliklerinden söz edilemez. Söz konusu olan özneye ait yasalar; ahlak, hukuk v.b. yasalardır. O halde, Kant-öncesindeki geleneksel Kartezyen öznellik kavramına içkin "bireysellik" ve "keyfilik" nitelikler, Kant'ın devrimci terminolojisinde ortadan kalkmaktadır. Cassirer, bu durumda Kant'ın "sübjektiflik kavramı, tam da bilginin aklın zorunlu bir yöntemi ve bir yasası içinde temellendirilebileceğini ifade etmektedir" diyerek Kant'ın bu yeni özne anlayışındaki radikal farklılığı ifade eder.⁷⁹ Nesnellik ve öznellik kavramının anlamının değiştirilmesi metafiziğin yeniden kurulmasında önemli bir aşama olacaktır. Bu girişim, "Transandantal Estetik" bölümünde özne temelli olan uzam ve zamanın nesnellik yönünün açıklanmasına neden olacaktır. Aynı zamanda tüm öğretiyi kapsayan Kant'ın öznesinin ahlaki, etik, estetik, siyasi ve evrensel boyutu

⁷⁷ Kant, AUE, s, 481; A 835 B 863.

⁷⁸ Cassirer, Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi, s. 209

⁷⁹ Cassirer, Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi, s, 210

yani felsefedeki Kopernikusçu devrimin nesneliliğinin temellendirilmesi gerekmektedir.

Uzamın özne-temelli olmasıyla, Cassirer'e göre,⁸⁰ geometrik ve matematik aksiyomların içeriği hem genel hem somut, hem koşulsuz kesin hem de salt görüsel yoldan bilmek imkânlı hale gelmektedir. Bu durumda geometri ve matematik gibi nesnel önermeler öznenen bağımsız düşünülemez. Bu noktadan hareketle, Kant, eserinde öznenen bağımsız olarak düşünülen nesnel formların öznelliğe nasıl geçiş yaptığını incelememekte, aksine, öznel formların Kant felsefesinde tam da öznellikleri sayesinde nesnel formlara dönüştüğünü araştırmaktadır. Burada söz konusu olan nesnellik, bizatihi öznenin özne olarak varoluşunun içinde yeniden inşa edilmekte ve geleneksel öznellik-nesnellik karşıtlığı radikal biçimde dönüştürülmektedir. Bu bağlamda belli kurallara göre düzenlenen ilkelerin yani öznel olanın nesnel olana dönüşmesi yalnızca özne merkezli bir felsefe anlayışını içermemekte; aynı zamanda “özne” (Subjekt) isminin altına düşen felsefi kavramın kendisini değiştirdiğinden, “özne” kelimesi artık Kant felsefesinde Kant öncesine göre yepyeni bir anlam taşımaktadır. Bu tez çalışmasının ortaya attığı temel sav hatırlanacak olursa, tüm bu saptamalar, Kant'ta bulunan ama kendisinin çok da açık biçimde bağımsız bir konu olarak öne çıkartmamış olduğu özne kavramının, onun metafizik eleştirisinin *sonucunda* ortaya çıkmış olmaktan ziyade, onun eleştirisine *çıkış noktası* oluşturan birincil felsefi temel olduğunu destekler gözükmektedir.

2.3. Saf Görünün A priori Formu Olan Uzam

Kant, duyarlılığın saf formları olan uzam ve zamanı kavramlarını ele alırken “açıklama” [Exposition] kavramını kullanmaktadır. Kant, açıklama kavramını “ bir kavrama ait olanın duru (gerçi kapsamlı olmasa da) tasarımını anlıyorum”⁸¹ şeklinde açıklamaktadır. Açıklama [Exposition] kavramıyla özne, bir kavramı a priori olarak açıklıyorsa o kavram metafizikselidir. Başka bir ifadeyle, metafiziksel açıklama, uzam ve zamanın a priori olarak verilmesinden başka bir şey değildir: “Bu anlamda a priori evrensel ve zorunlu olandır. Evrensel ve zorunlu olan her şeye a priori denir. Neden? (...) Deneyimde verilmemiş; çünkü deneyim, tanım icabı, bana özel ve

⁸⁰ Cassirer, Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi, s. 210

⁸¹ Kant, AUE, s. 59; B 37 A23.

tesadüfi olanın dışında hiçbir şeyi vermez.”⁸² Açıklamanın diğer bir boyutu ise; bir kavramın başka sentetik a priori bilgilerin olanağının anlaşılabilmesinin ilkesi olan uzamın transandantal açılımıdır.

Kant’a göre, tüm nesnelere dış duyu aracılığıyla uzamda tasarlanmakta; uzamda nesnenin şekil, büyüklük ve birbirleriyle ilişkileri belirlenebilmektedir.⁸³ Aynı zamanda özne, dış duyu aracılığıyla, nesnelere uzamsal konumunu tespit edebilmektedir. Bundan dolayı “uzay dış deneyimlerden türetilen görgül [empirik] bir kavram değildir.”⁸⁴ Çünkü özne dışında varolan nesnelere algılanabilmesi için, onların mantıksal ve zorunlu olarak bir zeminde yer almaları gerekmektedir. Öyleyse zeminin algısı deneyimden gelmemeli, aksine deneyimi öncelemelidir. Eş deyişle, deneyim daha gerçekleşmeden deneyimin olanağı olan uzam, apriori olarak sayılmalıdır. Aksi takdirde uzamın algısının deneyimden geldiği söylenirse her bakımdan çelişki bir önerme sürülmüş olacaktır.

Öznenin dış dünyada deneyimde bulunabilmesi için kendini diğer nesnelere ayrı olarak konumlandırması gerekir. Dış dünyadaki nesnelere, öznenin bağımsız olarak bir gerçekliğe sahip olabilmesi ancak bu bağlamda mümkündür ve bu gerçeklik sayesinde, sadece özne-nesne ilişkisi değil, nesne-nesne ilişkisinin de olanağı sağlanmış olmaktadır. Söz konusu olan nesne-nesne ilişkisi, nesnelere art arda mı yoksa yan yana mı olduğu ile ilgilidir. Özne-nesne ve nesne-nesne ilişkisinin belirlenimini yapmak önemlidir. Çünkü dış dünya sadece öznenin ona sağladığı kategori ve görülerin oluşturduğu formlardan ibaret değildir. Dış dünyada özne tarafından bir birlik altına alınmamış, genel nesne(ler) de mevcuttur. Bu durumda hem özne-nesne hem de nesne-nesne ilişkisi için uzam bir zemindir ve tüm etkileşimler bu zemin üzerinde gerçekleşir. Doğadaki tüm ilişkilerin varlığı için uzam gereklidir.

Kant’a göre, uzamın a priori bir kavram olduğunun başka bir kanıtı ise, “hiçbir zaman bir uzayın olmadığı tasarlanamaz, gerçi kolayca onda hiçbir nesnenin bulunmadığı düşünülebilse de.”⁸⁵ Nesne olmadan boş bir uzam tasarlanabilir, fakat

⁸² Deleuze G, Kant Üzerine Dört Ders, Talat Kılıç (Çev), Kabalcı Yayıncılık, 1. Baskı, 2015, İstanbul, s. 17.

⁸³ Kant, AUE, s. 59; B 37 A22.

⁸⁴ Kant, AUE, s. 59; B 38 A23.

⁸⁵ Kant, AUE, s. 59; B 38 A23.

uzamın yokluğu hiçbir şekilde tasarlanamaz. Kant'a göre, herhangi bir nesnenin özne tarafından tasarlanabilmesi ancak bir uzam bağlamında mümkündür. Aksi takdirde uzam olmadan bir nesnenin gerçekliği, geçerliği ve tasarımı mümkün değildir.

Uzam ve nesnenin tasarımının düşünülebilmesi için biçimsel bir büyüklük, şekil gerekmektedir. Uzam ve nesnenin tasarımı için biçimsel bir büyüklük ve şekil yine uzamın kendisidir. Uzamın tasarımı, özne ile nesnenin varlığı ve bunların arasındaki ilişkiyi sağlayabilecek uzam dışında başka bir zemin olamayacağı için, uzamın varlığı a priori bir gereklilik ve zorunluluktur. Dolayısıyla varolan her şeyin varolabilmesi için zorunlu olan 'uzam' bir kavram değil, a priori görüdür. Kant'a göre, "her kavram değişik olanaklı tasarımların sonsuz bir çokluğunda (onların ortak ayırmaçları olarak) kapsanan ve öyleyse kendi altında olarak, sanki içinde sonsuz bir tasarımlar çokluğunu kapsıyormuş gibi düşünülemez. Gene de uzay öyle düşünülür."⁸⁶

Kant'a göre, uzamın birbirinden bağımsız olarak çoklu algılanmasının sebebi, öznenin nesnelere değişik uzamlar bağlamında deneyimlemesidir. Nesnelere farklı konumları, parçalı uzam anlayışı izlenimi uyandırmaktadır. Parçalı uzam algısına rağmen uzam, a priori olduğundan bütünlük içinde ele alınmalıdır. Kant'a göre, parçalı uzam algısı uzamın sınırlamalarıdır. O halde; "uzay özsel olarak birdir; ondaki çoklu ve dolayısıyla ayrıca genel olarak uzaylar kavramı, yalnızca sınırlamalar üzerine dayanır."⁸⁷ Aynı şekilde uzam dışında herhangi bir nesne, sonsuzluk niteliğini taşımaz. Çünkü "uzay verili sonsuz bir büyüklükte tasarımıdır. Evrensel bir uzay kavramı (ki ayakta olduğu gibi arşında da ortaktır), hiçbir şeyi büyüklük açısından belirleyemez."⁸⁸

Uzama sınırsız bir büyüklük olarak ele almak, uzama ilişkin niceliksel bir belirlenimdir; bu belirlenim deneyimle elde edilemez. Aynı şekilde hiçbir nesne kendinde ne kadar çokluğu barındırırsa barındırsın, niceliksel olarak sonsuz bir büyüklükte ifade edilemez. Uzamın niceliksel olarak sınırsız bir büyüklükte olması, onun a priori olması gerektiğinin başka bir kanıtıdır. O halde, uzam öznelere ve diğer bütün nesnelere empirik olarak kavranmasının zemini ve bütün her şeyden

⁸⁶ Kant, AUE, s. 60; B 40 A25.

⁸⁷ Kant, AUE, s. 60; B 39 A25.

⁸⁸ Kant, AUE, s. 60; B 40 A25.

soyutlansa dahi varlığını korur. Bu bağlamda uzam bir saf görüdür ve Kant tarafından, tüm görünüşlerin bir formu olarak ele alınır. Duyarlığın koşulu olduğundan olanaklı deneyimlerin zorunlu zeminidir. Uzamın apriori bir form olarak incelenmesi onun metafiziksel açıklanmasıdır. Şimdi, buraya kadar anlaşılıyor ki, uzamın metafiziksel açıklaması, öznel bir form olan uzamın nesnel bir forma dönüşümüdür. Bu bağlamda metafiziksel açıklama bir özneyi şart koştur. Dolayısıyla Kant, basit anlamda sadece uzamın a priori yönünü göstermekle kalmaz, aynı zamanda nesnel bir dünya tasarımı için öznenin gerekliliğini de ön koşul olarak kabul etmektedir.

Uzamın başka bir yönü ise transandantal açıklanmasıdır. Kant, transandantal açıklanma ile bir kavramın başka sentetik a priori bilgilerin olanağının anlaşılabilmesini sağlayan bir ilke olarak açıklanmasını anlamaktadır. Başka bir ifadeyle transandantal açıklama [Exposition] ile Kant'ın amaçladığı, sentetik a priori yargıların olanaklılığını göstermektir. Transandantal açıklama; “bu amaçla (1) gerçekten bu tür bilgilerin verili kavramdan doğmaları ve (2) bu bilgilerin ancak bu kavram için verili bir açıklama kipinin varsayımı üzerine olanaklı olmaları gerekir.”⁸⁹

Kant'a göre, geometri, matematik ve saf doğa bilimlerin yargıları uzam ve zamanın transandantal açıklamasıyla olanaklıdır. Uzam ve zamanın transandantal açıklamasıyla bu bilimler, apriori bilgilerin mümkün deneyim alanı dışında bir kullanımını değil, uzam ve zaman tasarımları üzerinden nesnelere dair a priori bilgilerin mümkün olduğunu gösterebilir. Kant'a göre, “salt bir kavramdan o kavramın ötesine geçen hiçbir önerme çıkarılamaz, ve gene geometride mümkün olan şey budur.”⁹⁰ Uzam kavramının transandantal açıklaması, kendini metafiziksel açıklamaya dayandırmalıdır, çünkü uzamın ne olduğu açıklanmadan, sentetik a priori yargıların açıklanması olanaksızdır. Anlaşılıyor ki, saf görünümün formları olan uzam ve zaman, saf matematiğin zorunlu olan tüm bilgilerin temeline koyduğu bir saf görülerdir. Kant'a göre, saf matematik kavramlarını saf görü dolayısıyla kurmak zorundadır. Kant, bu bağlamda *Saf Akılın Eleştirisi* 'inde şu önermeye varır: “(...) tüm matematik bilgide kendine özgü şu özelliği görüyoruz: matematik bilgi, kavramı ilk

⁸⁹ Kant, AUE, s. 61; B 40 A25.

⁹⁰ Kant, AUE, s. 61; B 40 A25.

önce görüde hem de a priori olarak, dolayısıyla deneysel görüde değil, saf olanda serimlemek zorundadır; bu araç olmadan tek adım bile atamaz.”⁹¹ Aynı şekilde, Kant’a göre, geometri de uzamın saf görüşünü temel alır. Çünkü uzam ilk olarak görünüşü olanaklı kılar ve bundan dolayı özne, dış duyarlığın formu olan uzamla nesnelere bilimsel olarak kavrayabilir. Öyleyse transandantal açıklama özenin a priori olarak bildiği saf matematik ve geometrinin olanağını açıklama girişimidir. Bu girişim belirlendiği takdirde teorik aklın bir bilimi olan metafizik bilimler açısından güvenli bir yol olabilecektir.

2.4. Saf Görünün A priori Formu Olan Zaman

Kant’ın uzam formu için söyledikleri zaman formu içinde söylenebilir. Kant’a göre, nesnelere zamansal ardışıklığı veya eşzamanlığı algılanabilmesi için, zamanın öznede a priori olarak bulunması gerekir. Ancak bu şekilde nesnelere art arda mı yoksa eş zamanlı mı oldukları tespit edilebilir, aksi takdirde ikisinden de söz edilemez. Zaman formu, bu bağlamda deneyimden önce gelmelidir. Kant, bu durumu şu şekilde açıklar; “zaman herhangi bir deneyimden türetilmiş görgül [empirik] bir kavram değildir. çünkü, eğer zaman tasarımının kendisi temelde a priori yatmıyor olsaydı, ne eşzamanlılığın ne de zamansal ardışıklığın kendileri algıda bulunabilirdir.”⁹²

Uzam ve zaman a priori olması bakımından deneyimi öncelediğinden, deneyim koşulu olmak durumundadır. Bu bağlamda elde edilen tasarımlar, bu iki a priori tasarım sayesinde mümkündür. Bilginin oluşum sürecinin ilk evresi ve kendini serimleyebildiği a priori tasarım, uzam ve zamandır. Bu noktada anlaşılıyor ki, genel nesnenin özne tarafından fark edilmesi, algılanması ve bilinmesi ancak uzam ve zaman ile mümkündür. Özne, uzamda nesneyi kavrar ve zamanla beraber nesnenin bilgisine sahip olur. Anlaşılması gerekiyor ki, bilginin elde edilmesi, uzam ve zaman dışında olanaksızdır. Aynı şekilde bilginin elde edilmesiyle birlikte özne, uzam ve zamanın varlığının farkına varmaktadır. Bilgi, öyleyse, uzam ve zaman yok sayılarak elde edilemez. Kant’a göre; “Zaman tüm sezgilerin [görülerin] temelinde yatan

⁹¹ Kant, Prolegomena, s.30; § 7.

⁹² Kant, AUE, s. 64; B 46 A29.

zorunlu bir tasarımıdır. Genelinde görüngüler açısından zamanın kendisi ortadan kaldıramayız, gerçi görüngüleri pekala zamandan uzaklaştırabilecek olsak da.”⁹³

Yukarıdaki alıntıya dikkatlice bakıldığında, Kant’ın zamanı uzamdan daha da temel bir mesele olarak ele aldığı görülür. Uzam sadece dış tasarımla ilgiliyken, zaman hem iç ve hem de dış görünümün tasarımını kapsar. Buna kanıt olarak, nesnelerin art arda mı yoksa eşzamanlı olarak mı olanaklı olduğunun, Kant tarafından, incelenmesidir. Fakat dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, zamanın dış tasarımları kapsamaması için uzam formunun altında işlevini gerekçelendirilmesi gerekir; aksi takdirde nesnelerin art arda mı yoksa eşzamanlı olarak mı, mümkün olduğu tespit edilemez. Aynı şekilde uzamın, zamandan ayrı olarak ele alınmasıyla nesnelerin tasarımı olanaklı olmadığı için, onların art arda mı yoksa eş zamanlı mı, olduklarının bir önemi kalmaz. Zaman, dış nesnelerin tasarımı için uzamın altında işlevini sürse bile, hem dış duyu hem de iç duyu altında işlevini sürdüğü için uzamdan daha işlevlidir. Kant’a göre; “(...) zamanın salt bit boyutu vardır: Değişik zamanlar eşzamanlı değil ama ardışıktır (tıpkı değişik uzayların ardışık değil ama eşzamanlı olmaları gibi).”⁹⁴

Değişik zamanların eş zamanlı olmadığını yalnızca ardışık olduğu önermesi, zamanın tekliğine dair bir belirlemedir, aksi takdirde değişik zamanlar eğer, eş zamanlı olursa bu durumda birbirinden bağımsız birden fazla zaman formundan bahsetmek gerekir. Böyle bir durum karşısında objektif bir yargıda bulunmak mümkün değildir. Dolayısıyla evrensel ve zorunlu bir zaman algısından söz edilemez. Çünkü, ‘değişik zamanlar eşzamanlıdır’ gibi bir önerme mantıksal olarak ‘ne kadar özne varsa o kadar zaman vardır’ önermesine yol açar ki, böyle bir önermede zaman evrensel ve apriori olma özelliğini yitireceğinden oluşturulan yargılarda nesnellik sağlanamayacaktır. O halde “değişik zamanlar eşzamanlı değil ama ardışıktır” önermesi, deneyimden çıkartılacak bir önerme olmadığından dolayı apriori kesinlikte bir önerme olacaktır.

Bu noktada unutulmaması gereken husus ise, bu önermenin geçerliliği deneyim yoluyla elde edilmesidir. Değişik zaman tasarımının oluşabilmesi için deneyimin olması gerekir, aksi takdirde değişik zaman algısı olmayacaktır. Eş

⁹³ Kant, AUE, s. 64; B 40 A31.

⁹⁴ Kant, AUE, s. 64; B 47 A31.

deyişle özne, nesne ile etkileşime geçtikçe zaman algısında bir takım değişiklikler olmaktadır. Bu değişikler deneyim sayesinde gerçekleşir. Bir örnek vermek gerekirse, öznenin geçmiş zaman algısının olması ve gelecek zamanı tasarlayabilmesi, değişik zamanların ardışık olduğuna kanıttır. Bu bağlamda ‘değişik zamanlar eşzamanlı değil ama ardışıktır’ önermesi sentetik a priori bir önermedir. Özne bu sayede, mümkün deneyim alanında eylemlerini planlayabilmekte ve diğer öznelerle ortak bir zaman diliminde hareket edebilmektedir. Kant, değişik zamanların salt bir zamanın farklı bölümleri olduğuna ilişkin şöyle bir açıklamada bulunur: “Zaman diskursif, ya da, söylendiği gibi, evrensel bir kavram değil, ama arı bir duyusal sezgi [görü] biçimidir. Değişik zamanlar yalnızca aynı zamanın bölümleridir. (...) Önerme sentetiktir ve yalnızca kavramlardan doğmaz.”⁹⁵

Öyleyse şu sonuca rahatlıkla ulaşılabilir ki, ardışık zamanların mümkün olabilmesinin tek koşulu, zamanın sonsuz bir form olarak ele alınmasıyla mümkündür ve ancak bu şekilde farklı –geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman gibi- zaman algıları oluşabilir. Bu durum zamanın a priori oluşuna kanıt olduğu gibi zamanın kısır bir döngü olmadığını da açıkça kanıttır. Tasarımların çoklusunun birleştirilmesi, kategorize edilmesi yani bilginin ortaya çıkabilmesi için zamanın ardışık olması gerekir. Zamanın ilerleyen bir form olması değişik ve devinim kavramlarını oluşturur. Kant, zaman formunun içerisinde ki değişik ve devinim kavramlarını zamanın transandantal açılanmasında ele alır.

Genellikle uzamın transandantal açılanmasında söylenenler zaman içinde geçerlidir. Kant, zamanın transandantal açılanmasını değişim [Veränderung] ve devinim [Bewegung] kavramlarıyla açıklar:

“[D]eğişim kavramı ve onunla birlikte devinim kavramı (yer değişimi olarak) yalnızca zaman tasarımı yoluyla ve onda olanaklıdır, öyle ki bu tasarım bir a priori (iç) sezgi [görü] olmasaydı, ne olursa olsun hiçbir kavram bir değişim olanağını, e.d. çelişkili olarak karşıt yüklemelerin (örneğin aynı şeyin tek bir yerde varlığı ve yokluğu) bir ve aynı nesnede birleşmesi olanağını kavranabilir kılamazdı.”⁹⁶

Kant’a göre, iç duyuda oluşan tüm tasarımlar zaman sayesinde, yani. zamanın ardışık veya eşzamanlı olması durumunda oluşur ve böylece bir nesnenin bilgisi elde edilir.

⁹⁵ Kant, AUE, s. 64; B 40 A32.

⁹⁶ Kant, AUE, s. 65; B 49 A32.

Nesnenin bilgisi elde edildikten sonra uzamda bulunan nesnelere, öznenin algılanışından farklı hallere girebilirler. Söz gelimi, var olan bir nesne doğada yok olabilir, ancak özne tarafından nesne algılandığı için var olmuş olarak kabul edilir. Söz konusu bu durumda özne eğer, nesnenin değişebildiğini ve yokluğunu bilmezse kendisiyle çelişmiş olacaktır. Kant'a göre bu çelişkili gibi duran durumun ortadan kalkması için değişik ve devinim kavramlarına ihtiyaç vardır. Değişim ve devinim kavramları sayesinde nesnenin varlığı ve sonrasında yokluğu anlaşılabilir. Dolayısıyla uzam ve zaman algısı doğanın işleyişinin, öznenin kendiliğinin farkındalığı için zorunlu olarak öznel bir yapıda olması gerekir ki; söz gelimi, ölüm, çürüme v.b. değişimler anlaşılır kılınabilir.

Zaman formu yukarıda değinildiği gibi a priori olmasaydı, nesnedeki değişim fark edilemeyecek ve dolayısıyla, bir ilerleme fikri de ortaya konulamayacaktır. Zamanın a priori olduğunun başka bir kanıtı ise, zaman tasarımı yoluyla olanaklı olan devinim ve değişim kavramlarıdır. Nesnedeki değişim ancak olanaklı deneyim içerisinde mümkün olduğundan devinim ve değişim kavramları zamanın sentetik a priori yönüne vurgudur. Kant'a göre, zaman kendi başına kalıcı bir şey ya da nesnelere nesnel belirlenimi için nesnelere bağımlı değildir.⁹⁷ Eğer, zaman kendi içinde kalıcı bir şey olsaydı edimsel bir nesne olmaksızın edimsel kalan bir şey olurdu ve dolayısıyla, kavranılamazdı. Aynı şekilde zaman nesnelere bağlı bir düzen olsaydı nesnelere olanağının koşulu olamayacaktı. Zaman sentetik önermeler yoluyla a priori bilinmeyeceğinden nesnenin koşulu olarak değil, nesneye bağımlı olacaktır. Bu bağlamda, zaman deneyim yoluyla elde edilecek ve deneyimi öncelikle mümkün olmayacaktı; dolayısıyla zaman öznel bir form olduğu sürece nesnelere koşulu ve iç görünümün a priori tasarımıdır.⁹⁸ Zamanın öznel bir form oluşuyla bir olayın başka bir olaya etkisi incelenebilir ve anlaşılabilir olmaktadır.

Şimdi, zaman iç görünümün, uzam da dış görünümün bir formudur. Zaman, genel nesnelere varlığı için bir belirlenim koşulu olmadığından yani iç duyunun bir formu olduğundan ne bir şekle ne de bir uzama aittir. Bu bakımında yukarıda da belirtildiği gibi uzamın, zamana karşı bir önceliği vardır. Çünkü;

⁹⁷ Kant, AUE, s. 65; B 49 A 33.

⁹⁸ Kant, AUE, s. 65; A 33 B 49.

*“uzay, tüm dış sezginin [görünün] arı biçimi olarak, yalnızca dış görüngülerin a priori koşulu olarak sınırlıdır. Buna karşı, dış şeyleri nesne olarak alsınlar ya da almasınlar, tüm tasarımları kendilerinde anlığın belirlenimleri olarak iç duruma ait oldukları için, ve bu iç durum iç sezginin biçimsel koşulu altında durduğu ve böylece zaman ait olduğu için, zaman genel olarak tüm görüngülerin bir a priori koşuludur; dahası, iç görüngülerin (ruhlarımızın) dolaysız koşulu, ve tam bu yolla o denli de dış görüngülerin dolaylı koşuludur.”*⁹⁹

Bundan dolayı zaman öznenin mümkün deneyim alanının sınırını oluşturmaktadır. Bu bağlamda zamanın yalnızca görüngüler açısından nesnel geçerliliği vardır. Kant bu durumu şu şekilde açıklar:

*“Zaman öyleyse yalnızca bizim (insansal) sezgimizin (ki nesnelere tarafından etkilendiğimiz sürece her zaman duysaldır) öznel bir koşuludur, ve kendinde, öznenin dışında, hiçbirşeydir. Gene de tüm görüngüler açısından, ve dolayısıyla o denli de deneyimde karşılaşılabildiğimiz tüm şeyler açısından, zorunlu olarak nesnelidir.”*¹⁰⁰

O halde, nesnelere varlığının özne tarafından algılanabilmesinin koşulu, Kant tarafından, uzam olarak belirlenmesi şunu gösterir ki; öznenin mümkün deneyim alanı dışında kendi varlığına dair farkındalık elde etmesi mümkün değildir, çünkü nesnenin varlığını şart koşulmadan öznenin varlığı düşünülemez. Aynı zamanda uzam üzerindeki genel nesnelere özne tarafından algılanması nesnel bilginin öznel temelli olduğunun kanıtıdır. Bu durumda görüngülerin nesnelliği için doğrudan olmazsa da dolaylı olarak zamanın etkisi vardır. Kant'ın ifadesiyle:

*“Tüm şeyler görüngüler (duysal sezginin nesnelere) olarak zamandadır dersek, o zaman temel ilkenin geçerli bir nesnel doğruluğu ve a priori evrenselliği vardır. Burada öne sürdüklerimiz öyleyse zamanın görgüloğusallığını, e.d. her zaman duyularımıza sunabilecek tüm nesnelere açısından nesnel geçerliliği öğretir.”*¹⁰¹

Kant'a göre, zamanın hem öznel hem de nesnel geçerliliği olması zamanın “transandantal ideallığını”¹⁰² oluşturur. Öznesiz bir zaman algısı düşünülemeyeceği gibi zamanın sınırsızlığı, bölünemezliliği, kalıcılığı, bütünlüğü yani kısaca tüm niteliklerinin varlığı ancak zamanın özneye ait bir iç duyu olarak ele alındığında anlaşılabilir. Sentetik a priori önermelerin olanaklılığı ancak bu şekilde gösterilebilir.

⁹⁹ Kant, AUE, s. 66; A 34 B 50.

¹⁰⁰ Kant, AUE, s. 66; A 35 B 51

¹⁰¹ Kant, AUE, s. 66; A 35 B 52

¹⁰² Kant, AUE, s. 67; A 36 B 52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

3. TEORİK AKLIN SINIRLARI

3.1. Metafiziğin Sınırları

Sentetik a priori yargıların olanaklı olduğunun gösterildiği “Transandantal Estetik” ve “Transandantal Analitik” bölümünde bilginin bir sınırlandırılması yapılmaktadır. *Saf Aklın Eleştirisi*’nin en uzun bölümü olan “Transandantal Diyalektik” ise, aklın yapısının ve idelerinin soruşturulduğu bölümdür. Kant, bu bölümde metafiziğin olanaklılığını soruşturmakla beraber, saf aklın asıl yani doğasının sınırlarına dair eleştirisini yapmaktadır. Kant’ın aklın doğasına ilişkin eleştirisi, doğasında zorunlu olarak bulunan sorulara ilişkidir.

Kant, “Transandantal Diyalektik” bölümün hemen girişinde, ilk olarak görünüşte [Schein] doğruluk ve olasılık doğruluğunu birbirinden ayırt etmektedir. Kant’a göre *olasılık*, yetersiz bir zeminde bulunan doğruluktur ve bilgisi eksik olsa da yanıltıcı değildir. Olasılık doğruluğu yanıltıcı olmadığından mantığın analitik biliminden ayrılmamalıdır.¹⁰³ Duyular yargıda bulunamadıkları için yanılmazlar. Yargıların; doğruluğu, yanlışlığı ve yanılısamaya yol açan ön kabullerin kaynağı nesne değil, anlama yetisinin saf kavramaları olan kategorileridir*. Kategoriler öznenin anlama yetisinde bulunduğundan doğa yasaları ve nesnenin kendisi yanılısamanın kaynağı değildir. *Yanılsamanın* kaynağı, yargıda bulunan öznenin a priori kavramlarıdır. Kant’a göre, anlama yetisinin yasalarıyla baştan sona bağdaşan

¹⁰³ Kant, AUE, s. 222; A 293 B 350

* Kategoriler anlama yetisinin saf kavramlarıdır. Tezin ilerleyen kısımlarında “Anlama Yetisinin Saf Formları Olan Kategoriler” başlığı altında ele alınacaktır. Kategoriler öznenin mümkün deneyim alanında öznenin yasalarını kuran ve doğa yasalarını öznenin eylemleri için düzenleyen kavramlardır. Ancak görünüşte [Schein] doğruluk ve olasılık doğruluğunun daha net anlaşılabilmesi için “kategoriler” kavramını açıklamadan önce değinilmesi gerekir. Tezin ilerleyen kısımlarında tam anlamıyla ele alınacak ve açıklanacaktır. Bknz; “3.4. Anlama Yetisinin Saf Formları Olan Kategoriler”

bir bilgide hiçbir yanlışlık olamaz.¹⁰⁴ Çünkü anlama yetisi kendi yasalarına göre işlediği zaman özne tarafından oluşturulan yargılarda zorunlu olarak bu yasalarla bağdaşması gerekir. Dolayısıyla anlama yetisinin yargının biçimsel yanını oluşturur.¹⁰⁵ Olasılık ise sadece anlama yetisine değil öznenin mümkün deneyim alanındaki tekil eylemlerinden kaynaklandığından olasılığın yanlışlığı gösterildiği takdirde düzeltilenmektedir.

Şimdi, kendi başına ne anlama yetisi ne de duyular yetisi yanılabilir. Kant'a göre, bilginin iki kaynağı olan *anlama yetisi* [Verstand] ve *duyarlık* [Sinnlichkeit] dışında, öznenin bilgi edinebilmesi için başka hiçbir kaynak bulunmadığından, yanlış olan yargının kaynağı, duyarlığın anlama yetisi üzerindeki gözlemlenemeyen etkisidir. Yanlış olan yargının kaynağı “yargının öznel zeminleri [algı yargıları] nesnel zeminlerle [deneysel yargılarla] birleşerek onları [deneysel yargıları] kendi belirlenimlerinden saptırır.”¹⁰⁶ Bu durumda elde edilen yanlış yargının kaynağı, deneyim alanında bağımsız, aşkınsal yani öznedir. Bu bağlamda olasılık, deneyim alanına bağımlıken yanılırsa, deneyim alanından bağımsızdır. Eş deyişle, olasılığın kaynağı mümkün deneyim alanını kapsarken yanılırsa mümkün deneyim alanının dışında yani saf aklın kendisinden kaynaklıdır.

Kant'a göre, duyarlığın anlama yetisi üzerindeki gözlemlenemeyen etkisiyle oluşan olasılık; empirik yanılırsamadır (empirischer Schein). Empirik yanılırsama, algı yargılarının kullanışıyla ilgili olduğu için kaynağı, algının yapısıyla ilgilidir. Kant, “Transandantal Diyalektik” bölümünde empirik yanılırsamaya ilgililenmez. Bu bölümde, transandantal yanılırsamalarla [transzendentalen Schein]¹⁰⁷ ilgililenmektedir. Empirik ve transandantal yanılırsama arasındaki farkı *Saf Aklın Eleştirisi*'nde şu şekilde belirlenmektedir:

*“(...) aşkınsal yanılırsama ile ilgileniyoruz ki, hiçbir zaman deneyime yönelik kullanılmayacak olan (çünkü o durumda doğrulukları için bir denek taşımamızın olması gerekecektir) temel ilkeleri etkiler. Bu yanılırsama, eleştirinin tüm uyarılarına karşın, bizi tümüyle kategorilerin görgül [duyusal] ötesine çeker ve arı anlağın [saf anlama yetisinin] genişlemesi gibi bir aldatmacayla oyalır.”*¹⁰⁸

¹⁰⁴ Kant, AUE, s. 222; A 293 B 350.

¹⁰⁵ Kant, AUE, s. 222; A 294 B350.

¹⁰⁶ Kant, AUE, s. 223; A 294 B 351.

¹⁰⁷ Kant, AUE, s. 223; A 295 B 352.

¹⁰⁸ Kant, AUE, s. 223; A 295 B 352.

Empirik yanılısma ve transandantal yanılısma arasındaki temel fark, dayandıkları temel ilkelerdir. Bu temel ilkeler, içkin [Immanent] ve aşkın [Transzendent] ilkelerdir. Kant'a göre, olanaklı deneyimin sınırları içerisinde elde edilen ilkelere; "içkin [Immanent]", deneyim alanını aşan ve teorik aklın dayattığı ilkelere "aşkın [Transzendent]" ilkelerdir.¹⁰⁹ Transandantal yanılısma, eleştirinin tüm uyarılarına rağmen, aklın, olanaklı deneyimin sınırlarını aşan ve hiçbir sınırlama tanımayan, bütünüyle yeni bir alana yönelen yanılısamadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, yanılısamanın çıkış noktasıdır. Transandantal yanılısma, anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerin aşkınsal kullanımından kaynaklı oluşan ilkelerdir. Bu ilkeler eleştiri tarafından denetlenmeyen teorik aklın, yargılama yetisinde açığa çıkar. Özne, hiçbir şekilde doğa yasalarından ve deneyime dayanan ilkelerden hareket etmediği için yargıları oluştururken teorik aklın istemiyle hareket eder. Teorik aklın yargılar üretmesinde herhangi bir sınır olmadığından teorik akıl, istediği gibi çıkarımda bulunup yanılısma düşer. Kant'a göre, teorik aklın istediği gibi yargılar üretmesi aklın doğasında bulunan sorulardan kaynaklıdır. Bu sorularla aklın içine düştüğü "aşkınsal yanılısma eleştiri tarafından ortaya çıkarıldıktan sonra ve hiçliği açıkça gösterildikten sonra bile sona ermez."¹¹⁰ O halde, transandantal yanılısma aklın doğasında zorunlu ve kaçınılmaz olarak bulunan bir yanılısamadır. Aklın ürettiği yanılısamalar mümkün deneyim alanını içermediğinden; yanılısamalardan hareketle üretilen ilkeler, anlamsız olacaktır. Özne aklın ürettiği ilkelerden hareketle oluşturacağı yargıların içeriği de boş olacaktır. Kant göre, "Transandantal Diyalektik" bölümü;

"aşkın yargıların yanılısamalarını ortaya sermekle ve aynı zamanda bunların aldattıcılığına karşı önleyici olmakla yetinecektir. Ama yanılısamanın (mantıksal yanılısma gibi) bütünüyle yitmesi ve bir yanılısama olmaya son vermesi – bu hiçbir zaman diyalektiğin yerine getirebileceği bir şey değildir. Çünkü burada doğal ve kaçınılmaz bir yanılısma ile ilgileniyoruz ki, kendisi öznel temel ilkeler üzerine dayanır ve bunları bize nesnel diye yutturur(...)"¹¹¹

¹⁰⁹ Kant, AUE, s. 223; A 296 B 352.

¹¹⁰ Kant, AUE, s. 224; A 297 B 351.

¹¹¹ Kant, AUE, s. 224; A 298 B354.

Şimdi, anlaşılacağı üzere, aklın kaçınılmaz olarak doğal ve zorunlu bir diyalektiği vardır. Heimsoeth'e göre¹¹², Kant'ın amacı, salt akla dayalı metafizik kanıtlamaları tek tek çürütmek değil, insan aklının yapısında bulunan ve kimsenin kendisinden kaçınmayacağı bir dinamizmin varlığını göstermek istemesidir.

Metafiziksel yargıların kaynağı, aşkınsal ilkelere dayandığı sürece yargılar yanılsamalardan ibaret olacaktır. Bu durumda rasyonalist geleneğin metafiziğe dair ürettiği yargılar yanılsamalardan oluştuğu için anlamsızdır. Rasyonalist filozofların transandantal yanılsamayı hakikat olarak ele alması, anlama yetisinin saf kavramları olan kategorileri yanlış kullanmasına bağlıdır. Kategorilerin, rasyonalist filozoflar tarafından yanlış kullanılmasının nedeni, evrensel ve sınırsız bir kullanım için bir organon görevi olarak görülmesidir. Bu yanlış kullanım sanki anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerin, öznenin tüm etkinlik alanı olan dünyanın sınırlarını aşabilmiş gibi kullanılmasıyla ilgilidir. Oysaki, "deneyim ile bağıntılı olmayan bir apriori kavram yalnızca bir kavramın mantıksal biçimi olacaktır, herhangi bir şeyin düşünülmesini sağlayan kavramın kendisi değil."¹¹³

Kant'a göre, üretilecek olan yargıların anlamlı olabilmesi yargıların kaynağının tekil deneyimlere dayanması gerekir; ancak bu şekilde üretilecek olan içkin ilkelerle, öznenin tekil deneyimleri düzenlenebilir ve öznel arasında oluşturulacak bir yasanın geçerliliği olabilir. Kant, teorik aklın doğasında bulunan sorularla oluşturulmuş aşkınsal ilkelerin yanlış kullanımını düzeltmek; ve bu yanlış kullanım sonucu metafiziği düştüğü kavga alanından kurtarmak için teorik akli mahkemenin önüne çıkartır. Kant'ın buradaki amacı; mahkeme önüne çıkan teorik aklın kendisine sadece sınır çekmek değil, aynı zamanda mümkün deneyim alanında öznenin oluşturduğu öznel yargıların nesneliliğinin olanağını göstermektir. Bu amaç öznenin geleneksel özne anlayışından farklı olarak kurucu rolüne göndermedir. Özne sadece teorik aklın istemi doğrultusunda ilkeler üretmeyecek, aynı şekilde bir *dünya yurttaşı* olarak tekil deneyimlerinden hareketle evrensel yargılarda üretebilecektir. Kant'ın teorik aklın yargılanması ve sınırlarının çizilmesi için akli mahkemenin önüne çıkartması aslında teorik akıl ile pratik akıl arasındaki dolayımı oluşturma

¹¹² Heimsoeth, Kant'ın Felsefesi, s. 98

¹¹³ Kant, AUE, s. 104; A 95 B 129.

çabasıdır. Bu durum öznenin sadece akıl ile özdeşmiş bir varlık olarak değil, aynı şekilde deneyim kendisini kuran bir varlık olduğunun da göstergesidir.

“Kant, ileri sürdüğü dual teori ile bilginin sınırını, insan bilgisinin taşıma gücünü göstererek rasyonalist, kurgusal ispatların anlamsızlığını ortaya koydu. Dualite teorisi sayesinde, “objektif geçerliliği” olan bilgi ile bundan yoksun olan bilgi ve bunların korrelatları olan varlık alanları birbirinden kesin olarak ayrıldı. (...) ileri sürülen bu iddia ve düşüncelerin temellenmesi için insanın bir doğal, bir de akıl varlığı yanlarına ayrılması gerekir. insanın doğal varlık yanı, diğer doğa varlığı gibi, tamamıyla determine edilen, zaman-mekan içinde bulunan, sadece görünüş olan bir alandır. Bu yüzden insanın doğal yanında deneyim önemli rol oynar.”¹¹⁴

Aklın kaynağındaki yanılgıyı bulmak için öncelikle kullanım alanlarına bakmak gerekir. Bu bağlamda, Kant, aklın kullanımına göre, akli iki biçimde ele almaktadır. Birinci kullanım, mantıksal (biçimsel) kullanımdır.

Aklın mantıksal kullanımı, bilginin tüm içeriğini soyutlar ve mantıkçılar tarafından, *dolaylı çıkarımlar yetisi* olarak tanımlanmaktadır. Aklın mantıksal kullanımı, önermelerin içeriğine bakılmaksızın sonuç çıkarmaya yöneliktir. Mantıkçıların geleneksel mantık tasım kurma kuralları, aklın mantıksal kullanımında da aynen geçerlidir. Bu kurala göre, her tasım durumunda temelde yatan bir önerme, sonuç ve tasım vargısı vardır. Aklın mantıksal kullanımında, altta yatan temel önerme olarak tümel önerme, temel önermenin herhangi bir özelliğini yansıtan önerme olarak tikel önerme ve son olarak tümel önerme ve tikel önermeden hareketle çıkarılan sonuç önermesi bulunur. Sonuç önermesi, tümel önermesinde mevcut olarak varsa yapılan çıkarım dolaysızdır ve bu dolaysız çıkarım, *anlama yetisinin çıkarımı* olarak ifade edilir. Buna karşın sonuç önermesi, tümel önermenin dışında başka bir önerme gerektirirse eş deyişle, tümel önermesi sonuç önermesini içermiyorsa ulaşılan çıkarım aklın bir çıkarımı olur.¹¹⁵ Kant’ın ifadesiyle,

“her us [akıl] tasımında ilkin anlak [anlama yetisi] yoluyla bir kural düşünürüm (major). İkinci olarak, yargı yetisi aracılığıyla bir bilgiyi kuralın koşulu altına alırım (minör). Son olarak, bilgimi kuralın yüklem yoluyla ve dolayısıyla us yoluyla a priori belirlerim (conclusio) (...) buna göre us tasarımları da, anlakta bilginin anlatma yollarına göre, tıpkı genel olarak yargılar gibi üç türdür- kategorik, hipotetik ve ayırık.”¹¹⁶

¹¹⁴ Takiyettin Mengüşoğlu, Kant ve Scheler’de İnsan Problemi, Yayına hazırlayan: Uluğ Nutku, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2014, s. 92

¹¹⁵ Kant, AUE, s.227; A 303 B 360.

¹¹⁶ Kant, AUE, s. 227; A 304 B 361.

O halde, aklın çıkarımda bulunması aslında anlama yetisinden gelen görümlere bir bütünlük kazandırmasıdır. Mümkün deneyim alanında var olan çokluğa birlik ve bütünlüğünü sağlayan anlama yetisi iken, anlama yetisinden gelen birlik ve bütünlükten çıkarımdan bulunan akıldır.

Kant'a göre, aklın çıkarımda bulunması dolaylı olarak (olanaklı bir yargının koşulunun verili bir yargının koşulu altına alınması yoluyla) yargıda bulunma yetisidir.¹¹⁷ Aklın mantıksal kullanımı anlama yetisinin yasalarından yaralandığından Kant tarafından, "koşulluya inmek"¹¹⁸ olarak adlandırılır.

İkinci kullanım ise, aklın olgusal kullanımınıdır. Aklın olgusal kullanımında, akıl, duyulardan ve anlama yetisinin ilkelerinden herhangi bir şekilde yararlanmadığı halde, kendi kavram ve temel ilkelerinden hareket etmektedir. Bu kavram ve temel ilkeler, deneyimden gelmediği için aklın kökeninde bulunduğundan aklın olgusal kullanımında akıl kendi kavramını üretir.¹¹⁹ Aklın, kavram ve ilkeler üretmesi yanlısamalar mantığını doğurmaktadır. Yanlısamalar mantığında oluşturulan yargıların ilkeleri ve kavramları, hiçbir şekilde deneyim nesnelileriyle ilişkilendirilemediğinden öznenin tekil deneyimleri açısından hiçbir anlam içermemektedir. Aklın mantıksal ve olgusal kullanım alanlarına bağlı olarak hem mantıksal hem de aşkınsal yetidir.

Şimdi, aşkınsal bir yeti olarak teorik aklın ilgilendiği şey; görümler ve onların birlik altına alınması değil, kavram ve yargılardır. Aşkınsal bir yeti olarak teorik akıl, deneyimden hareketle bir ilke oluşturamaz. Söz gelimi, akıl, "olan her şeyin bir nedeni vardır" ilkesiyle deneyimin birliğini oluşturmaktadır; ancak teorik akıl deneyimden yaralanmadığı için bu ilkeyi oluşturamaz. Bu ilke olmadan deneyim alanındaki çokluğun birliği sağlanamadığından oluşturulan yargıların geçerliliği sınamaz. Teorik aklın aşkınsal kullanımından ortaya çıkan ilkelerle, olanaklı deneyimin kendisinden ve salt kavramların sentetik birliğinden söz edilemediği gibi sentetik a priori önermelerde oluşturulamaz. Rasyonalist gelenek, akıl ve anlama yetisi arasındaki ayrıma dikkat etmediğinden aklın doğasında bulunan sorularla öznel yargılar üreterek, ilke oluşturmaya çalışmışları boş ve anlamsız bir çabadır. Bu

¹¹⁷ Kant, AUE, s. 238; A 330 B 386.

¹¹⁸ Kant, AUE, s. 241; A 336 B 394.

¹¹⁹ Kant, AUE, s. 225; A 299 B 356.

bağlamda rasyonalist gelenek yanılısamalardan hareketle öğretilerini oluşturmaktadır. Böylelikle metafiziğin ilklerini bütünüyle mümkün deneyim alanını aşacak şekilde oluşturmuşlardır. Kant'a göre, bu anlamda aklın aşkınsal kullanımının en yüksek ilkesi; “anlağın [anlama yetisinin] koşullu bilgileri için koşulsuzu bulmak ve bununla birliğini tamamlamaktır.”¹²⁰ Bu durumda anlaşılması gereken şey, rasyonalist filozoflar koşulsuz olanı bulmak için yanılısamalarda hareket edilmiştir. Aklın aşkın kullanımının “en yüksek ilkesinden doğan temel ilkeler tüm görüngüler açısından aşkın olacaklar, eş deyişle, hiçbir zaman bu ilkenin yeterli bir görgül kullanımı olmayacaktır.”¹²¹ Kant, bundan dolayı aklın aşkınsal kullanımını, koşulsuza yükselmek¹²² olarak adlandırmaktadır. Aklın koşulsuz olanı ulaşma isteğinden oluşan yargılar, öznenin tekil deneyimlerinden yararlanmadığından yargıların doğruluklarını sınamak mümkün değildir. Bu ilkelerle oluşturulan ve tüm öznelere kapsayan yasaların içeriği boş ve anlamsız olacaktır. Bu bağlamda mümkün deneyim alanındaki tekil deneyimlerle oluşturulan eylemlerin dayanağı aslında boştur; ve dolayısıyla rasyonalistlerin öğretilerinde teorik akıl ile pratik akıl arasındaki bağıntı sağlanamamış ve öznenin tekil eylemleri evrensellik kazanmamıştır.

Kant, teorik akıl ve pratik akıl arasındaki bağıntıyı sağlamak ve bu bağlamda metafiziksel yargıların, tüm öznelere açısından tutarlılığını oluşturmak adına aklın kullanım alanlarına bağlı olarak *anlama yetisini* ve *aklı* birbirinden ayırır. Bu ayrım felsefe tarihinde ilk kez sistematik olarak, Kant tarafından yapılmaktadır. “Zorunlu olan bu ayrıma bugüne dek hiçbir metafizik sistemde yapılmamıştır; aklın ideleri anlama yetisinin kavramlarıyla birlikte, kardeş gibi aynı aileye ait imişcesine fark gözetmeksizin içice bulunurlar; bu karıştırmada, ayrı bir kategori sistemi olmayınca, hiçbir zaman önlenemez.”¹²³

Kant'a göre, anlama yetisi; kurallar aracılığıyla görüngülerin bütünlüğü ilgilendiren bir yetiyken, akıl; anlama yetisinin kurallarının ilkeler altında birliğini ilgilendiren yetidir. Anlama yetisi, görüngülerin birliğini ilgilendirdiği için tikeli kavrar; çözümleyici ve ayrıştırıcı olduğundan analitiktir. Öznenin tekil eylemlerini düzenler. Akıl ise, anlama yetisinin aksine tümele yöneldiğinden sentezci bir yapıya

¹²⁰ Kant, AUE, s.228; A 307 B 364.

¹²¹ Kant, AUE, s.229; A 308 B 365.

¹²² Kant, AUE, s.241; A 336 B 394.

¹²³ Kant, Prolegomena, s.79; § 39

sahip olduğundan öznenin eylemleriyle ilgilenemez. Kant, anlama yetisi ile akıl arasındaki farkı, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde şöyle ifade etmektedir:

*“Anlak [anlama yetisi] kurallar aracılığıyla görüngülerin birliğini ilgilendiren bir yeti olarak, ve us [akıl] ise anlak kurallarının ilkeler altında birliğini ilgilendiren yeti olarak görülebilir. Böylece us hiçbir zaman ilk olarak deneyime ya da herhangi bir nesneye değil ama anlağa yönelir ve böylece ondaki bilgiler çoklusuna kavramlar yoluyla a priori birlik verir- bir birlik ki usun birliği olarak adlandırılabilir ve anlak tarafından başarılabilecek herhangi bir birlikten bütünüyle ayrı bir türdedir.”*¹²⁴

Bu bağlamda teorik aklın ürettiği ilkeler, nesnelere hiçbir yasa dayatamaz ve öznelere nesnelere, nesne olarak kavrama ve kavrananı anlamak için uğraşmaz. Teorik akıl, yalnızca anlama yetisinin kapsamının düzenli yöntemi için, özel bir yasadır. Anlama yetisinin kavramlarını karşılaştırıp indirgeyerek kavramların evrensel kullanımlarını olanaklı en küçük sayıya getirmeyi amaçlar.¹²⁵

Kant'a göre, akıl aslında hiçbir şekilde kavram üretmez. Akıl, mümkün deneyim alanından hareketle mümkün deneyim alanının ötesine geçmeyi, bilgiyi genişletmeyi ister. Aklın bu istemi “us verili bir koşullu için koşullar (ki anlak tüm görüngüleri sentetik birliğin koşulları olarak bunların altına getirir) yanından saltık bütünlük isteminde bulunur ve bu yolla kategoriye aşkınsal ideaya çevirir.”¹²⁶

Özne, görüler sayesinde elde ettiği verileri anlama yetisi ile anlamlı birer kavrama dönüştürür. Kavramlar dolayısıyla oluşturulan ilkeler, koşulsuz olandan bağımsız yani koşullu olandır. Akıl ise, koşulsuz olandan bağımsız olan koşulluyu, koşulsuza bağlamak istemektedir; fakat bu istemde bulunurken deneyim alanının dışına çıkmaktadır. Kant, bu bağlamda teorik akıl, koşulsuz olana ulaşma isteğini hangi ilkeye dayandırır tarzında bir soruya *Saf Aklın Eleştirisi*'nde şu şekilde cevap vermektedir; “us bunu ‘Koşullu verildiği zaman koşulların bütün bir toplamı ve dolayısıyla saltık olarak koşulsuz (ki koşullu yalnızca bunun yoluyla olanaklı olmuştur) da verilmiştir’ temel ilkesine göre ister.”¹²⁷

Aklın koşulsuz olana ulaşma isteği, doğasında bulunan zorunlu bir istemdir. Akıl bu istemini koşullu olan sanki koşulsuz olandan geliyor ilkesinden hareketle

¹²⁴ Kant, AUE, s. 226; A 302 B 359.

¹²⁵ Kant, AUE, s. 228; A 306 B 362.

¹²⁶ Kant, AUE, s. 285; A 409 B 436.

¹²⁷ Kant, AUE, s. 285; A 409 B 436.

yapmaktadır. Aklın bu istemi mümkün deneyim alanında nesnelere birbiri ile ilişkisi bağlamında olanaklıdır. Nesnelere arasındaki ilişki bir nedensellik ilkesiyle açıklanabilir, ama koşulsuz olanın kendisi mümkün deneyim alanını aştığından nesnelere ilişkisine dayanmamaktadır. Öyleyse, aklın ilkeler üretmesi özünde koşulsuz olana ulaşmak için genişletilmiş kategorilerden başka bir şey değildir, ve dolayısıyla yok sayılamaz. Bu istem yok sayılmadığı gibi koşulsuz olana yönelik verilen çabası da boştur.

Aklın doğal eğilimi olarak koşulsuz olana ulaşma isteği, anlama yetisinin kavramları olan kategorilerle mümkün değildir. Çünkü saf aklın koşulsuz olana ulaşma isteği aklın, saf kullanımı ile mümkündür. Öyleyse aklın anlama yetisinin saf kavramları olan kategoriler dışında başka kavramlara gereksinimi vardır. Bu kavramlar, deneyim ile herhangi bir şekilde ilişkilendirilmediği için içeriksel olarak saftır. Kant, saf aklın kavramlarını *Saf Aklın Eleştirisi*'nde şu şekilde tanımlamaktadır: “[N]asıl arı anlık [saf anlama yetisi] kavramlarını kategoriler olarak adlandırırıyorsa, arı usun [saf aklın] kavramlarına da yeni bir ad vererek bunları aşkınsal [transandantal] idealar olarak adlandıracağız.”¹²⁸

Kant, *Prolegomena*'da ide kavramını şu şekilde tanımlar: “İde derken, nesnelere hiçbir deneyde verilemeyecek olan zorunlu kavramları anlıyorum. Bu kavramlar aklın doğal yapısında (...) bulunurlar.”¹²⁹ İde, genel anlamda aklın zorunlu bir kavramı olmakla beraber deneyimle doğrulanamaz, uzamsız ve zamansız, dolayısıyla aşkınsal kavramlardır. Bu kavramlara doğada karşılık gelecek ve onları, temsil edecek bir nesne bulunmadığından kategoriler gibi deneyimden soyutlama yoluyla ulaşılabilecek kavramlar değildir. “Arı ustan [saf akıldan] türetilen kavramların olanakları açısından durum ne olursa olsun, bunlar gene de salt üzerine düşünceden gelmeyen ama yalnızca çıkarsanan kavramlardır”¹³⁰ ve anlama yetisindeki gibi ideler empirik bir bilince ihtiyaç duymamaktadır. Buradaki empirik bilinç, mümkün deneyim alanından hareketle öznenin yargılar oluşturmasını sağlayan bilinçtir. Buna karşın anlama yetisinin saf kavramlarının içeriksel olarak anlamlı olabilmesi için zorunlu empirik bilinç ön koşuldur. Bu bilinç nesnenin

¹²⁸ Kant, AUE, s. 230; A 311 B 368.

¹²⁹ Kant, Prolegomena, s.81; § 41.

¹³⁰ Kant, AUE, s.229; A 310 B 367.

bilgisini, belirlenimini ve nesneye dair özellikleri belirlemektedir. Anlama yetisi deneyimin anlalsal biçimini oluşturduğu için uygulamaları her zaman deneyimde gösterilebilir olduğundan nesnel gerçekçiliğe sahiptir. Saf aklın kavramı ise sadece “verili herhangi koşullu bir şey için koşulların toplamından başka bir şey değildir.”¹³¹ Başka bir deyişle, ideler ne deneyde verilebilir ne deney yoluyla doğrulanabilir ne de çürütülebilir. Bu açıdan ideler için nesnel bir gerçeklik söz konusu değildir. Kant, idelerin doğrudan nesnel bir gerçekliğe sahip olamayacağını *Saf Aklın Elşetirisi*’nde şu şekilde açıklar:

*“[Ö]yle us tasımları olacaktır ki, bunlar hiçbir görgül öncül kapsamaz, bildiğimiz bir şeyden hiçbir kavramını taşımadığımız bir başkasını onlar aracılığıyla çıkarsayabilir ve kaçınılmaz bir yanılısama yoluyla ona nesnel olgusalılık veririz. Bu tür tasımlar sonuçları açısından öyleyse us tasımları olmaktan çok düzmece ussal tasımlar olarak adlandırılacaktır.”*¹³²

Rasyonalist filozofların idelerden hareketle oluşturdukları ilkeleri nesnel sayma varsayımı bir yanılıdır. Bu yanılı teorik akıldan hareketle oluşturulduğundan doğal bir biçimde diyalektik olur, ve kaçınılmaz olarak kuruntudan* ibarettir. Teorik aklın kuruntular oluşturmasını engellemek için akıl analiz edilmeli ve sınırları belirlenmelidir.¹³³ Aklın sınırlarını belirlemek; teorik aklın yani metafizik yargıların sınırlarını belirlemektir. Öznenin mümkün deneyim alanındaki tekil deneyimlerinin nasıl nesnel bir forma dönüştürüldüğün sorusunun cevabı, teorik aklın sınırlarını yani metafizik yargıların ilkelerine sınır çekmektir. Teorik akıl sınırlandırılarak; öznenin tekil deneyimlerine nesnel geçerlilik sağlanacak ve öznelarası yasalar evrensellik kazandırılacaktır. Kant, bu bağlamda saf aklın kendisinin incelendiği “Transandantal Diyalektik” bölümünün odak noktasını oluşturan üç ideyi ele almaktadır. Kant’ın belirlediği üç temel ilke; ruh, evren ve tanrıdır.¹³⁴ Kant’a göre, bu üç temel ideden hareketle üç farklı skolastik metafizik yapılagelmiştir. Bunlardan birincisi, rasyonel psikoloji; ikincisi, rasyonel kozmoloji; üçüncüsü, rasyonel teolojidir. Kant, bu üç

¹³¹ Kant, AUE, s. 235; A 322 B 379.

¹³² Kant, AUE, s. 242; A 339 B 397.

*Kant’a göre; “her kuruntu, yargının öznel temelinin nesnel sayılmasından ortaya çıkar.” (Prolegomena, s. 81; § 40)

¹³³ Kant, Prolegomena, s. 82; § 42.

¹³⁴ Akarsu B., Çağdaş Felsefe, İnkılap Kitapevi, 1. Baskı, 1979, Ankara, s. 38

idenin düzenlenmesi için gerekli ilkeyi mantıksal formlarda, özellikle de üç kıyas (kategorik, hipotetik, ayırık) formunda aramaktadır.¹³⁵

Kant'a göre, rasyonel psikoloji, tam özne idesini (tözsel olanı); rasyonel kozmoloji, koşulların tam dizisi idesini; rasyonel teoloji, bütün kavramların olanaklı olanın eksiksiz tümünün idesinde belirlemesini içermektedir. Kant, üç idenin yanlış çıkarımlarından dolayı oluşan diyalektik çıkarımları birbirinden ayırır ve adlandırır. Buna göre ruh idesinin diyalektik çıkarımına "Paralogizm", evren idesinin diyalektik çıkarımına "Saf Aklın Antinomisi" ve tanrı idesinin diyalektik çıkarımına "Saf aklın ideali" adı verilir.¹³⁶

Şimdi, burada dikkat edilmesi gereken husus, idenin ve çıkarımları birbirinden ayrı olarak ele alınmasına karşın, Kant aslında bunların birbiriyle ilişkili olduğunu savunur. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde idelerin ve çıkarımları arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder;

*"aşkınsal ideaların kendileri arasında belli bir bağlantı ve birlik kendini gösterir ve arı us onlar aracılığıyla tüm bilgilerini bir dizgeye toparlar. Kendi kendinin (ruhun) bilgisinden evrenin bilgisine ve bunun aracılığıyla kök-varlığa ilerleme öylesine doğal bir ilerleyiştir ki, usun öncüllerinden varlığa mantıksal ilerleyişine benzer görünür"*¹³⁷

Transandantal ideler ve kategoriler kullanım işlevlerine göre farklı olsa da birbirinden tamamıyla bağımsız değildir. Anlama yetisinin kategorileri, nesne ile ilişkisi bağlamında ancak bilgi için zemin oluşturur ve anlam ifade eder. Ayrıca öznenin mümkün deneyim alanından hareketle oluşturduğu yasaların nesnelliği ancak bu şekilde sağlanır. Aklın zorunlu kavramları olan ideler, her ne kadar deneyimle ilgilenmese de, boş ve keyfiyetten çıkmış kavramlar değildir. Kant, bu durumu iki farklı şekilde açıklar:

"[İdeler] keyfi olarak uydurulmuş kavramlar değildirler; tersine usun kendi doğası yoluyla verilmişlerdir ve buna göre zorunlu olarak bütün anlak

¹³⁵ "Kategorilerin kaynağını anlama yetisinin bütün yargılarının dört işlevinde bulduğumdan, idelerin kaynağını aklın çıkarımlarının üç işlevinde aramam doğaldı; çünkü böyle saf akıl kavramları (transsendental ideler) bir kere verilince, bunları doğuştan saymak istemiyorsak, ancak ve ancak aklın kendisinin aynı ediminde bulabiliriz. Bu edim, sırf biçimle ilgili olması bakımından, akıl çıkarımlarında mantıksal olanı; anlama yetisinin yargılarını şu veya bu biçimde a priori belirlenmiş olarak tasarılanması bakımından ise, saf aklın transsendental kavramlarını oluşturur. Akıl çıkarımlarının biçimlerindeki fark, bu çıkarımları kesin, koşullu ve ayırıcı olarak bölünmeyi gerektirir." Kant, Prolegomena, s.82; § 43.

¹³⁶ Kant, AUE, s.243; A 340B 398.

¹³⁷ Kant, AUE, s.241; A 337B 394.

kullanımı ile ilişkilidirler. (...) Eğer bir ideadan söz ediyorsak, o zaman nesne (arı anlağın bir nesnesi olarak) açısından çok fazla şey söylemiş olurum; ama özne açısından (e.d. ideanın görgül koşul altındaki edimselliği açısından) tam şu nedenle çok az şey söylemiş olurum.”¹³⁸

“[A]şkînsal us kavramlarına ilişkin olarak yalnızca idealar olduklarını söylemek zorunda olsak da, bu gene de ne olursa olsun onları gereksiz ve boş olarak görmek değildir. Çünkü onlarla hiçbir nesne belirlenemese de, temel ve göze çarpamayan bir yolda anlağa onun genişlemiş ve tutarlı kanonu olarak hizmet edebilirler. Anlak onlarla kendi kavramlarına olduklarından daha fazla bilgi edinmese de, onlarda bu bilgi açısından daha iyi ve daha kapsamlı bir yönlendirme bulur. (...) Usun kavramları belki de doğa kavramlarından kılğısal [pratik] kavramlara bir geçişi olanaklı kılar ve bu yolla ahlaksal ideaların kendilerine usun kurgul [teorik] bilgileri ile destek ve bağlantı sağlayabilir.”¹³⁹

Alıntılardan hareketle; aklın zorunlu kavramları olan ideler araştırılmadan, anlama yetisinin saf kavramlarıyla idelerin ayırımına değinilmeden teorik aklın ürettiği yargıların içeriksel olarak anlamlandırılması mümkün değildir. Aksi durumda öznenin yargıları kuruntulardan ibaret olacaktır. Öznenin, tekil deneyimlerini nesnel olarak belirlemek, doğrudan metafiziğin sınırlarını çizmek anlamını taşımaktadır. O halde, metafiziğin kavga alanından kurtuluşu ancak idelerin ve anlama yetisinin kavramlarını olanı kategorilerin kullanım alanı için sınırları oluşturmak ve bu sınırlar doğrultusunda ilkelerle mümkün deneyim alanını düzeltmek gerekir. O zaman genel olarak metafizik nasıl mümkündür, sorusunun cevabı ideleri belirlemek ve kullanım alanlarına bağlı olarak sınırlarını çizmektir.¹⁴⁰ Bu bağlamda metafiziğin merkezi; özne ve nesnel bir form kazandırılmış öznel yargılardır. Teorik aklın sınırlarını belirlemeden oluşturulan metafiziksel yargıların nesnelliği oluşturulmadığı için metafizik, kaçınılmaz olarak kavga alanına dönüşmektedir. Kant’ın, eleştirisi boş düşüncelerden arındırılmış nesnel bir metafizik için gerekli hatta zorunludur. Bu zorunluluk öznenin mümkün deneyim alanındaki yasalarını oluşturmaktadır.

3.2. Transandantal Mantık

Kant, yukarıda işaret edilen akıl ve anlama yetisinin ilişkisi bağlamında mantığı ikiye ayırmaktadır: Birincisi genel mantık, ikincisi ise özel (tikel) mantıktır.

¹³⁸ Kant, AUE, s.237; A 327 B 384.

¹³⁹ Kant, AUE, s.237; A 327 B 384.

Genel mantık, mutlak ve zorunlu düşünce kurallarını, tikel mantık ise anlama yetisinin özel kullanım alanıyla ilgilenmektedir. Burada söz konusu olan ayırım, nesnelere mümkün deneyim alanındaki varlığıdır. Kant'a göre, genel mantık, anlama yetisinin yöneleceği nesnelere çeşitliliğine bakmaksızın nesnelere bütün olarak ele alırken, özel (tikel) mantık ise, sadece belirli bir nesne türü üzerine, doğru düşünme kurallarını kapsamaktadır. Bu bağlamda *genel mantık* temel, *özel mantık* ise; “şu ya da bu bilimin organonu” dur.¹⁴¹ Genel mantık, tüm öznelerin zorunlu olarak başvurduğu bir mantıktır. Tikel mantık ise öznenin tekil deneyimlerinde özneye deneyimin kavramını oluşturmaktadır. Özne, nesneyle ilişkisi bağlamında öznel yargı üretmesi için tikel mantık devreye girmektedir. Anlama yetisi, tikel mantık sayesinde deneyimle ilişkilendirilebilmektedir. Genel mantıktan tikel mantığa geçişte genel mantık, kendi kavramını deneyimin kavramına uygulamaktadır. Böylelikle özne, deneyimin kendisine körü körüne bağlanmaz. Kant, bu ayrımla beraber aynı şekilde, genel mantığın iki farklı kullanım alanına işaret etmektedir. Bu kullanımların ilkinde “transandantal mantık” ikincisine ise “uygulamalı mantık” adını vermektedir.¹⁴²

Transandantal mantık, genel olarak anlama yetisinin uygulanışının tüm empirik koşullarını soyutlan mantıktır ve ilgi alanı sadece a priori ilkelerdir. A priori ilkeler içerdiğinde teorik aklın düşünme yetisinin konusudur. Kant'a göre, genel mantık; ruhbilimin öğrettiği gibi anlama yetisinin öznel empirik koşulları altında kullanıldığı zaman uygulamalı mantıktır. Uygulamalı mantığın bu bağlamda deneyimle ilişkilendirildiği için empirik ilkeleri vardır. Uygulamalı mantık “bu nedenle ne genelde anlaşın bir kanonu, ne de tikel bilimlerin organonudur; tersine, yalnızca sıradan anlaşın bir kathartikonudur*.”¹⁴³

Kant'ın felsefesinde mantığın kullanım biçimleri önemli bir yer teşkil eder; çünkü “Leibniz-Wolffçu felsefesinin dogmatik metafiziğinden kopuşunu tam da bu nokta olarak tespit eder. (...) Dogmatizmin başlıca hatası transandantal mantıktan

¹⁴¹ Kant, AUE, s. 78; A 52 B 76.

¹⁴² Kant, AUE, s. 78; A 53 B 78.

* Günlük anlama yetisinin, genel olarak uyguladığı mantık anlamına gelmektedir. Bu bağlamda “kathartikon” bir araç veya arındırıcı olarak kavranabilir. Kathartikon; söylenebilen ile söylenemeyen olanı birbirinden ayırır.

¹⁴³ Kant, AUE, s. 78; A 53 B 78.

bağımsız olarak, yalnızca genel mantıkla ilerleme çabasıdır.”¹⁴⁴ Kant, bilgiyi oluşturan öğelerin ilkinin “Transandantal Estetik” bölümünde incelendiği haliyle “duyarlık” ve diğerini ise, “Transandantal Mantık” bölümünde ele alınacak olan anlama yetisi olarak belirlemekte; ve bilginin oluşumunda belirlediği bu iki zıt yetiyi “sentez [Synthesis]” yoluyla birleştirmeyi amaçlamaktadır. Öznenin düşünme yetisi olan teorik aklın incelenmesi sentezin gerçekleştirilebilmesi için ön koşuldur. Özne duyarlığın saf formları olan *zaman* ve *uzam* aracılığıyla görülerin çoklusunu algılamak, başka bir yeti olan anlama yetisiyle nesnelere çoklusunu bir bütünlük [Totalität] içerisinde düşünmektedir. Böylece duyarlık ve anlama yetisi sayesinde oluşan bilgi, bir sentez işlemidir. Anlama yetisiyle beraber, özne *sentez* [Synthesis] işlemin farkına varır ve nesnelere düzenlemekle beraber bilincine uydurur. Bu durum ise Kant’ın aslında, yeni bir bilinç teorisine işaret ettiğinin göstergesidir. Başka bir deyişle Kant, duyarlık ve anlama yetisini sentezlerken aynı zamanda özne anlayışını temellendirmektedir. Bu yeni özne anlayışı hem empirist geleneğinin hem de rasyonalist geleneğin özne anlayışını sentezlediğinden bütünlüklü bir yapıya sahiptir.

Kant, bilginin oluşumundaki en önemli iki etken olan duyarlık ve anlama yetisinin ayrımını ve işleyiş tarzlarını ortaya koyarken; aslında Descartes’in “cogitosunu” ve empirist geleneğin deneyim teorisini yeniden kurgulamaktadır. Kant’a göre, özne sadece anlama yetisinin kavramlarıyla düşünmez. Anlama yetisinin, ürettiği yargıların içerik kazanması ve bu yargılar bağlamında üretilen yasaların nesneliği sağlanması için duyarlık yetisinin işlevine ihtiyacı vardır. Bu doğrultuda deneyimin nesneliğini sağlanmaktadır. Kant açısından, öznenin kendi farkına varması ancak mümkün deneyim alanındaki nesne ile mümkündür. Fakat dış dünya Descartes tarafından yanıltıcı olma ihtimaline karşı şüphe edilen bir alan olarak ele alınmaktadır.¹⁴⁵ Kant’ın “Transandantal Diyalektik” bölümün girişinde yanlısı ve olasılık kavramlarını birbirinden ayırt etmesinin nedeni de budur. Kant’ta özne, nesneyi kurarken kendini de konumlandırmaktadır. Oysaki Descartes’e

¹⁴⁴Friedman M., Kant ve Kesin Bilimler, Sibel Ş. Öget (Çev), Alfa Yayınları, 1. Basım, 2015, İstanbul, s. 147.

¹⁴⁵Bkz; Descartes R., Felsefenin İlkeleri, Mesut Akın (Çev), Say Yayınları, 13. Baskı, 2014, İstanbul, s. 52- 53

göre, özne kendinin ve nesnelerin farkına ancak düşünmeyle erişmekte ve öznenin dış dünyaya henüz ihtiyacı yoktur.¹⁴⁶

Kant'a göre, öznenin aşkınsal kavramından kendisinin mutlak birliğini çıkarsaması, "düşünüyorum" kavramı ya da yargısı yoluyla elde edilir. "Düşünüyorum" kavramı ya da yargısı genel olarak tüm kavramların -aşkınsal kavramlar da dahil olmak üzere- taşıyıcısıdır ve bu yargıyla oluşturulan yasalar aşkınsal niteliktedir.¹⁴⁷ Kant'a göre, düşünüyorum yargısı, tüm düşüncenin bir bilince ait olduğunu göstermektedir. Düşünüyorum yargısı, tasarım yetisinin doğası yoluyla iki tür nesneyi ayırt etmeye hizmet eder: İlkin "Ben" düşünen olarak, iç duyuların yani zamanın bir nesnesidir ve ruh olarak adlandırılır, ikinci olarak ayırt ettiği dış duyuları yani uzamın bir nesnesi olarak cisimdir.¹⁴⁸

"Düşünen bir varlık olarak Ben" öğretisi bir ruhbilim nesnesini imler ve buna rasyonel ruh öğretisi denilmektedir. Bu öğretinin oluşturulabilmesi için düşünüyorum yargısıyla üretilen yargılar aşkınsaldır. Rasyonel ruh öğretisine, empirik bir öge ya da iç durumun herhangi bir tikel algısı karışmış olsaydı, bu bilim artık rasyonel değil, "empirik ruh" öğretisi olurdu. Bu bağlamda rasyonalist filozofların öznenin belirlenimi için kullandıkları yargıların zemininde düşünüyorum yargısının aşkınsal kullanımı vardır. Kant'ın amacı, saf aklın yargılarında empirik ruh öğretisini açıklamak ya da eleştirmek değil, şuna kadar dogmatik metafizikçiler tarafından ele alınan rasyonel ruh öğretisinin temelinde yatan ruh kavramının yanlış kullanımını göstermektir. Bu yanlış kullanım gösterildiği takdirde, rasyonel psikolojinin "ben düşünüyorum" önermesinden hareketle oluşturduğu yanılsamada ortaya konulacaktır.

Kant'a göre, dogmatik metafizikçiler tarafından ruh kavramının deneyimde herhangi bir karşılığı olmamasına rağmen bilginin konusu yapılmış ve kaçınılmaz olarak bir yanılsamaya (Schein) düşmüşlerdir. Bu bağlamda aklın paralogizmleri dogmatik metafizikçilerin oluşturduğu "ruh öğretisi" üzerine dayanır. Dogmatik

¹⁴⁶ "(...) tüm özü ya da doğası yalnızca düşünmek yalnızca düşünmek olan, var olmak için herhangi bir yere gereksinmeyen, herhangi maddi bir şeye bağımlı olmayan bir töz/cevher (substance) olduğumu anladım; öyle ki, bu ben 'ben' (moi), yani beni 'ben' yapan (je suis ce que suis) ruh bedenden bütünüyle ayrıdır ve hatta onu tanımak bedeni tanımaktan daha kolay olup, beden var olmasaydı bile ruh ne ise o olmaya son vermezdi." Descartes, R., Yöntem Üzerine Konuşma, Murat Erşen (Çev), Say Yayınları, 1. Baskı, 2013, İstanbul, s. 40

¹⁴⁷ Kant, AUE, s.244; B 399, A 341.

¹⁴⁸ Kant, AUE, s.244; B 400, A 342.

metafizikçiler tarafından ruha dair yapılan çıkarımlar; ruhun niceliğine, niteliğine, ilişkisine ve kiplik özelliklerine göre dört paralogizm üretir, ve *Saf Aklın Elşetirisi*'nde bunlar şu şekilde gösterilmiştir:

- “1. Ruh tözdür.
2. Niteliğine göre yalıdır.
3. Varolduğu değişik zamanlara göre sayısal olarak özdeştir, e.d. birliktir (çokluk değil).
4. Uzaydaki olanaklı nesnelere ile ilişki içindedir.”¹⁴⁹

Saf ruh öğretisinin tüm kavramları yalnızca sentez yoluyla ve herhangi başka bir ilkeyi kabul etmeksizin bu dört öğeden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda rasyonel psikoloji, ruhun tözselliği için kullandığı kıyas, anlama yetisinin aşkınsal kullanımını içermektedir. Kant'a göre, dört öğeyi de kapsayacak şekilde oluşturulan bu kıyas şu şekildedir:

“Tasarımı yargılarımızın saltık [mutlak] öznesi olan ve buna göre bir başka şeyin belirlenimi olarak kullanılamayan kendilik tözdür.

Ben, düşünen bir varlık olarak, tüm olanaklı yargılarımın saltık öznesiyimdir, ve benim kendime ilişkin bu tasarım başka herhangi bir şeyin yüklemi olarak kullanılmaz.

Öyleyse ben, düşünen varlık (ruh) olarak, tözümdür.”¹⁵⁰

Kant'a göre, anlama yetisinin aşkınsal kullanımı, tüm deneyimi dışladığından ruhun tözselliğinin ön kabulü ve bu ön kabulden hareketle çıkarılan sonuçlar, yanılısamalar mantığının ürünüdür. Kant, rasyonel psikolojinin çıkarımlarının yanılısamalar mantığının bir ürünü olduğunu göstermek adına ruhun tözselliğinin ön kabulünden hareketle oluşturulan kıyasları ele almaktadır. Kant'ın rasyonel psikoloji eleştirisini daha iyi anlamak için tözün şemasına bakmak da yarar vardır.

Tözün şeması olgusalın zamandaki kalıcılığıdır.¹⁵¹ Eğer tözün zamandaki kalıcılığı kaldırılacak olursa özne, düşünebilen bir şeyden başka bir varlık anlama gelmemektedir. Bu durumda “ben, düşünen varlık (ruh) olarak, tözümdür” tasarımından özneye dair hiçbir şekilde bilgi üretilemez; çünkü, düşünen bir varlık olarak ben tasarımı, ruhun varlığını kabul etmekle oluşturulmuştur. Ruhun varlığı deneyimle belirlenemediğinden ruh gibi bir varlığın kabulü sadece varsayımdır. Aynı

¹⁴⁹ Kant, AUE, s.245; B 402, A 344.

¹⁵⁰ Kant, AUE, s.247; B 406, A 348.

¹⁵¹ Kant, AUE, s.143; B 183, A 144.

şekilde bu tasarımdan özneye dair bilgi elde edilmediğinden özne olarak geçerli olması gereken şeyin hangi belirlenimleri taşıdığı gösterilemez.¹⁵² Bu bağlamda özneye dair üretilen yargıların nesneliliği gösterilememektedir. Böylelikle anlaşılıyor ki, rasyonalistlerin öğretileri ruhun var olduğu varsayımından oluşturulmuştur.

Kant'a göre, töz olarak kabul edilecek kavramın değişen varlıkları algısının oluşması için kalıcı olması gerekmektedir.¹⁵³ Tözün kalıcılığının gösterilebilmesi ancak mümkün deneyim alanının varlığına bağlıdır. Öyleyse ruhun bir töz olarak varolduğu bir yanılsamadır; çünkü ruh kavramının kalıcılığı mümkün deneyim alanından hareketle oluşturabilecek bir yargı değildir.

“bütün olanaklı deneyin öznel koşulu yaşamdır, dolayısıyla ancak yaşamda ruhun kalıcılığı sonuç olarak çıkarılabilir; çünkü insanın ölümü her türlü deneyin sonucudur. Bu, tersi gösterilmedikçe- ki burada sorun olan odur-, deney nesnesi olarak ruh içinde söz konusudur.”¹⁵⁴

Şimdi, dogmatik metafizikçilerin yukarıda işaret edilen kıyasın öncüllerine bakıldığında kıyasın oluşum aşamasında deneyimle ilişkilendirilmiş herhangi bir kavram yoktur. Kant'a göre, rasyonalist filozofların ruhun tözselliğine dair çıkarımları yalnızca tüm düşüncenin ilintili olduğu “ben” kavramından yapılmaktadır.¹⁵⁵ Ruh kavramının, töz olarak kabul edilmesi ve kalıcılığının ispatı gösterilemez. Aynı şekilde nesnenin kavramı sadece öznenin düşünmesiyle değil, verili bir görünümün tüm düşüncüyü oluşturan bilincin birliği açısından belirlenerek bilinebilir. Öyleyse öznenin kendisini bilebilmesi, düşünüyor olarak kendinin bilincinde olmakla değil, kendisinin görüsünün düşüncenin işlevi açısından belirlenmiş olarak bilincinde olmasıyla olanaklıdır. Özbilincin düşüncedeki nesnelere ilişkin tüm kavramları deneyime dayanmadıkları sürece, öznenin kendisine dair yargılar oluşturması için kendisini nesne olarak belirleyemez.¹⁵⁶ Descartes tarafından, ruhun tözselliğini vurgulamak için yapılan çıkarım her ne kadar “Ben” ile bağıntısından yapılsa bile ruhun tözselliğine ve “Ben”in kendisine dair herhangi bir bilgi oluşturmamakta, aynı zamanda “ben, düşünen varlık (ruh) olarak, tözümdür” tasarımı sadece analitik bir önermedir. Kant'a göre,

¹⁵² Kant, AUE, s.145; B 187, A 147.

¹⁵³ Kant, AUE, s.145; A 185 B 229

¹⁵⁴ Kant, Prolegomena, s.88; § 48.

¹⁵⁵ Kant, AUE, s.252; A 360 A 361

¹⁵⁶ Kant, AUE, s.272; B 407 A 405.

“bundan şu çıkar ki, aşkınsal ruhbilimin ilk us [akıl] tasımı bize yalnızca sözde yeni bir içgörüyü yutturmakta, çünkü düşüncenin kalıcı mantıksal öznesini ilintiliğin olgusal öznesinin bilgisi olarak ortaya sürmektedir; oysa böyle bir ilişkin en küçük bir bilgimiz yoktur, ne de olabilir, çünkü yalnızca ve yalnızca bilinç tüm tasarımlarından düşünceler yapabilir ve dolayısıyla tüm algılarımız aşkınsal özne olarak onda bulunmalıdır; ve Benin bu mantıksal anlamının dışında, bu Ben için olduğu gibi tüm düşünceler için de dayanak olarak temelde yatan kendinde öznenin hiçbir bilgisini taşıyamam.”¹⁵⁷

Kant, rasyonalist filozofların töz olarak elen alınan ruh kavramından oluşturulmuş yargıların geçersiz olduğunu göstermekle beraber ruhun varlığına ve bilgisine dair kesin bir şey söylememektir. Ona göre, ruh hakkında bir yargı oluşturmak ancak bir şartla mümkündür. Bu şartı, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde şu şekilde belirtir:

“Gene de, ‘Ruh Tözdür’ önermesi pekala geçerli sayılabilir, eğer bu kavramın bizi en küçük bir biçimde ileri götürmediği, ya da düzmece ussal ruh öğretisinin olağan sonuçlarından herhangi birini, örneğin ruhun tüm değişmelerde ve giderek insanın ölümünde bile her zaman sürdüğünü öğretmediği, kısaca bu kavramın bir tözü olgusalılıkta değil ama yalnızca ideada belirttiği kabul edilirse.”¹⁵⁸

Görülüyor ki Kant, ruh kavramını varlığını teorik aklın bir kavramı olarak kabul etmektedir. Bu nedenle “ruh tözdür” önermesi geçersiz bir çıkarımdır. Çünkü teorik aklın kavramlarıyla oluşturulmuş önermeler, anlama yetisinin saf kavramlarını olanaklı deneyimin sınırları ötesinde kullanmaktadır. Bu kullanım, kategorilerin yanlış kullanımı olduğundan oluşturulmuş olan yargılarında geçersiz olmasını sağladığından “ruh tözdür” önermesinden hareketle oluşturulan yargılar teorik aklın bir düzmesidir. Öyle ki rasyonel psikolojinin, *ruh tözdür* önermesinin geçerliliği kabul edildiğinde nesnelere mümkün deneyim alanındaki değişimleri açıklanması mümkün değildir. Buna karşın, töz olarak kabul edilecek kavramın değişen nesnelere arasında kalıcı olması ve bu kalıcılığın ispatı mümkün deneyim alanıdır. Öznenin nesnelere algılayabilmesi, niteliklerini belirlenebilmesi ve bir uzama bağlı olarak konumlarının değişebilir olduğunu tözün kalıcı olmasıyla mümkündür. Tözün kalıcılığı ise; duyarlılığın öznel formu olan zamandır. Aksi durumda nesnelere değişebilir olduğu algılanamaz ve nesnelere dolayısıyla üretilen yargılar, mümkün deneyim alanında geçerliliğini sürdüremez. Ruhun töz olduğu vurgusu, bilenebilen

¹⁵⁷ Kant, AUE, s.248; A 350.

¹⁵⁸ Kant, AUE, s.248; A 350

ve bilenemez olanın ayırımını ortadan kaldırdığı gibi metafiziksel yargıların ilkeleri içeriksel olarak varsayıma dayanmaktadır.¹⁵⁹

Ruhun tözselliği, deneyim alanında kanabildiği takdirde oluşturulan yargıların geçerliliği sağlanmaktadır. Aksi takdirde “ben düşünüyorum” önermesinden hareketle oluşturulan çıkarım, deneyimin nesnesini kapsamaz. Fakat unutulmaması gerekir ki, Kant ruhun ölümsüzlüğüne dair çıkarımlara tamamen cephe almış durumda değildir. O, deneyimin nesnesini içermeyen ve teorik aklın kavramlarından hareketle oluşturulan önermelere yani sadece ön kabullerden hareketle oluşturulmuş ilkere karşıdır. *Prolegomena*'da bu durumu şöyle açıklamaktadır: “[T]öz olarak ruh kavramından tözün kalıcılığını sonuç olarak çıkarmak istersek, bu onun hakkında ancak olanaklı deney için geçerli olur; kendi başına ve olanaklı bütün deneyin ötesinde bir şey olarak töz hakkında ise geçersizdir.”¹⁶⁰

Öyleyse rasyonel ruhbilimdeki diyalektik yanılsama, teorik aklın kavramı olan ruh ideasının ‘düşünüyorum’un yargısıyla ilişkisinin karıştırılmasından doğar. Kant’a göre, yanlış olan ve yanılsamaya götüren çıkarımları engellemek *transandantal idealizmle* olanaklıdır. Kant, transandantal idealizmi *Saf Aklın Eleştirisi*'nde şu şekilde açıklamaktadır:

*“Aşkınsal idealizm ile genel olarak tüm görüngüleri kendilerinde şeyler olarak değil ama yalnızca tasarımlar olarak alan, ve buna göre zaman ve uzayı kendi başlarına varolan verili belirlenimler olarak değil, ya da kendilerinde şeyler olarak görülen nesnelere koşulları olarak değil, ama yalnızca sezgimizin duyuşal biçimleri olarak alan öğretiyi anlıyorum.”*¹⁶¹

Kant’a göre, transandantal idealizm ile dış dünyadaki nesnelere varoluşu kabul edilebilir. Bu bağlamda öznenin kendi varoluşunun bilincinde olabilmesi,

¹⁵⁹ “Eğer tüm düşünen varlıkların kendilerinde yalın tözler oldukları a priori tanımlanabilir olsaydı, ve buna göre böyle olarak (ki aynı tanımlama zemininin bir sonucudur) kişiliği ayrılmaz olarak kendilerinde taşıdıkları ve kendilerinin tüm özdekten ayrı birer varoluş olarak bilincinde oldukları gösterilebilseydi, bunlar bütün Eleştirimize karşı büyük bir engel olurlar, giderek aşılma biricik karşı çıkışı oluştururlardı. Çünkü bu yolda duyuşal dünyanın ötesine bir adım atacak ve numenler alanına girmiş olacaktık; ve o zaman hiç kimse bu alanda daha öte ilerleme, yerleşme ve, eğer şans yıldızımız bizden yana çıkarsa, iyelikler edinme hakkımıza karşı konuşamazdı. ‘düşünen her varlık, böyle olarak, yalın bir tözdür’ önermesi bir a priori sentetik önermedir, çünkü, ilk olarak ona temel olan kavramın ötesine geçer ve genel olarak düşünceye varoluş kipi ekler; ikinci olarak, o kavrama hiçbir deneyimde verilmeyecek bir yüklemi (yalınlık) ekler.” (Kant, AUE, s.273; B 409, B 410.)

¹⁶⁰ Kant, *Prolegomena*, s.88; § 48.

¹⁶¹ Kant, AUE, s.256; A 369

Descartes'in savunduğu gibi "düşünüyorum" yargısı tek başına yeterli değildir. Kant açısından, öznenin varoluşunun bilincinde olabilmesi ancak uzamda belirlenmiş ve tanımlanmış olması nesneye sahip gerekmektedir. Bu durumda öznenin nesnenin değişebilirliğinin fark edebilmesi için kalıcı olanın algısına sahip olması gerekir ki; kalıcı olanın algısına sadece mümkün deneyim alanında ulaşabilmektedir. Fakat bu kalıcı olanın kendisi, Descartes'in belirlediği gibi, teorik aklın kavramı değildir. Bu bağlamda transandantal idealizmin aksini savunan ve tüm rasyonel ruh bilimcilerin tuttuğu transandantal realizm çözüm yolu değildir. Transandantal realizm;

*"zaman ve uzayı kendilerinde (duyarlığımızdan bağımsız olarak) verili şeyler olarak görür. Aşkınsal realist öyleyse dış görüngüleri (edimsellikleri kabul edildiğinde) kendilerin şeyler olarak tasarılar ki, bizden ve duyarlığımızdan bağımsız olarak varolurlar ve öyleyse arı anlık kavramlarına göre dışımızda olacaklardır."*¹⁶²

Kant'a göre, kalıcı olanın algısı ve "zamandaki varoluşunun belirlenimi ancak dışımda algıladığım edimsel şeylerin varoluşu yoluyla olanaklıdır."¹⁶³ Öznenin kendi varoluşunun bilincine ulaşmasının olanağı mümkün deneyim alanıdır. Bu durumda, öznenin zamandaki varoluşunun algısının oluşabilmesi için doğa zorunlu olarak ön koşuldur. Bundan dolayı öznenin kendisine ait bilinci, öznenin bağımsız varolan nesnelerin varoluşlarının da bilincinin kapsamaktadır. Descartes'in "düşünüyorum" yargısı üzerinden ulaştığı "varım" önermesi dolaysızca nesnelerin varoluşunu kendi içinde kapsayan bir önerme olduğundan analitik bir önermedir.¹⁶⁴ Analitik önerme, öznenin varolan bilgisini genişletmediğinden veya özneye yeni bir bilgi sunmadığından "düşünüyorum o halde varım" önermesi geçersiz bir önermedir. Geçersiz olan bu önermeyle öznenin varlığı ispat edilmez. Bundan dolayı, transandantal realizm çözüm değildir. Çözüm gibi görenler, yanlış çıkarım yapmaktan başka bir şey yapmazlar. Kant açısından, bu belirlenimin geçerli olabilmesi için dış nesnelerin varlığından şüphe duyulmamalıdır.

"Bu şekilde her şey, doğru anlamıyla alınca, karara bağlanmış ve kesin olur. Biçimsel idealizm (benim transandantal dediğim idealizm) içerikli ya da Descartes'çi idealizmi gerçekten ortadan kaldırır. Çünkü uzam duyusalının bir biçimden başka bir şey değilse, o zaman o, bende tasarım olarak kendim kadar

¹⁶² Kant, AUE, s.256; A 369

¹⁶³ Kant, AUE, s.186; B 276

¹⁶⁴ Kant, AUE, s.186; B 276

*gerçektir; ve artık ancak uzamdaki görünüşlerin deneysel doğruluğu sorunu kalır.*¹⁶⁵

*“Gerçekliğin ‘kendinde’ (an sich) ve insan ait her türlü düşünsel kavrayış tarzından bağımsız haliyle ne olduğu sorusu artık hiçbir şekilde yanıtlanamaz. Çünkü bu soruyla birlikte, felsefe kendisini yine dayanaktan yoksun soyutlamanın boş alanına yuvarlanmış hisseder; ayaklarının altındaki sağlam yer ve zemini kaybeder.”*¹⁶⁶

Kant’a göre, özne Descartes’in işaret ettiği gibi sadece düşünmeyle varlığını ispatlayamaz.¹⁶⁷ Ona göre, özne varoluşunun belirlenmiş olarak bilincindedir. Ancak tüm zaman belirlenimi, algıda bir şeyi gerektirdiğinden kalıcının algısı; yalnızca mümkün deneyim alanında yani öznenin dış dünyada algıladığı şeylerin varoluş yoluyla olanaklıdır. Burada unutulmaması gereken husus, uzam ve zaman ile anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerin arasındaki ilişkinin önemidir. Bu vurgu, özne-özne ve özne-nesne ilişkisinin önemine vurgudur. Kategorilerin mümkün deneyim alanında kullanılabilmesi için saf görünümün formları olan uzam ve zamanın verilmesi gerekir; aksi takdirde sadece kategoriler ile düşünme, boş bir düşünme olacaktır. Bu düşünme tarzı tüm dogmatik metafiziğin temelinde yatar. Bu bağlamda metafiziği kavga alanından kurtaracak olan çıkış yolu, metafiziğin sentetik ve a priori yargılar üzerinden yeniden oluşturulmasıdır. Bunun olanağı ise, öznenin kurucu rolünün merkeze alınmasında yatar. Kant’ın oluşturmaya çalıştığı metafizik, öznenin kendine dair farkındalığına yardımcı olan ve öznenin doğayla ilişkisini gözetten bir sistemdir.

Kant, Descartes’in “düşünüyorum” yargısından hareketle “düşünüyorum” yargısını yeniden düzenlemektedir. Ona göre, öznenin her tasarımına ve algılamasına “ ‘düşünüyorum’ tüm tasarımlarıma eşlik edebilir olmalıdır; yoksa bende hiçbir biçimde düşünülemez bir şey tasarımı oluyor olacaktır ki, tasarım ya olanaksız ya da en azından benim için bir hiç olduğunu söylemeye varır.”¹⁶⁸ Tasarımlara eşlik eden bilincin doğası gereği, her zaman öznenin kendisine, “düşünüyorum” a dönme gücü vardır. Bilincin “düşünüyorum” a yani ‘ben’ e dönüşme imkanı ancak sentetik yargıların kaynağında bulunmasıyla mümkündür. Bu noktada Descartes’in vurguladığı “ben” tözsel bir yapıdayken Kant’ta “ben” ön koşuldur. Kant, bu

¹⁶⁵ Kant, Prolegomena, s. 91; § 49.

¹⁶⁶ Cassirer, Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi, s. 213

¹⁶⁷ Kant, AUE, s.186; B 277

¹⁶⁸ Kant, AUE, s.121; B 132.

bağlamda Descartes'ın cogitosundan hareketle kendi öznesinin bilinç teorisini geliştirmektedir. Kant'ın bilinç teorisinde işlevleri açısından farklı bilinçleri belirlemektedir. Bu bilincin ilki tüm tasarımların, zaman ve uzam yoluyla verili olduğunda oluşan bilinç, empirik bilinçtir.¹⁶⁹ Empirik bilinç olmadan nesnelere mümkün deneyim alanındaki varlığın algısı anlaşılabilir değildir. Empirik bilinç duyarlılığın formları olan zaman ve uzamdan hareketle oluştuğu için öznel algının kendisidir.¹⁷⁰ Bu algı, öznenin tekil deneyimlerinden hareketle oluşmaktadır. Kant'a göre, öznenin öznel yargılarını oluşturan empirik bilincin nesnel yargılara kaynaklık etmesi için daha yüksek bir ilkeye bağlanması gerekmektedir. Bu yüksek ilke "bilinçli algılama" yani "transandantal bilinçtir."¹⁷¹

Transandantal bilinç, öznenin algı yargılarından nesnel yargılar üretmesini sağlayan güçtür. Özne, transandantal bilinçle beraber öznel yargıların nesnellüğünü sağlamakta ve evrensel yasalar oluşturmaktadır. Bu yasalar sayesinde özne, kendiliğinden bilinci olan *ben bilincinin* olanaklılığını gerçekleştirmiştir. Ben bilinci, duyarlıktan gelen görülerin çoklusunu birlik altına alan anlama yetisinin saf kavramları olan kategoriler sayesinde oluşmaktadır. Ben bilinci, tüm öznelere ortak bilinci olduğundan *transandantal bendir*. Transandantal ben:

"Değişmeksizin kalıcı olan Ben (arı tamalgı) [saf apperception] tüm tasarımlarımızın bağlaşığını oluşturur, ama ancak bunların bilincinde olmamız olanaklı olduğu sürece; ve tüm bilinç her şeyi kapsayan bir arı tamalgıya aittir, tıpkı tüm duyusal sezginin [şeye bakışın] de tasarım olarak bir arı sezgiye [saf bir şeye bakışa], eş değişle zamana ait olması gibi".¹⁷²

Alıntıdan hareketle denebilir ki; Kant'ın düşünen öznesi, görülerin çokluğunu bir araya getiren, bütünlüklü olarak anlama yetisinin kavramları olan kategorilerine sunan bir varlıktır. Öznenin, nesneyi tanıması ve kavramasıyla kendisine dair kendilik bilinci oluşturmaktadır. Özne, tüm bu süreç zarfında etken ve devrimci bir rol üstlenmektedir. Bu devrimci rol; öznenin, doğa yasalarını kendi amacı doğrultusunda yeniden düzenlemesidir. Kant'ın devrimci öznesi, nesnelere pasif alımlayan bir yapıda değil, sahip olduğu duyarlılık ve anlama yetileriyle dünyayı, kendisini ve bilgiyi tasarlayan bir öznedir. Bu bağlamda Kant'ın, Aristoteles gibi

¹⁶⁹ Cassirer, Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi, s. 265

¹⁷⁰ Kant, AUE, s.114; A 120

¹⁷¹ Kant, AUE, s.124; B 139.

¹⁷²Kant, AUE, s.166; A 124.

kategorileri nesnenin yapısına göre değil, a priori zorunluluklu kavramlar olarak düzenlemesi öznenin aktif kuruculuğuna göndermedir.

3.3 Transandantal Analitik; Anlama Yetisi

Kant, *Prolegomena* adlı eserinde özneye ait yargıları ikiye ayırarak başlamaktadır. Kant'a göre,

“deneysel yargılar, nesnel gerçekliğe sahip oldukları zaman, DENEY YARGILARıdır; sadece öznel geçerliliği olanlarını ise sırf ALGI YARGILARI diye adlandırıyorum. Bu ikincileri[algı yargıları], saf anlama yetisi kavramları değil; sadece düşünen bir özneye algıların mantıksal bağlantılılığını gerektirirler. Oysa birincileri[deney yargıları], her zaman duyuşal görünümün [görünümün] tasarımlarından öte, özce anlama yetisinde yaratılmış özel kavramlar şart koşarlar; işte bu kavramlar deney yargısının genel geçerli olmasını sağlarlar.”¹⁷³

Özneye ait bütün yargılar öncelikle algı yargılarıdır ve öznedir. Algı yargıları, tekil deneyimler sonucunda oluşmuş yargılar değil, mantıksal yargılardır. Bu yargılar, mümkün deneyim alanıyla ilişkilendirildiği zaman evrensel yargıya yani deneysel yargılara dönüşmektedir. Bu noktada özne, ürettiği yargıların nesnellliğini sağlamaktadır. Evrensel, nesnel yasalar mümkün deneyim alanındaki tekil deneyim için birer ilkedir. Bu doğrultuda tekil eylemlerin içeriği doğru olarak belirlenmiş ve öznenin eylemlerine bir amaç kazandırılmıştır. Heimsoeth şu örneği verir:

“Sadece tek tek verilerin duyulanmasına dayanan ‘duyu- algısı yargısı’ şöyle olacaktı: Güneş var ve taş ısınıyor. Deneyime dayanan ‘deneyim yargısı’ ise şöyle olacaktı: Güneş taşı ısıtıyor. Bu son yargıda düşünme, ayrı ayrı iki algıyı birleştirmiştir. Güneş olduğu için taş ısınıyor. Burada iki ayrı algı verisi (güneşin görünmesi, taşın ısınması) birbirine bağlanıyor.”¹⁷⁴

Burada dikkat edilmesi gereken husus; tekil yargıların, Hume'un belirttiği gibi, öznel temelli bir alışkanlığa dayanmamasıdır. Hume, bir nesnenin var oluşunu başka bir nesnenin varoluşuyla açıklayarak, nedenselliğin yasasını akılla kavranamayacağını belirtmektedir. Hume, bu bağlamda nedenselliğin yasasının olanaklılığı olarak doğayı işaret etmektedir. Kant' göre, Hume'un nedensellik yasasına ilişkin vardığı

¹⁷³ Kant, *Prolegomena*, s.48; § 18.

¹⁷⁴ Heimsoeth, Kant'ın Felsefesi, s. 83.

sonuç, vakitsiz olmuştur.¹⁷⁵ Kant, Hume'un aksine, nedenselliğin olanaklılığını, deneyimin algısını anlamlı kılan a priori bir kavram olarak görmektedir; ve a priori temelli nedenselliği şöyle açıklamaktadır:

“Bu kavram [neden] ya anlakta bütünüyle a priori temellenmiş olmalıdır, ya da yalnızca beynin bir uydurması olarak ondan bütünüyle vazgeçmek gerekir. Çünkü kesinlikle bir şeyin (A) bir başkasının (B) ondan zorunlu olarak ve saltık olarak evrensel bir kurala göre doğmasını gerektirecek bir yolda olmasını ister.”¹⁷⁶

Kant'a göre, neden-etki kavramı a priori olarak ele alınırsa kavramının zorunluluğu açıklığa kavuşur. “[Ş]öyle ki; etki yalnızca nedene eklenmez, ama onun yoluyla koyulur ve ondan doğar,”¹⁷⁷ dolayısıyla neden-etki arasındaki zorunluluğu olanaklı kılan, anlama yetisidir. Bu doğrultuda nedensellik ilkesi, Hume'un belirttiği gibi mümkün deneyim alanından değil, doğada gözlemlenen iki olay arasındaki bağıntıyı ifade eden anlama yetisinin kavramıdır. Böylelikle anlama yetisi özneye, doğa yasalarının anlaşılması için a priori kavramlar sunmaktadır. Kant bu doğrultuda, Hume'un aksine, nedensellik kavramını anlama yetisinin bir kavramı olarak ele almakta ve şu sonuca ulaşmaktadır: “Isınınca özellikleri değişen balmumunda, değişmeyen şeyi gören; taşın ısınmasını Güneş'in etkisi olarak kavrayan anlama yeteneği, her deneyimde, kendisindeki a priori kavramlarla bağıntılar kuran bir düşünme eylemidir.”¹⁷⁸ Kant'ın nedensellik ilkesini öznenin apriori kavramları olarak belirtmesi empirist geleneğin özne anlayışının radikal bir dönüşümüdür. Nedensellik ilkesinin doğa yasalarından bağımsız, öznenin anlama yetisinin bir kavramı olarak tanımlanması, öznenin doğayı şekillendirilmesindeki kurucu ve aktif rolüne göndermedir. Özne, bu sayede doğadaki olaylar arasında ilişkileri amaçları doğrultusunda kavrayabilecektir. Nedensellik ilkesinin anlama yetisinin bir kavramı olarak ele alınması ayrıca, öznenin yasalar oluşturmasında ön koşul olacaktır. Bu yasalar; öznenin doğa yasalarından bağımsız öznelarası evrensel bir uzlaşdır. Söz gelimi yasalar; ahlak, politik, v.s. öznenin eylem alanını düzenlemek adına oluşturulan yasalardır. Bu yasalar, doğrudan doğanın insana sunduğu yasalar değil, insanın doğadan hareketle doğaya kazandırdığı ve toplumsal yaşamını inşa ettiği

¹⁷⁵ Kant, Prolegomena, s.6

¹⁷⁶Kant, AUE, s. 100; B 124 A 91.

¹⁷⁷ Kant, AUE, s. 100; B 124 A 91.

¹⁷⁸Heimsoeth, Kant'ın Felsefesi, s, 83

yasalardır. Bu yasalar, öznenin tekil deneyimlerinden hareketle oluşturulmuş; öznenin eylemsel alanını düzenleyen ve pratik geçerliliği olan teorik akıl ile pratik aklın bütünlüğünden çıkan yasalardır. Bu yasaların oluşturulması için tekil deneyimler tek başına yeterli değildir. *Saf Aklın Eleştirisi* bu bağlamda değerlendirildiğinde saf aklın kendisine sınır çekmekle kalmaz, aynı şekilde öznenin yasalar oluşturma bağlamında biricikliğini de ortaya koymaktadır. Bahsi geçen yasalar, duyarlığın ve anlama yetisinin saf kavramlarının işbirliğiyle oluşturulmuş ve öznenin devlet kurma, kültür oluşturma, geçmişten hareketle şimdiyi ve geleceği düzenleyen yasalardır. Özne, deneyim alanında hareketle nesnel yasaları oluşturamadığından anlama yetisinin saf kavramlarına başvurması gerekir. Özneye ait algı yargılarının deney yargılarına dönüştürebilmesi, tekil deneyimlerden hareketle evrensel yasalar üretebilmesi için öznenin yargılarını yeniden düzenlemek ve bu bağlamda özneyi yeniden tanımlamak gerekmektedir. Bu tanımlama, öznenin mümkün deneyim alanında öznel yargılar üretebildiğini, öznel yargıların evrensel bir yasa haline gelebilmesi için a priori kavramları belirlediği ve özgür bir varlık olduğunu içermelidir. Böyle bir tanımlamanın yolu ise, anlama yetisinin kavramlarının belirlenmesi ve mümkün deneyim alanıyla ilişkilendirilmesi gerekir. Kant, bu bağlamda “Transandantal Analitik” bölümünde, öznenin naif reazlimin eleştirisi olarak; özneyi pasif bir algılayıcı değil, onun aktif bir yaratıcı olduğuna işaret etmektedir. Kant’ın yeni özne anlayışı, Hume’un belirttiği gibi; sadece alışkanlıklar dolayısıyla yargılar üretebilen bir varlık değil, eylem alanından hareketle yasaları dönüştürebilen ve yeni yasalar üretebilen devrimci bir varlıktır. Bu yeni özne anlayışının *Saf Aklın Eleştirisi*’nde temellendirilmesi ise; öznenin yargılarının temelinde duyarlık ve anlama yetisinin bulunmasıdır. Bu durumda Kant, “Transandantal Analitik” bölümü teorik aklın sınırlarını belirlemekle kalmaz, aynı şekilde empirist ve rasyonalist gelenekten gelen özne anlayışlarını sentezleyerek geleneksel özne anlayışını ters yüz eden bir yaklaşım sergilemektedir. Bu yaklaşımın ilk temelleri ise, Kant tarafından, anlama yetisinin saf kavramlarına getirilen sınırdır ve bu sınır, olumsuz anlam içermemektedir. Tam tersine algı yargıların evrensel bir boyut kazanabilmesi için gereklidir. Kant’ın bölümün hemen girişinde yargıları ikiye ayırmasının önemi bu özne anlayışı için gerekli ve hatta zorunludur. Böylelikle Kant, “Transandantal Analitik” bölümünde anlama yetisinin işleyişini açıklamakla kalmaz,

dünyanın nesnel olarak nasıl kurulabileceğini de göstermeye çalışmaktadır. Böylelikle “Transandantal Analitik” aslında, empirik dünya anlayışını a priori olarak açıklamaya ve temellendiren bölümdür. Aynı şekilde “Transandantal Analitik” bölümü, dünyanın nesnel olarak kurulmasının yanı sıra, “Saf doğa bilimi nasıl olanaklıdır? “ sorusunu da aramaktadır. Bu sorunun önemi, dünyanın nesnel olarak kurulmasında doğanın mantıkla ilişkisine değinmesidir. Kant, bu bölümle insanın doğa ile ilişkisini mantıksal bir bütünlük içinde ele almaktadır.

Tüm bunlar göz önünde bulundurularak, Kant bağlamında özneyi ele alırsak; öznenin algıları ve deneysel yargılara sahip olabilmesi için iki yetiye ihtiyaç vardır. Bu yetiler, mümkün deneyim alanındaki nesnenin görünüşünü algılayan, nesneyle etkileşim içinde olan, nesnenin tasarımlarının çokluğunu veren; *duyarlık*, tasarımların çokluğundan kavram üreten, kavramların içeriksel olarak biçimlendiren, onlar üzerinden yasalar kuran yetisi; *anlama yetisidir*. Bu doğrultuda düşünen bir varlık olarak öznenin, algılayabilmesi ve kavramlar üreterek eylem alanına ilişkin ilkeler üretmesi duyarlık ve anlama yetisine bağlıdır. Bu iki yetinin işlevleri birbirinden farklı olsa da bütünlük içerisinde ele alınmalıdır. Bu şekilde özne, nesnenin varlığına dair bilgi üreten, bilginin içeriğini belirleyen ve mümkün deneyim alanında yasa koyucu olarak eylemde bulunmaktadır. Öznenin bu tanımıyla sayesinde öznel yargıları nesnel bir nitelik kazanmaktadır. Bu bölümde, öznenin öznel yargılarını oluşturan anlama yetinin incelenecektir. Anlama yetisinin incelenmesi, öznenin mümkün deneyim alanında özgür bir şekilde nasıl nesnel yargılar ürettiğini konu aldığı gibi, metafiziksel yargılarının kaynağını oluşturmaktadır. Kant, anlama yetisinin mümkün deneyim alanındaki mümkünlüğünü şu şekilde açıklar:

“Duyarlık olmaksızın bize hiçbir nesne verilemez, ve anlık olmaksızın hiç biri düşünülemez. İçerik olmaksızın düşünceler boş, ve kavramlar olmaksızın sezgiler kördür. Öyleyse kavramları duyuşal kılmak (e.d. onlara sezgide nesneyi eklemek) sezgileri anlaşılır kılmakla (e.d. onları kavramlar altına eklemekle) eşit ölçüde zorunludur.”¹⁷⁹

“Transandantal Estetik” bölümünde açıklandığı gibi özne, mümkün deneyim alanındaki doğa yasalarını algılayabilmesi kendisinde mevcut olan zaman ve uzamın algısına borçludur. Özne, duyarlık yetisinin formları sayesinde nesnenin varlığının farkındalığına varmakta; onları, anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerle

¹⁷⁹ Kant, AUE, s. 77; B 75 A 51.

belirli yasalar haline dönüştürmektedir. Kant, anlama yetisinin kendisini incelerken diğer bir yandan mümkün deneyim alanındaki anlama yetisinin duyarlık yetisiyle ilişkisini göstermeye çalışmaktadır. Bu çaba, yeni metafizik anlayışının temellerini oluşturmaktadır. Kant'a göre, duyarlık ve anlama yetisinin ilişkisini belirlemek metafiziğin yargılarına, nesnellik kazandırmaktır.¹⁸⁰

Metafiziksel bilginin içeriksel olarak anlam kazanabilmesi ve tekil deneyimlere içerik kazandırması için anlama yetisinin saf kavramlarını incelemek gerekmektedir. Bu, Kant'ın Kopernik Devrimi fikrinden hareketle oluşturduğu yeni özne anlayışının temelidir. Kant, yeni özne anlayışının temelini oluşturan anlama yetisini şu şekilde tanımlamaktadır:

“Verilen görü, genel olarak yargılamanın biçimini görü bakımında belirleyen, bu görünümün deneysel bilincini genel olarak bir bilinç halinde birleştiren, böylece de deneysel yargılarına genel geçerlilik sağlayan bir kavram altına sokulmalıdır; bu tür bir kavram a priori bir saf anlama yetisi kavramıdır; gördüğü iş de, bir görünümün yargıda bulunmaya ne şekilde yarıyabileceğini belirlemekten başka bir şey değildir.”¹⁸¹

Anlama yetisinin bu şekilde tanımlanması, özne temelli mümkün deneyim alanının nesnellik kazandırmaktır. Öznenin doğa yasalarına tamamen bağlı kalmadığını ve özgür bir varlık olarak eylediğinin kanıtı anlama yetisidir. Anlama yetisinin bu şekilde belirlenmesi ve tanımlanması; öznenin doğa yasalarından hareketle öznel yargılar oluşturması ve oluşturulan öznel yasaların nesnellğine ve evrenselliğine vurgudur. Kant'ın ifadesiyle:

“Nesneyse, kendi başına her zaman bilinemez kalır; ama eğer anlama yetisi kavramı aracılığıyla, onun duyusallığımızı verdiği tasarımların bağlantılılığı genel geçer olarak belirlenirse, nesne bu ilişki aracılığıyla belirlenir ve yargı nesnel olur.”¹⁸²

Kant, öznenin tekil deneyimlerinden nesnel yargılar oluşturabilmesinin olanağını göstermek adına saf anlama yetisinin kavramlarını inceleyecektir. Kant'a göre, saf anlama yetisinin kavramları, başka bir kavram ya da bir nesneyle dolaylı olarak bağıntılı olabilir. Bu bağlamda anlama yetisinin kavramlarıyla oluşturulan “yargı

¹⁸⁰ Kant, Prolegomena, s.125

¹⁸¹ Kant, Prolegomena, s.51; § 21.

¹⁸² Kant, Prolegomena, s.49; § 19.

(...) bir nesnenin dolaylı bilgisi ve bu nedenle onun bir tasarımının tasarımıdır.”¹⁸³ Bu doğrultuda özne, anlama yetisi sayesinde nesnelerin görünüşleri üzerinden nesnelerin varlığı ve bu varlıkların kavramlarını düşünebilir. O halde, anlama yetisi doğa da var olan öznenin diğer varlıklardan ayıran biricik özelliğidir. Kant’a göre, öznenin bir yetisi olarak anlama yetisi bütününde bir yargılama yetisi olarak düşünülebilir.¹⁸⁴ Anlama yetisinin kavramlarının neler olduğunu belirlemek için yargılardaki birlik işlevleri bütünüyle sergilenmelidir.¹⁸⁵ Kant, yargıların içeriğine dair yapılan soyutlamadan sonra geriye kalan anlama yetisinin saf kavramlarına “kategori” adını vermektedir. Kategorilerin önemini Kant, *Prolegomena*’da şöyle açıklamaktadır:

“[Kategoriler] aracılığıyla saf anlama yetisi kavramların hakiki anlamı ve kullanışlarının koşulu tam olarak belirlenebilir. Çünkü orada görülmüştür ki, bunların kendileri mantıksal işlevlerden başka hiçbir şey değildir, böyle olunca da en ufak bir kendi başına nesne kavramını oluşturamazlar, temelde duyuşal görümlerin bulunmasını gerektirirler; ve ancak o zaman bütün yargıda bulunma işlevleri bakımından baştan belirlemeye, böylece de onlara genel geçerlik sağlamaya ve onlar aracılığıyla genellikle deney yargılarını olanaklı kılmaya yararlar.”¹⁸⁶

Kant, kategorilerin tespit edilebilmesi için mantıksal formların belirlenmesini ve ortaya konulmasını şart koşmaktadır. Mantıksal formlar mümkün deneyim alanında oluşan yargıların olanağı olduğundan onların belirlenmesiyle deneyim nesnesine ait olmayan kategoriler belirlenebilecektir. Bu bağlamda Kant, yargılardaki mantıksal işlevleri incelemektedir.

“O halde şimdi, saf anlama yetisinin kavramlarına a priori olarak dayanan deneyin olanağını ortaya koymak için, önce genel olarak yargıda bulunmanın özelliğinin ve anlama yetisinin ondaki çeşitliliği öğelerinin eksiksiz bir çizelgede sunmalıyız. (...) çünkü bunlar, tüm algılamayı (görünün belirli genel koşullarına uygun olarak) anlama yetisinin o saf kavramları altına sokan önermelerden başka bir şey değildirler.”¹⁸⁷

Kant, mantıksal formları dört başlık altında toplamaktadır. Bunlar; “nicelik [Quantitat]”, “nitelik [Quantitat]”, “ilişki [Verhatnis]” ve “kiplik [Modalitat]” ’tir. Bu formlar altında ise aynı sayıda olmak koşuluyla üç anlama yetisinin kavramı

¹⁸³ Kant, AUE, s. 86; B 93 A 68.

¹⁸⁴ Kant, AUE, s. 86; B 94 A 69

¹⁸⁵ Kant, AUE, s. 86; B 94 A 69.

¹⁸⁶ Kant, Prolegomena, s.77; § 39.

¹⁸⁷ Kant, Prolegomena, s.53; § 21.

bulunmaktadır. Niceliğe göre önermelerde bulunan kavramlar; tümel, tikel ve tekil. Niteliğe göre önermelerde bulunan kavramlar; doğrulayıcı, yadsıyıcı, sonsuz. İlişkiye göre önermelerde bulunan kavramlar; kategorik, hipotetik, ayırık. Kipliğe göre önermelerde bulunan kavramlar; problematik (Mümkün Yargı), assertorik (Kontenjan Yargı), apodikhtik (Zorunlu Yargı).¹⁸⁸

Mantıksal formların işlevleri ele alındığında önermeler, öncelikle niceliği ifade etmektedir. Herhangi bir şey hakkında sayısal yargılarda bulunmak ve nesnelere sınıflandırmak anlama yetisinin, nicelik kategorisinin saf kavramları ile mümkündür. Özne, bu sayede nesnenin görünüşü niceliksel olarak ifade eder. Bu tür ifadelerin nesnel geçerliliği vardır. Öznelerin niceliksel ifadelerle uzlaşması sağlayabilmesi için aynı zamanda zorunludur. Kant, Aristoteles'in mantığındaki niceliği temsil eden, tümel ve tikel önermenin yanına tekil önermeleri de eklemiştir. Kant'a göre, "tekil bir yargıyı (judiciumsingulare) yalnızca iç geçerliliğine göre değil ama ayrıca, genelde bilgi olarak, başka bilgiler ile karşılaştırma içinde büyüklüğüne göre değerlendirirsek, hiç kuşkusuz genel yargılardan (judiciacommunia) ayırır."¹⁸⁹ Metafiziksel yargıların anlamlı olabilmesi için anlama yetisinin saf kavramlarını barındıran nicel önermelerden yararlanması gerekmektedir. Nicel önermeler gibi nitel önermelerde saf kavramları içermektedir. Özne oluşturulan nitel önermelerden yüklem nesneye ait mi, yoksa nesnenin dışarıdan mı eklendiğini anlamaktadır. Öznenin, tekil eylemleri sonucunda nesnel yargılarda bulunabilmesi için nitelik kategorisinin saf kavramlarını önermenin kendisinde bulundurmak zorundadır. Söz gelimi, "elma kırmızıdır" önermesinde yüklem, nesnenin özelliği ise o zaman özneyi olumlamakta ve doğrulamaktadır. Böylece öznenin doğru yargıda bulunmasına olanak tanır. "Elma kırmızı değildir." önermesinde yüklem, nesneye ait olmayan bir şeyi yadsımakta ve bunu değillemektedir. Bu noktada şuna değinmek gerekir ki, nitel önermeler öznenin mümkün deneyim alanında özneler arasındaki uzlaşmaya olanak tanımaktadır. Özne, nitel önermelerle beraber görüş oluşmazsa bile yargılarında doğruluğa sahip olabilecektir. Bu bağlamda metafiziksel yargılar, nitelik kategorisinin kavramlarına göre düzenlenirse anlamlı ve geçerli önermeler haline gelecek; özne-özne ve özne-nesne arasındaki iletişimden doğabilecek olan

¹⁸⁸ Kant, AUE, s. 87; B 95 A70.

¹⁸⁹ Kant, AUE, s. 88; B 97 A 71.

yanılsamaları engelleyecektir. O halde özne, nicelik ve nitelik kategorisinin kavramlarıyla genel geçer yargılar üretebilecektir. Bu yargılar, özneler tarafından oluşturulacak yasaların geçerliliğine olanak taşıyacaktır.

Kant, özne yargılarının ve bu yargılardan doğacak eylemlerin tutarlı olabilmesi için özne-nesne ve özne-özne arasındaki bağıntıyı araştırmaktadır. Bu bağlamda oluşturulan bir önermenin evrensel nitelikte olabilmesi için ilişki kategorisinin saf kavramları gereklidir. Söz gelimi, “elma kırmızı olmayandır” önermesinde yüklem, öznenin kırmızı dışında her şey olduğunu belirttiğinden sonsuz önerme sınıfına girmektedir. Bu belirlenim için öznenin mümkün deneyimden hareketle kavram üretmesi gerekmez, ama bu kavramın farkına varması için mümkün deneyim alanında hareket etmesi gerekmektedir. Sonsuz yargılarda dikkat edilmesi gereken husus, yadsıyıcı önermelerle karıştırılmamasıdır. Yadsıyıcı önermelerde yüklem, hiçbir şekilde özneyi olumsuzlamamakta; buna karşın sonsuz yargılar, olumsuz değil ama sınırlayıcıdır. Eş deyişle, “elma kırmızı olmayandır” önermesinde elmanın kırmızından başka bir renk olduğunu ifade edilmiştir. Dolayısıyla özneye yeni bir dizi eylem alanı yaratılmıştır. Bu durumda öznenin bir eylem alanına tabi olmadığını başka eylem alanlarının ihtimallerini olduğunu bilmektedir.

Özne ve nesne ilişkisine dair etkileşim sonucusu olan yargılar, düşünce ilişkileriyle bağlantılıdır. Tüm düşünce ilişkileri, nesne-nesne ve özne-nesne arasındaki bağıntıyı oluşturmaktadır. Düşünce ilişkilerini belirleyen ilişki [Verhatnis] kategorisi; kategorik, hipotetik ve ayrık formlarıdır. Bu formlar aracılığıyla, özne-yüklem ilişkisine göre bir kapsam alanı belirlemektedir. Kategorik önermede, özne-yüklem ilişkisi iki farklı kavram üzerinden kurulmaktadır. Eş deyişle, “elma kırmızıdır” önermesinde yüklem, özne kavramıyla doğrudan kapsamaktadır. İlişki kategorileri özneye, diğer kategoriler gibi mümkün deneyim alanından farklı seçenek sunabilmektedir. Bu seçenek, öznenin yasalarını içermektedir. Bu kategoriyle beraber öznenin kendisinin özgür bir varlık olduğu da kavramaktadır.

“Hipotetik bir önerme olan ‘Eksiksiz bir türe varsa, kötülükle direten cezalandırılır’ önermesi gerçekte iki önerme ilişkisi kapsar.”¹⁹⁰ Hipotetik önerme formunda bir yargı, neden-etki ilişkisi üzerinden kurulmaktadır. Kategorik önermede iki kavram “elma” ve “kırmızı” söz konusu iken, hipotetik önermede iki önerme

¹⁹⁰ Kant, AUE, s. 89; B 98 A 73.

neden-etki ilişkisine bağlı olarak kurulur. Bu durum öznenin yargıda bulunurken mümkün deneyim alanından elde ettiği tasarımları, mümkün deneyim alanından bağımsız olarak düşündüğünün kanıtıdır.

Ayrık yargılar, iki ya da daha çok önermenin birbiriyle bağlantısını kapsamaktadır. Ayrık yargılarla oluşturulan önermeler, mantıksal karşıtlık ilişkisi içerisindedir. Eş deyişle, “dünya ya kör bir olumsuzluk yoluyla, ya bir iç zorunluluk yoluyla, ya da dış bir neden yoluyla vardır”¹⁹¹ önermesinde, dünyanın varlığı, içeriksel olarak üç farklı şekilde ele alınmıştır. Önermeler, içerik olarak birbirlerinden farklı değerlendirildiğinde, mantıksal bir zorunlulukla, diğer iki önermeyi yadsınması gerekmektedir. Bu üç önerme, birbirinden bağımsız olduğundan doğruluğu kabul edilen bir önermeyle beraber diğer iki önerme, özne tarafından, yadsınacaktır. O halde, ayrık yargılar öznenin mümkün deneyim alanında elde ettiği tasarımları kontrol ederek doğruluğundan emin olmaktadır. Başka bir deyişle, dünyanın bu üç ihtimal dışında başka bir ihtimal olanağı içerisinde var olmayacağına da vurgu yapmaktadır. Bu üç önerme formu olan nicelik, nitelik ve ilişki formları, yukarıda gösterildiği gibi, nesnenin bilgisini artırmaktadır. Aynı şekilde öznenin kendi yasalarını, ahlak yasaları v.s., oluşturmasında da düzenleyici bir özelliğe sahiptir. Yani doğa yasaları, özne tarafından mantıksal formlar aracılığıyla gözden geçirilir ve özgür eyleyebilmesi için onları anlama yetisi sayesinde dönüştürmektir.

Son önerme formu olan, kiplik formunda, diğer formlarda olduğu gibi bir durum söz konusu değildir. Kant’a göre, kiplik önerme formu “düşünce ile bağıntı içinde yalnızca koşacın [kopula] değerini ilgilendirir.” Problematik önermeler, nesnenin doğruluk değeri üzerinde durmaz. Bu form, sadece keyfi olan ihtimaller üzerinde durur e.d. ne kesin doğru ne de kesin yanlıştır. Assertorik önermeler, ihtimaller dışında kesin olan olguları ifade eder. Bu tarz önermelerin doğruluğu kesindir. Kant, her iki önermenin birbiriyle olan ilişkisini şu şekilde açıklamaktadır: “Apodiktik önerme assertorik önermeyi anlağın [anlama yetisinin] kendisinin bu yasaları yoluyla belirli olarak ve buna a priori önesürümde bulunan bir önerme olarak düşünür ve bu yolda mantıksal zorunluluğu anlatır.”¹⁹²

¹⁹¹ Kant, AUE, s. 89; B 99 A74.

¹⁹² Kant, AUE, s. 90; B 101 A 76.

3.4. Anlama Yetisinin Saf Formları Olan Kategoriler

Kant mantıksal yargı formlarını inceledikten sonra anlama yetisinin saf kavramları olan kategorileri mercek altına almaktadır. Kant'a göre,

“sezgi nesnelere üzerine a priori uygulanan arı anlık [saf anlama yetisinin] kavramlarının sayısı daha önce tüm olanaklı yargılardaki mantıksal işlevler tablosunda bulunan sayı ile tam olarak eşittir: Çünkü anlık[anlama yetisi] söz edilen işlevlerde bütünlüğe erişir ve yetileri bu yolla tam olarak ölçülür. Bu kavramları, Aritoteles'i izleyerek, kategoriler olarak adlandırıyoruz.”¹⁹³

Kant, kategoriler tablosunu mantıksal yargıların işlevine göre dört ana başlık altında incelenmektedir. Mantıksal yargıların ana başlık sayısına eşit olmak şartıyla birbirinden farklı dört kategori sınıfı bulunur: Bunlar; nicelik [Quantitat] kategorisi, nitelik [Qualitat] kategorisi, ilişki [Verhältnis] kategorisi ve kiplik [Modalitat] kategorisidir. Kant, *Nicelik kategorisinin* başlığı altında; birlik, çokluk, tümlük kavramını *nitelik kategorisinin* başlığı altında; gerçeklik, olumsuzlama, sınırlandırma kavramını *ilişki kategorisinin* başlığı altında; töz, neden, birliktelik kavramını ve son olarak *kiplik kategorisi* başlığı altında; olanak, varoluş ve zorunluluk kavramını incelemektedir.¹⁹⁴

Kant'ın kategorileri, mantıksal yargılar adı altında ele alması ve incelemesi ne Aristoteles'in ne de ondan sonrakilerin yöntemidir. Kategorilerin mantıksal yargılar adı altında incelenememesinin nedeni, akıl ve anlama yetisi kardeşçeymişine ele alınmasıdır. Bu bağlamda kategorilerin açıklanmaması kullanışlarının kuralı olmayan zavallı bir adlar listesi olarak kalmıştır. Kant'ın iddiası şudur ki; eskiler, eğer kategorileri kendi düzenlediği gibi kullanılsaydı o zaman, “metafizik adı altında yüzyıllar boyu saf akıl bilgisine odaklanan incelemelerin tümü, büsbütün farklı bir biçimde bize ulaşmış olurdu; ve insanların anlama yetisini, gerçekte olduğu gibi karanlık ve boş kuruntularla tüketip hakiki bilim için işe yaramaz hale getirmek yerine, aydınlatmış olurdu.”¹⁹⁵ O halde, bir kavga alanına dönüşmüş olan metafiziğin

¹⁹³ Kant, AUE, s. 92; B 105 A 80.

¹⁹⁴ Kant, AUE, s. 92, A 80 B 106,

¹⁹⁵ Kant, Prolegomena, s.77; § 39.

kesin bilimlerin yoluna girmesine yardımcı olacak formül; duyarlık ve onun saf formları ile anlama yetisinin saf formlarının beraber ele alınmasıdır. Kategoriler ve görümler iş birliği olmadan “bir zamanlar bilimlerin kraliçesi olarak kabul edilen metafiziğe”¹⁹⁶ küçümsenerek bakılacaktır.

Kant, metafiziği küçümseyen bakışlardan kurtarmak ve metafiziğin dünyada sağlam bir şekilde ayakta durmasını sağlamak için Aritoteles’ten aldığı kategorilerin içeriğini ve işlevini değiştirir. Kategorilerin yeniden düzenlenmesi öznenin, mümkün deneyim alanındaki yasalarını özgürce oluşturmasına ve bu yasalar bağlamında tekil deneyimlerine tutarlı bir bütünlük kazandırmasına olanak tanımaktadır. Kant bu bağlamda, kategorileri kendi içinde ikiye ayırır: Birincisine *matematik kategorileri*, ikincisine ise *dinamik kategoriler* adını vermektedir.¹⁹⁷ Bu ayırım, nesne ve anlama yetisinin ilişkisine göre yapılır.

Kant’a göre, matematik kategorileri nicelik ve nitelik kategorisi, dinamik kategoriler ise ilişki ve kiplik kategorileridir. Bu kategoriler, “anlağın [anlama yetisinin] doğasında bir temel taşıyor olmalıdır.”¹⁹⁸ Burada söz konusu olan şey, anlama yetisinin doğasını ortaya çıkarmak ve mümkün deneyim alanına uygulamaktır. Anlama yetisinin doğasını incelemek, tekil eylemler için birer ilke oluşturma isteğidir. Ancak bu durumda dinamik ve matematik kategorileri varılmaktadır. Bundan dolayı içeriklerine değil nasıl uygulandıklarına bakmakta yarar vardır. Aklın doğasında bulunan kategorilerle teorik aklın kendisi oluşturduğu kavramların ayırımı mümkün deneyim alanında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla matematik ve dinamik kategorileri özünde öznenin doğa yasalarıyla ilişkisidir.

Şimdi, bu bağlamda anlama yetisinin kategorilerini ele alırsak; nesnelere anlama yetisinde belirlenimin ilk adımı, nesnenin görünüşünü tespit eden nicelik kategorisidir.¹⁹⁹ Nicelik kategorisi, öznenin tekil deneyimlerden oluşan görünüm çokluğunu, öznenin düşüncesinde kurallı ve düzenli hale getiren kategoridir. Özne nicelik kategorisiyle, nesnelere çokluğunu daima tümel, tikel ve tekillik içinde kavramaktadır. Böylelikle özne doğada ayrı ayrı bağlamlarda var olan yasaların bütünlüğünü sağlar; yasalar oluşturur ve ayrı yasaların birbiriyle ilişkisini sıralar.

¹⁹⁶ Kant, AUE, s.15; A IX.

¹⁹⁷ Kant, AUE, s. 151; A 162 B 202.

¹⁹⁸ Kant, AUE, s. 94; A 83 B 110.

¹⁹⁹ Cassirer, Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi, s.242

Özne, mümkün deneyim alanındaki doğa yasalarının çokluğu içindeki benzerlerin birliğini bir araya getirmekte ve kavramaktadır. Nicelik kategorisiyle beraber özne nesnenin çokluğunu kavramakta ve onları bütünlük içerisinde değerlendirmektedir. Bu bağlamda nicelik kategorisi öznenin “*sentetik birliğin bilincini*”²⁰⁰ oluşturur.

Sentetik olanın bilinci tekil deneyimlerin içeriğini kapsamaktadır. Tekil deneyimlerin içeriğinin a priori olan kavramlarla belirlenmesi sentetik apriori yargıların kaynağına işaretir. Buradaki söz konusu bilinç, bu anlamda nicelik kavramıdır. Nicelik kavramı, metafiziksel yargıların olanaklılığı için temel taşlardan biri olmalıdır. Kant, nicelik kategorisine ilişkin şu belirlemeyi yapar; “sayı genel olarak türdeş bir sezginin çokluğunun sentezinin birliğinden başka bir şey değildir ve sezginin ayrımsanmasında zamanın kendisini üretmem yoluyla ortaya çıkar”²⁰¹ Burada dikkat edilmesi gereken husus, tasarımların çokluğunu birlik haline getiren bilinç, çokluğun birliğini öylece bırakmamakta ve yasa haline getirmektedir. Özne doğa yasalarını bütünlük içerisinde kavramakla kalmaz, oluşturduğu yasaları da genişletmektedir. Bu noktada özne, tekil veya tikel eylemlerden evrensel bir yasa oluşturmaktadır. O zaman hemen fark edilecektir ki, nicelik kavramı nesnelere ait değil; o, öznenin yasaları özel olarak şekillendirme tarzıdır. Bu tarz, nesnenin kendiliğinde olan farklılık ve benzerliklerin bilincinde olmadığı içi a priori zorunluluk içermektedir.

Öznenin, a priori zorunlu olan nicelik kategorisinin kavramları oluşturduğu kurallar bütününde kurallardan hangilerinin öncelik olduğunu kolaylıkla belirleyecek ve kurallar içindeki önceliklerine göre eylemde bulunacaktır. Nicelik kategorisi tarafından, tasarımların çokluğu bütünlük içinde özneye sunulduğundan dolayı, görünümün işlenmesinin bir formudur. Bu formla beraber nesne sayılabilmekte, ölçülebilmekte ve evrensel yasalar haline getirebilmektedir.

Nicelik kategorisinde yapılan benzer ayırım, nitelik kategorisi içinde söz konusudur. Kant’a göre, nicelik kategorisi nesneyi bütün olarak özneye verirken nitelik kategorisi, ona özellik kazandırmaktadır. Nesnelere sahip olduğu nitelikler, bu kategoriler sayesinde oluşmaktadır. Nitelik kategorisinin formları olan; gerçeklik

²⁰⁰ Kant, AUE, s. 152; A 162 B 203

²⁰¹ Kant, AUE, s. 143, A 143 B 182.

ve olumsuzlama sayesinde özne, nesnenin diğer nesnelere farkı ortaya koymaktadır. Nesnelere arasındaki ayrımla beraber özne, kendi ayrımın farkına varacak ve kendini dış dünyada konumlandıracaktır. Öznenin kendini dış dünyada konumlandırması öznenin kendiliğine dair farkındalığını oluşturacaktır. Aynı şekilde özne, toplumsal bir varlık olduğunu kavrayabildiği gibi kendisini toplumdan ayıran yeteneklerin ve bu yetenekler doğrultusunda eylemlerini de anlamlandırabilecektir. Burada öznenin özgür bir varlık olarak niteliklerine göre eylemde bulunması söz konusudur. Özne, kendiliğin farkındalığına ulaşabilmesi, nitelik kategorisiyle gerçekleşmektedir. Eş deyişle, bir nesnenin sahip olduğu özellik, gerçeklik ile sağlanırken bir nesnede olmayan özellik, olumsuzlama ile sağlanır. Kant, öznenin nesne dolayımıyla evrensel yargılarını ve olumsuzlama üretebilmesi için gerekli olan gerçeklik kavramlarını *Saf Aklın Eleştirisi*'nde alt alta alıntılar yapmak istediğim iki pasajda şöyle açıklamaktadır:

“Olgusalılık [gerçeklik] arı anlak [saf anlama yetisi] kavramında genel olarak bir duyuma karşılık düşündür; öyleyse, kavramı kendisinde bir varlığı (zamanda) gösterendir; olumsuzlama ise kavramı bir yokluğa (zamanda) temsil edendir.”²⁰²

“Görgül sezgide [duyusal şeye bakışta] duyuma karşılık düşen şey olgusalıktır[gerçekliktir] (realitasphaenomenon); yokluğuna karşılık düşen ise olumsuzlama= 0'dir.”²⁰³

Şimdi, burada dikkate edilmesi gereken şey, nesneleredeki değişimlerinin nasıl kavranması gerektiği sorusudur. Kant, bu noktada gerçekliğin bir büyüklüğü, şiddeti olduğunu hatırlatır: “Yer kaplama veya süre niceliğine, uzay ve zaman farklılıkları içinde derece niteliğe katılır.”²⁰⁴ Gerçeklik ve olumsuzlama arasında olanaklı gerçekliklerin ve olanaklı daha küçük algıların sürekli bir bağlantısı söz konusudur. Algıların birbiriyle bağlantısı, iç duyu olan zamanla mümkündür.²⁰⁵ Özne, zaman algısıyla nesnelere dolayımıyla oluşturduğu yasaları geliştirebilmekte, çağın ruhuna uygun hale getirebilmekte veya yasanın geçerliliğini deneyimlemektedir.

Görülüyor ki, iç duyu olan zaman olmadan kategorilerin işlevlerinde aksaklıklar olmaktadır. Bu aksaklıklardan dolayı öznenin ve nesnenin niteliklerinin değişebilirliğinin algısı ortadan kalmaktadır. Bu durumda özne tarafından oluşturulan

²⁰² Kant, AUE, s. 143, A 153 B 192.

²⁰³ Kant, AUE, s. 155, A 168 B 209.

²⁰⁴ Cassirer, Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi, s. 245.

²⁰⁵ Kant, AUE, s. 143, A 143 B 182.

herhangi bir yasanın zaman içerisindeki değişebilirliği daha geniş tabirle öznenin dinamik bir varlık olduğunun kanıtıdır. Aksi takdirde öznenin değişmez bir varlık olarak ele alınması, pratik eylemlerin ilkesinin yanlış belirlenimine neden olacaktır. Kant'a göre, kategorilerin doğru anlamda kullanılabilmesi için her zaman iç duyunun eşlik ettiği unutulmamalıdır. Kant bu noktadan şu önemli tespiti öne sürer:

“Belirtmeye değer ki, genel olarak büyüklükler üzerine a priori yalnızca tek bir niteliği eş deyişle sürekliliği bilebiliriz, ve tüm nitelikte (görüngülerdeki olgusalda) bunları yeğin niceliklerinden, eş deyişle bir dereceleri olması olgusundan başka hiçbir şeyi a priori bilemeyiz. Geriye kalan her şey deneyime bırakılmalıdır.”²⁰⁶

Kant'a göre, bir nesnenin zamandaki varlığın değişimi buna bağlı olarak öznenin oluşturduğu yasaların değişebilirliğinin farkındalığı, “zamanın üç kipi süreklilik, ardışıklık ve eş zamanlılıktır.”²⁰⁷ Aynı şekilde nesnelere varoluşunun belirlenimleri, bu üç kiple olanaklıdır. Nesnelere arasındaki ilişkilerin konumuyla ilgili kategori, Kant'ın, “deneyimin analogileri” adını verdiği ilişki kategorisidir. Deneyim analogileriyle eylem alanına işaret edilmiştir. O halde, kategoriler, nesnelere, nicelik kategorisiyle; kapsamını, nitelik kategorisiyle; içeriğini ve ilişki kategorisiyle; görünüşlerin birbiri karşısındaki konumları sağlamaktadır.

Kant'a göre, deneyim analogilerinin ilkesi şudur: “deneyim ancak algıların zorunlu bir bağlantısının tasarımı yoluyla olanaklıdır.”²⁰⁸ Bu ilke, matematiğin ilkeleri olan nicelik ve nitelik kategorilerin işleyiş gibi nesnelere meydana getirilişiyle ilgili değil, nesnelere mümkün deneyim alanındaki varoluşları ve özneye ilişkisini içermektedir. Deneyim analogileriyle beraber oluşturulan ilke, nesnenin varoluşunun belirlemesi için nicelik kategorisine yani algı yargılarının “sentetik birliğine” ihtiyaç duymaktadır. Çünkü söz konusu olan durum, tekil nesnelere uzamsal konumu değil, zaman içerisindeki değişimidir. Nesnenin zaman içerisindeki değişimi a priori olan kavramları gerektirir. Kant, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Her üç andırımın genel temel ilkesi tüm olanaklı görgül [duyusal] bilinç (algı) açısından her zaman için tamalğının zorunlu birliği üzerine, ve dolayısıyla, bu

²⁰⁶ Kant, AUE, s. 159, A 176 B 218.

²⁰⁷ Kant, AUE, s.160, A 176 B 219.

²⁰⁸ Kant, AUE, s. 159, A 176 B 218.

birlik a priori temel olduğu için, tüm görüngülerin zamandaki ilişkilerine göre sentetik birlikleri üzerine dayanır."²⁰⁹

'Zaman içinde olan biten her şey değişir' ilkesinin pratik alanda bir geçerliliği olması için nasıl bir yargı olduğuna bakmak gerekir. Bu gereklilik aynı zamanda zamanın a priori bir form olarak kiplerinin incelenmesidir. Mümkün deneyim alanındaki değişimin algılanabilmesi, nesnenin değişim öncesi ve değişimden sonrası için nesnel yargılar oluşturmak ancak mümkün deneyim alanında olanaklıdır. Ancak mümkün deneyim alanının kendisi de değişime tabi olduğundan değişmeyen yani kalıcı bir şey gereklidir. Ancak bu şekilde zaman içindeki nesnelere değişimi veya eşzamanlılığı, algılanabilmektedir. Kant'a göre, "zamansal ilişkilerinin onunla ilişki içinde belirlenebilecekleri kalıcı yan görüngüdeki tözdür, e.d. onun olgusalıdır [gerçekliğidir], ve değişen her şeyin dayanağı olarak her zaman aynı kalır."²¹⁰ Buna göre töz, mümkün deneyim alanından hareketle ulaşılabilecek bir kavram değildir. Ancak bu tözün geçerliliğine mümkün deneyim alanı olanak sağlar ve bu tözün belirlenimi ile a priori sentetik ilkler kurulabilir. Töz, öznenin pratik eylem alanındaki değişimlerin farkındalığını özneye sunarak, nesnel yargılar üretmesi sağlamaktadır. Özne, bu töz sayesinde oluşturduğu evrensel yasaların güncelliğini sağlamaktadır.

Kant'a göre, ilişki kategorisinde tözü temsil eden kavramın kendisi, sürekliliktir. Dolayısıyla doğa yasalarının değişebilirliği ancak öznenin anlama yetisindeki saf kavramları ile belirlenebilmektedir. Bu kavram sayesinde, mümkün deneyim nesnelere varlığı, aralarındaki ilişkileri ardışık mı yoksa eşzamanlı olduğu belirlenir. Kant, bu durumu *Saf Aklın Eleştirisi*'nde şu şekilde açıklar:

*"Öyleyse zamansal ilişkiler yalnızca kalıcı olanda olanaklıdır (çünkü eşzamanlılık ve ardışıklık zamandaki biricik ilişkilerdir), e.d., kalıcı olan zamanın kendisinin görgül tasarımının dayanağıdır tüm zaman belirlenimi ancak onda olanaklıdır. Görüngülerin tüm varoluşunun, değişen her şeyin ve tüm bir arada varoluşun sürekli bağlılığı olarak kalıcılık genel olarak zamanı anlatır."*²¹¹

²⁰⁹ Kant, AUE, s. 160; A 177 B 220.

²¹⁰ Kant, AUE, s. 163; A 181 B 225.

²¹¹ Kant, AUE, s. 163; A 183B 226.

Bu noktada anlaşılıyor ki, mümkün deneyim alanındaki değişebilir olanın algısı, kalıcı olan zamanın varlığın algısıdır. Dolayısıyla zamandaki kalıcı yan yani töz, tekil deneyimlerdeki nesnenin değişebilir algısını sunmaktadır. Değişen ve değişme olanağını taşıyan her şey, zamandaki tözsellik sayesinde algılanabilir olmaktadır. Mümkün deneyim alanının kendisinde bulunmayan ama mümkün deneyim alanının kendisini oluşturduğundan, zaman formu sentetik a priori olduğunun kanıtıdır. Şimdi, burada dikkat edilmesi gereken nokta, nesnel deneysel yargıların, zorunlu doğa yasalarına göre nasıl belirlendiği ve sentetik yargıların nasıl olanaklı olduğudur. Tözün kalıcılığı, deneyime zemin oluşturduğundan a priori ve olanaklı deneyim alanını içerisinde deneyimle sınanabildiği için sentetik yargıdır. Metafizik yargıların a priori sentetik yargılar niteliğinde olabilmesi için tözün kalıcılığını ilke edinmesi gerekir. Bu ilkeyle beraber oluşturulacak olan yargılar, öznenin tekil deneyimlerine dışarıdan bakabilme olanağı sağlamış olmaktadır. Aksi takdirde bu ilkeye dayanmayan yargıların değişebilirliği sınanamayacağı için yanılsamalara yol açmaktadır. Bu yanılsamayla beraber tekil deneyimlerden hareketle oluşturulan algı yargıları kuruntudan öteye gidemeyecektir. Bu kuruntu teorik aklın koşullu olandan hareketle koşulsuz olana yönelme isteğinden oluşmaktadır. Koşullu olanın kendisine mümkün deneyim alanından hareketle ulaşılmaktadır. Koşulludan hareketle koşulsuz olana gitme isteği anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerin aşkınsal kullanımınıdır. Özne bu kullanımdan doğan ilkelerle eylemlerine tutarlık sağlayamayacak dolayısıyla oluşturulan yasaların bir anlamı olmayacaktır. Kant'a göre, koşullu olandan hareketle koşulsuz olana ulaşma çabası evrenin kendisi ile ilgili bir sorundur. Kant'a göre,

“evren ile tüm görüngülerin toplamı anlaşıldığı ve idealarımızın yalnızca görüngülerdeki koşulsuzla yöneldiği için, öte yandan aşkınsal anlamda alındığında evren sözcüğü varolan şeylerin toplamının saltık bütünlüğünü imlediği ve dikkatimizi yalnızca sentezin tamamlanmışlığı (aslında yalnızca koşullara gerilemede ulaşılabilir olsa da) yönelttiğimiz için.”²¹²

Koşulsuz olanın kendisi, koşullar bütünü kapsamaktadır. Koşulsuz olan, koşullar bütünü kapsadığından mümkün deneyim alanında sınanamaz ve dolayısıyla tekil deneyimlerden hareketle, koşulsuz olan hakkında nesnel yargılar üretilemez.

²¹² Kant, AUE, s.290 A 420 B 447

Mümkün deneyimi aşan koşulsuz olana ulaşma isteği, anlama yetisinin saf kavramı değil, teorik aklın doğasında bulunan zorunlu bir istektir.

Kant, aklın koşulsuz olanı bulma isteğine, “kozmojik ideler” adını vermektedir. Kozmojik ideler, teorik aklın evreni bir bütünlük içerisinde kavrama isteğinden doğmaktadır. Teorik akıl, verili görüme en yakın koşullardan başlayarak en uzak koşula yani koşulsuza ulaşmaya çalışmaktadır. Teorik akıl, ‘bunu her koşullu olan verildiğinde dolayısıyla koşulsuz olana verilmiştir’ ilkesinden hareketle yapar. İşte, kozmojik idelerin aklın doğasında zorunlu olarak bulunmasının nedeni de budur. Kant’a göre, akıl koşullu olanın kendisinden başlayarak daha uzak sonuçlara gitme çalışsaydı bunu keyfi olarak yapardı.²¹³

Kant’a göre, verili olanın tam kavranabilirliği için sonuçlara değil, zemine bakmak gerekir.²¹⁴ O, teorik aklın koşullar dizisinden hareketle koşulsuz olana gitme isteği, saf görünümün bir formu olan zaman ile doğrudan ilişki içerisinde olduğunu vurgulamaktadır. Verili bir koşullu dizisinin bütünlüğüne ulaşmak için zamanda geriye doğru gitmek gerekmektedir. Dolayısıyla teorik aklın bu istemi, mümkün deneyim alanını gerektirir, ancak mümkün deneyim alanında geçerliliğini sınamadığı için anlamsızdır. Kant’a göre, evren ile ilgili çıkarımlar,

“deneyimden bir onay alma umudu beklemedikleri gibi bir çürütülme korkusu da duymazlar. Bunların her biri yalnızca kendinde çelişkisiz olmakla kalmaz, ama giderek usun doğasında kendi zorunluluğun koşullarında bulabilir, ama ne yazık ki karşısavda kendi önesürümünü kendi yolunda eşit ölçüde geçerli ve zorunlu zeminlere dayandırır.”²¹⁵

O halde, teorik aklın evren ile ilgili çıkarımlarda bulunması tek bir önermeye dayanmamakta tam tersine doğruluk değerleri eşit olacak şekilde, karşıt önermeler üretmektedir. Teorik aklın doğal ve zorunlu istemi içerisinde tez ve antitezler üretmektedir. Teorik aklın doğasında zorunlu olarak bulunan kozmojik idelerin oluşturduğu sorulara verebilecek her yanıt, karşısında eşit ölçüde başka bir yanıtla karşılaşacaktır. Kant’a göre, aklın doğasında olan rastgele ve keyfi düşünülmemiş ve son bulmayacak antinomi, antitezleri ile beraber dört önerme içerir:

“1. Önerme: Dünyanın, zaman ve uzam bakımından bir başlangıcı (sınırı) vardır.”

²¹³ Kant, AUE, s. 311; A 462 B 490

²¹⁴ Kant, AUE, s.287; A 411 B 438

²¹⁵ Kant, AUE, s.290; A 421 B 449

Karşıtı: dünya, uzam ve zaman bakımından sonsuzdur.

2. *Önerme: Dünyada her şey yalın olandan oluşur.*

Karşıtı: yalın olan hiçbir şey yoktur, her şey karmaşıktır.

3. *Önerme: Dünyada özgürlükten meydana gelen nedenler vardır.*

Karşıtı: Özgürlük yoktur, her şey doğadır.

4. *Önerme: Dünyanın nedenler dizisinde zorunlu bir varlık vardır.*

*Karşıtı: zorunlu olan hiçbir şey yoktur, bu dizide her şey rastlantısaldır.*²¹⁶

Kant'a göre, bu karşıtlıklar insan aklının en garip fenomenidir ve bu fenomen aklın eleştirisi olmadan dogmatik yollarla çözülemez. Çünkü karşıtlıklardan hangisi alınırsa alınsın, karşı çıkılmaz bir biçimde kanıtlanabilir. Akıl bu ikilik karşısında bir trajik duruma düşer. Aynı şekilde öznenin mümkün deneyim alanındaki pratik eylemleri kozmolojik idelerin sorularına hizmet ettiğinde oluşturulan yasaların geçerliliği sınanamaz. Dolayısıyla özne, koşullu olandan hareketle pratik eylem yasasını oluşturamayacak ve özneler arasında herhangi bir uzlaşma sağlanamayacaktır.

Kant'ın ifadesiyle:

“Eğer bir insan kendini tüm bu ilgilerden kurtarabilecek ve usun önesürümlerini tüm sonuçlarına karşı ilgisiz olarak yalnızca zeminlerinin değerine göre irdeleyebilecek olsaydı, ve eğer güçlüklerden kurtulmak için çatışan öğretilerden birini ya da ötekini kabul etmektен başka hiçbir çıkış yolu bilmeseydi, sürekli sendeleyeen birinin durumuna düşerdi.”²¹⁷

Kozmolojik idelerin teorik aklın doğasında zorunlu olarak bulunduğunu fark etmeyen rasyonalist filozoflar, kozmolojik idelerin ürettiği antinomilerden ön kabul oluşturup felsefi temellerini atmaktadır. Bu doğrultuda rasyonalist filozoflarında tarafından üretilen metafiziğin yargılarını; kuruntu olduğunu ve sadece ön kabullere dayanarak evreni anlamaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu bağlamda oluşturulan metafiziksel yargılar, öznenin mümkün deneyim alanını düzeltmediği gibi öznenin özgür eylemlerini de sınırlamıştır. Öznenin tikel eylemlerin ilkeleri, birer ön kabule dayanmakla beraber öznenin toplumsal bir varlık olarak ortak uzlaşma oluşturmayacağına da işaret eder.

Özne eylemlerini ön kabullere dayanarak oluşturduğundan teorik ve pratik akılları arasındaki bütünlüğü sağlayamayacaktır. Bu noktada özne, teorik akla bağımlı bir varlık olarak tanımlanacaktır. Bu ise öznenin kendisine dair varlığının

²¹⁶ Kant, Prolegomena, s. 92; § 51.

²¹⁷ Kant, AUE, s.317;A 475 B 503.

bilgisine ve bu bilgi dolayısıyla oluşturduğu eylemlerine yabancı kalacaktır. Kant, öznenin sendeleyeni bir varlık olarak değil; bütünlüklü bir özne inşa ettiğinden *Eleştiri* basit bir anlamda epistemolojik bir sınırlandırma değildir. Eleştiri, tam bu noktada, öznenin özgür olduğu için tekil eylemlerde bulunan ve yine özgür olduğu için mümkün deneyim alanında yasalar üreten bir varlık olduğunu vurgulamaktadır. Özgür bir öznenin yapması gereken şey, “önergeleri ve karşı önergeleri, hiçbir gözdağı ile korkutulmaksızın, kendilerini onlarla eşit konumdaki (eş deyişle zayıf insanların konumundaki) jürinin önünde savunmaya”²¹⁸ çıkarmasıdır. Teorik aklın tarafsız bir şekilde yargılanması; öznenin kendine dair neyi bilebileceğini, bilebilecekleri ile nasıl eyleyebileceğini ve aynı şekilde eylemlerinde bulunurken neyi umabileceğine yani nasıl özgür olabileceğini bilmesidir. “Kant antinomileri ayrıntılı bir şekilde teşhis etmeye girişken, iki tarafın aynı zaman da sırasıyla rasyonalizme ve ampirizm tekabül ettiği de savunur ve bir kez daha o felsefelerin hatalarını keşfetme olanağına kavuşur.”²¹⁹

Kant’a göre, olan ya da olmaya başlayan her şey, bir kurala göre düzenlenmektedir. Bu kurala göre, olan ya da olmaya başlayan şey, kendinde önceki koşulu gerektirir. Koşulludan hareketle başka bir koşulluya ulaşmak ancak şu şekilde mümkündür; “görüngülerin birbirlerini izlediklerini e.d., şeylerin belli bir zamanda karşıtı önceki zamanda yer almış olan bir durumları olduğunu algılayım. Öyleyse zamanda iki algıyı bağlamaktayım.”²²⁰ Bu durum, zamanın kipleriyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla Kant, ilişki kategorisinin diğer bir ilkesi olan, nedensellik kategorisini, ele almakta ve nesnelerin empirik bilgisinin olanaklı olması için nedensellik kategorisini şart koşmaktadır. Söz gelimi, “güneş var” ve “taş ısınıyor” önergeleri sırasıyla ele alındığında, “taşın ısınması” ve “güneşin varlığı” arasındaki ilişki, henüz kurulmuş olmadığından birbirini kapsamayan iki önerme gibi durmaktadır. Bundan dolayı taşın ısınması, güneşin varlığına henüz bağlanmadığından taşın ısınmasının nedeni, öznenin özneye değişiklik gösterebilir. Kant, bu durumu şöyle açıklamaktadır: “O zaman algının tüm ardışıklığı yalnızca ayrımsama da olacak, e.d. öznel olacak, ve bu yolla hangi algıların gerçekten

²¹⁸ Kant, AUE, s. 317; A 476 B 504.

²¹⁹ Scruton R., *Düşüncenin Ustaları Kant*, Cemal Atilla (Çev), Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Basım, 2013, İstanbul, s. 69

²²⁰ Kant, AUE, s. 167; A189 B 233.

önceleyenler ve hangilerinin ise izleyenler olmaları gerektiği nesnel olarak belirlenemeyecektir.”²²¹ Özne tarafından, evrensel yasalar oluşturulamayacak ve mümkün deneyim alanı öznenin ihtiyaçlarına göre düzenlemeyecektir. Öyleyse ardışık iki önermenin tek anlamlıya ve nesnel geçerli bir yapıya sahip olması için bir kurala göre düzenlenmelidir. “Çünkü bu [kural] olmaksızın nesne açısından onun [bir şeyi] izlediğini söylemem olanaksızdır.”²²² Bu kuralın kendisi nedensellik ilkesidir ve deneyim yoluyla elde edilebilecek bir ilke değildir. Çünkü özne-nesne ilişkisi sadece duyusal olarak verilen nesneden hareketle iki olay arasındaki ilişkiyi kuramaz. Nesne, bu durumu belirli bir kurala göre verebilecek bir yetiye sahip değildir. Öyleyse öznenin sahip olduğu bir nedensellik kategorisiyle nesnelere tek anlamlılığı içerisinde değerlendirebilmekte, öznel yargılar arasındaki ilişkiyi sağlayabilmekte ve yargılar üzerinden sentetik a priori yargılara ulaşabilmektedir. O halde, taşın ısınmasının nedeni olarak güneşin algılanması için anlama yetisinin saf kavramlarından biri olan nedensellik kategorisinin devreye girmesi gerekmektedir. Kant’a göre,

*“ancak görüngülerin ardışıklığını ve dolayısıyla tüm başkalaşımı nedensellik yasasının altına almamız yoluyla ki deneyimin kendisi, e.d. görüngülerin görgül bilgisi olanaklı olur; ve buna göre görüngülerin kendilerinin, deneyimin nesnelere olarak, ancak yasa ile uyum içinde olanaklıdır.”*²²³

Nesnelerin düzenli ve tek anlamlılığa sahip olması, onların bir neden- etki içinde anlaşılabilmesi, sadece öznenin sahip olduğu anlama yetisinin saf kavramı nedensellik kategorisidir. Tek tek doğa yasalarının bu bağlamda neden sonuç ilişkisi içinde birbirine bağlanması, nedensellik kategorisiyle mümkün olacaktır. Ancak burada ince bir ayrıma dikkat etmek gerekir. Kant’a göre, bu ayrım zamanın üçüncü kipi olan eşzamanlılıktır. İki olayın ardışık olmasından farklı olarak; olaylar eşzamanlı olduğunda, bir olay diğer olayı öncelemez. Dolayısıyla nedensellik ilkesinde bir bulanıklık varmış gibi görünmektedir. Kant’ın ifadesiyle:

“[B]urada giderilmesi gerek bir bulanıklık doğar. Görüngüler [görünümler] arasındaki nedensel bağlantı önermesi bizim formülümüzde bunların dizgesel ardışıklığına sınırlanmışken, uygulamada ise görüngülerin bir arada bulunmalarına da uymayabilir, ve neden ve etki eşzamanlı olabilir. Örneğin hava serinken oda sıcak olabilir. Eğer nedenini arayacak olursam, sıcak bir

²²¹ Kant, AUE, s. 169; B 239 A 194.

²²² Kant, AUE, s. 170; B 240 A 195.

²²³ Kant, AUE, s. 167; B 234 A 189

sobayı bulabilirim. Şimdi, neden olarak soba etkisi olarak odanın sıcaklığı ile eş zamanlıdır; öyleyse burada neden ve etki arasında zamana göre hiçbir dizgesel ardışıklık yoktur; tersine, bunlar eşzamanlıdır, ve gene de yasa geçerlidir.”²²⁴

Şimdi, tüm bu bağıntı ve zamanın kiplerini göz önünde bulundurarak nesnelere zamandaki varoluşlarının belirlenimi, bu ilkelerden başka bir şeyle sağlanamaz. O halde, son olarak şu şekilde bağlantı kurulabilir:

“Bir büyüklük(varoluşun büyüklüğü e.d. süre) olarak zamanın kendisi ile ilişki, bir dizi (ardışık) olarak zamanda ilişki, ve son olarak tüm varoluşun (eşzamanlı) bir toplamı olarak zamanda ilişki, Zamanın bu belirleniminin bu birliği baştan sona dinamiktir, e.d. zaman deneyimin dolaysızca her varoluş için bir konum belirlemesinin ortamı olarak görülemez, çünkü saltık [mutlak] zaman görüngülerinin bir arada tutulmasını sağlayabilecek bir algı nesnesi olmadığı için böyle bir belirleme olanaksızdır. Tersine, görüngülerin var oluşunun zamansal ilişkiler açısından sentetik birlik kazanabilmesinin biricik yolu olan anlak [anlama yetisi] kuralı her görüngü için onun zamandaki konumunu belirler, ve öyleyse bunu a priori yapar ve her zaman için ve bir zaman için geçerli olarak yerine getirir.”²²⁵

Kant, zamanın belirlenimlerini ve ilkelerini öznenin bilincinde toparlayarak, olanaklı deneyin koşullarını öznenin kendisinde toplamış olmaktadır. Bu bağlamda ilişki kategorisi; görünüşleri düzenleyen ve olayları nedensellik içinde bağlayan kavramlardır. Bu ilkeler, doğanın yasaları düzenli birlik haline getirmekle kalmaz, aynı zamanda özne tarafından anlamlı şekilde kavranmasını da sağlamaktadır.

Kant’ın anlama yetisinin nesneyi düşünme tarzları olarak tanımladığı ve ayrıca empirik düşüncenin konutları olarak adlandırılan son kategori, kiplik kategorisidir. Kiplik kategorisi; olanak, varoluş ve zorunluluktan oluşur. Kant, dinamik ilkelerin ikincisi olan kiplik kategorisinin ilkelerini şu şekilde açıklar:

“1. Deneyimin biçimsel koşulları ile (sezgi [şeye bakış] ve kavramlara göre) bağdaşan olanaklıdır.

2. Deneyimin özdeksel koşulları (duyum) ile bağlı olan edimseldir.

3. Edimsel olanla bağlantısı deneyimin evrensel koşullarına göre belirlenen zorunludur (zorunlu olarak varolur).”²²⁶

Kant’a göre, kiplik kategorisi nesneyi üç konum içinde özneye veren bir özelliğe sahiptir. Bu özellikler, yüklem olarak kullanıldığında herhangi bir şekilde öznenin

²²⁴ Kant, AUE, s. 173; A 203 B 248.

²²⁵ Kant, AUE, s. 180; A 215 B 262.

²²⁶ Kant, AUE, s. 181; A 28 B 266.

bilgisini artırmazlar, ancak kavramın bilgi yetisi ile ilişkisini anlatmaktadırlar. Eş deyişle, herhangi bir nesnenin kavramı tam olduğunda bile, nesnenin olanaklı mı yoksa edimsel mi olduğunu, ya da eğer edimsel ise, zorunlu olup olmadığını belirttiğinden dolayı bu üç ilke nesnenin özellikleri değil, anlama yetisinin nesneyi düşünme tarzlarıdır. Bundan dolayı, Kant, bu kategoriler için şu yargıda bulunur, kiplik kategorisi “tüm kategorileri yalnızca görgül [empirik] kullanıma sınırlar ve aşkınsal kullanımlarına izin ve onay vermezler.”²²⁷ Bundan dolayı tüm a priori sentetik bilgiler, deneyin olanaklı ilkeleriyle sınırlıdır.

Kant’a göre, olanak kategorisi, şeylerin kavramının deneyimin biçimsel koşulları ile örtüşmesi anlamına gelir. Olanak kategorisi sayesinde özne, doğada bir şeyin mümkün olup olmadığını, mümkün ise koşullarının ne olduğunu belirler. Kant, olanak kategorisi için şu açıklamayı yapmaktadır: “Şeylerin olanağının konutlanması öyleyse şeylerin kavramının genel olarak bir deneyimin biçimsel koşulları ile bağdaşmasını gerektirir. (...) Genel olarak deneyimin biçimini a priori olarak kapsarlar.”²²⁸

Şimdi, şuna dikkat etmek gerekir ki, nesnelere kavramları deneyimin biçimsel koşulları ile bağdaşmazsa, yani bütünüyle deneyimden bağımsız olduğu halde yeni kavramlar türetilmek istenirse, “yalnızca kuruntularla uğraşılıyor oluruz ki, bunların olanağını için hiçbir ölçüt yoktur, çünkü bunlar durumunda deneyim bir yol gösterici olarak alınmadığı gibi, bu kavramlar ondan türetilmiş değildir.”²²⁹ Dolayısıyla anlama yetisinin saf kavramları, doğa yasalarından bağımsız ve idelerle ilgi içine sokuldukları zaman, anlamlarını tamamıyla yitirdiğinden yeni kavramlar türetmek olanaklı değildir. Bu bağlamda bir şeyin olanaklı olup olmadığı, ancak uzam ve zaman içerisinde bilinebilir olduğundan deneyimin içerik koşullarına denk gelen şey, olanaklıdır. “Eğer deneyimden başlamıyorsak, ya da görüngülerin görgül bağlantı yasasına göre ilerlemiyorsak, o zaman herhangi bir şeyin varoluşuna ilişkin tahminimiz ya da arayışımız boş bir gösteriden başka bir şey olmayacaktır.”²³⁰ Varoluş, sadece kavramlara dayanarak bilinemez.

²²⁷ Kant, AUE, s. 182; A 219 B 267.

²²⁸ Kant, AUE, s. 182; A 220 A 221, B 268.

²²⁹ Kant, AUE, s. 182; A 222 B 269

²³⁰ Kant, AUE, s. 185; A 226 B 274.

Ontolojik kanıtlamalara bakıldığı zaman, söz gelimi Spinoza'nın tanrı kanıtlamasında olduğu gibi, sadece kavramlara bakılarak tanrının varlığının gerçekliği gösterilemez. Spinoza'ya göre, "herhangi sonsuz ve ezeli bir özü ifade eden sıfatlardan kurulmuş cevher ya da Tanrı zorunlu olarak vardır."²³¹ Tanrı kavramı doğası gereği, kusursuz olanı temsil ettiğinden ve var olmak zorunda olduğu için, Tanrının olmadığı düşüncesi kendi içerisinde çelişki yaratır. Bu bağlamda ele alındığında Tanrı fikri, Tanrı'nın varlığını onaylaması gerektirmektedir. Zorunlu ve kusursuz bir varlık olan Tanrı, hakikate ilişkin sonuçların çıkarılması için gerekli kesinliği ve güveni tek başına sağladığından ilk hareket noktasıdır. Tanrı, bu durumda her türlü hakikati açıklamak ve var olanları anlamak için sağlam bir başlangıç noktasıdır. Bu bağlam; dünyanın bilimsel bir tarzda kavranışı, var olanların determinist yasalarla yönetildiğini göstermektedir. Spinoza'nın metafiziğinde ele aldığı şekliyle Tanrı, "kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın"²³² varoluşlarını düzenleyen ilk zorunlu ilkedir.

Kant'a göre, "varoluşun zorunluluğu hiçbir zaman kavramlardan değil ama her zaman algılanan ile bağlantıdan ve evrensel deneyim yasarlı ile uyum içinde bilinebilir,"²³³ olduğundan akıl, Spinoza'nın söylediği gibi, metafizik yargılara varmaya yetkili değildir. "Zorunlu bir varlık olarak Tanrı" anlayışı, anlama yetisi için olumsuz tanımlamadır ve haliyle bilinemez [noumenon] olarak kalacaktır. Kant'a göre, kiplik kategorisinin üçüncü kavramı olan zorunluluk, deney ve bilgisinin zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Bu ifade, "zorunluluğun" olumlu tanımıdır. Kant'a göre, "olan her şey hipotetik olarak zorunludur temel ilkesi dünyadaki başkalaşımı bir yasanın, e.d. zorunlu varoluşun bir kuralının altına alır ki, bu olmaksızın doğa hiçbir zaman söz konusu olamazdı"²³⁴ Bu bağlamda olanaklı, deneyim alanının dışında yattığı düşünülen *mutlak zorunluluk* saf anlama yetisinin yargı alanına düşmez; çünkü, anlama yetisi yalnızca verili görüngülerden sağlanacak yararı ilgilendiren sorunlar üzerine karar verir. Spinoza ve diğer dogmatik

²³¹ Benedictus Spinoza, Etika, Hilmi Ziya Ülken (Çev), Dost Kitabevi Yayınları, 6. Baskı, 2016, Ankara, s. 40; Önerme XI.

²³² Spinoza, Etika, s. 31; Tanım III.

²³³ Kant, AUE, s.187; A 227 B 280.

²³⁴ Kant, AUE, s.188; A 228 B 280.

rasyonalistlerin ontolojik kanıtlamaları teorik aklın sorunudur. Kant'a göre, teorik aklın doğal işleyişinde ilkin kendini herhangi bir zorunlu varlığın bulunuşuna inandırır. Teorik akıl, bu zorunlu varlıkta koşulsuz bir varoluş tanır ve koşulsuz olanı aramaya çalışır; dolayısıyla koşulsuz olanın kavramını bulduğunda o kavramla, "tüm olgusalılığı" açıklamaya çalışır. Burada bahsi geçen "tüm" kavramı, Kant'a göre, sınır olmaksızın mutlak bir birliğe işaret eder. Öznenin düşünme yetisi olan akıl, bu mutlak birlik ile tüm şeylerin kökensel zeminini zorunlu ve mutlak bir yolda varolduğunu çıkarsaması yapar.

Şimdi burada kökensel zemine ilişkin Kant, dikkat edilmesi gereken bir noktaya işaret eder; bu nokta, kökensel zeminin sağlamlılığıdır. Kökensel zemin eğer bir eleştiriye tabi tutulmadan bir ön kabul olarak ele alınır; bu noktada zaten zorunlu olarak kökensel zeminin varoluşu bilgiye ya da deneyime dayanmaz. Söz konusu olan kökensel zeminin varoluşu üzerinde ortak bir anlaşma sağlanmıştır. Yani kökensel zeminin ne olduğu konusunda karar verilmiş; dolayısıyla kökensel zeminin sağlamlığı tartışılmaz. Ancak, Kant'a göre, kökensel zeminin ne ölçüde bilenebileceğine dair bir yargı söz konusu olunca temelin o kadar sağlam olmadığı görülecektir. Çünkü akıl, kökensel zemin hakkında yargıda bulunmak için yeterli bilimsel bir bilgiye sahip değildir. Dogmatik filozofların kökensel zemini eleştiriye tabi tutmadan bir ön kabul olarak ele alması sonucu, "uslamlama bize zorunlu varlığın özelliklerine ilişkin en küçük bir kavramı bile vermeyi başaramamış, giderek bütünüyle sonuçsuz kalmıştır."²³⁵ Kökensel zemine ilişkin yargıda bulabilmek için nesnel yeterliliğe sahip olması gerekir. Nesnel yeterlilik ise deneyimle yani dünyaya içkin olarak elde edilebilir. Ancak bu şekilde zorunlu varlığa dair bir kavram elde edilebilir.

Kant'a göre, nesnel yeterliliğe sahip olmayan "düşüncemizin öznel koşullarını şeylerin nesnel koşulları saymamızdan ve aklımızı tatmin etmek için olan bir varsayımı bir dogma olarak kabul etmemizden çıkan diyalektik kuruntu"²³⁶ transsandantal idelerin üçüncüsü olan teolojik idedir. Teolojik ide eş deyişle, Tanrı idesi aklın, hiçbir koşula dayanmayan ve tüm olgusalılığı kapsayan, idesidir. Hiçbir

²³⁵ Kant, AUE, s.367, A 588 B 616.

²³⁶ Kant, Prolegomena, s. 102; § 55.

deneye dayanmadığı ve tüm olgusalığın zemini olduğundan dolayı diğer iki ideden farklıdır.

Teolojik ideleri eleştiriye tabi tutan Kant'ın amacı, dogmatik metafizikçilerin Tanrının varlığına dair kanıtlamalardaki hatalarını göstermektir. Kant eleştirisini dogmatik metafizikçilerin Tanrının varlığına dair yaptığı ontolojik, kozmolojik ve teolojik kanıtları ele alarak gerçekleştirir. Allen Wood ontolojik, kozmolojik ve teolojik kanıtları şu şekilde açıklar:

“1. Ontolojik ispatlar: Üstün mükemmel varlığın zorunlu mevcudiyetini sadece kavramı vasıtasıyla iddia eden ispatlar.

2. Kozmolojik ispatlar: Üstün mükemmel varlığın zorunlu mevcudiyetini genel olarak dünyanın muhtemel mevcudiyetini genel olarak dünyanın muhtemel mevcudiyetinden hareketle iddia eden ispatlar.

3. Fizikoteolojik ispatlar: Üstün mükemmel varlığın mevcudiyetini ampirik olarak bulduğumuz haliyle bu dünyanın muhtemel yapısından (mesela bu dünyada bulduğumuz haliyle bir amaca yönelirmiş gibi görünen düzenlemelerden) hareketle iddia eden ispatlar.”²³⁷

Wood'a göre, Kant ikinci ve üçüncü ispatların temeli dolaylı yoldan birinci ispata dayandırmaktadır. Bu bağlamda eğer, birinci ispatın argümanı sorgulanırsa yine dolaylı bir şekilde ikinci ve üçüncü argümanın temeli de sarsılır. İspatların tek tek açılımına tezde yer verilmeyecektir; ancak bu ispatların önemli olduğu unutulmamalıdır. Çünkü aklın kozmolojik ideleri dünya tasarımı için önemlidir. Bu ispatlar, mümkün deneyim alanını kurmak için dogmatik metafizikçilerin ihtiyaç duyduğu ispatlardır. Bu ispatlar rasyonalist geleneğinde özne tasarımının aynı zamanda temelidir. Özne tasarımı yukarıda gösterildiği gibi bilimsellikten, nesnellikten uzak bir ön kabul üzerine kurulmuş demektir. Yani öznenin kendisi ve mümkün deneyim alanını belirleyen ilkeler, teorik aklın bir yanılmasıdır ibarettir.

Açıkça söylemek gerekir ki, teorik aklın mahkeme tarafında sorgulanmaması metafiziğin bir yanılması mantığı haline getirmiştir. Bu yanılması diyarında özne, dünyaya dair eylemlerini kör bir şekilde eyleyken kendisine dair yargıların nesnelliği topaldır. Ancak bu bir ilerleme olmadığı gibi yerinde saymaktan başka da bir şey değildir. Özne nedir, tarzında bir sorunun cevabı; ancak ilk önce insan kapasitesinin belirlenmesiyle mümkündür. Yukarıda defalarca gösterildiği gibi

²³⁷Wood, Allen W., Kant, Aliye Kovanlıkaya (Çev), Alfa Yayınları, 1. Basım, 2020, İstanbul, s. 171

insanın bir şeyi algılaması, bilmesi, tanınması ve bunlar üzerinden yargıda bulunması ancak mümkün deneyim alanında geçerlidir. Uzam ve zaman dışında mümkün deneyim alanının belirlenmesi veya bir koşulsuzun aranması şimdilik mümkün değildir. Özne nedir, sorusunun cevabı; öznenin neyi bilebildiği ile ilgilidir. Bu biliş tarzını sadece epistemolojik olarak algılamamak gerekir. Bu biliş öznenin, nesnenin varlığı varlık olarak tanınmasını kapsadığı gibi öznenin kendisine dair farkındalığını ve diğer özneler arasındaki yasaların tamamını kapsayan bir biliştir. Bu tanıma, bilme ve kavrama öznenin olanaklarının dışında başka bir güçle mümkün değildir. Eleştiri, teorik aklı sınırlamakla beraber öznenin mümkün deneyim alanında, özneye dair olanaklarının hakkını tam anlamıyla vermektedir. O halde, son olarak Kant'ın deyişiyle söyleysek:

“Tüm varoluşa ilişkin bilincimiz (bu ister dolaysız algı yoluyla isterse bir şeyi algı ile bağlayan tasarımlar yoluyla olsun) bütünüyle deneyimin birliğine aittir; ve bu alanın dışındaki herhangi bir varoluş, gerçi saltık olarak olanaksız olduğunu ileri sürmesek de, gene de hiçbir biçimde aklayamayacağımız bir sayılıdır.”²³⁸

Sonuç olarak görülüyor ki, özne bu üç kavram (olanak, varoluş ve zorunluluk) olmaksızın anlamlı yargılar oluşturamamaktadır. Aynı şekilde kategorilerin mümkün deneyim alanındaki işlevlerinin incelenmesi, Kant felsefesinin özgün olduğunun kanıtıdır. “Bu kavramlar ne Aristoteles'te ne de başkalarında kategoriler arasında sayılmışlardır. Bu kavramlar, Kant'ta çok özel bir anlam kazanmışlardır.”²³⁹ Olanak, varoluş ve zorunluluk kavramları hem deneyim için hem de bilimlerle ilgili olarak ve bunların yanı sıra metafiziksel yargılar için temel kategorilerdir.

Görülüyor ki, anlama yetisinin saf kavramları olan kategoriler aracılığıyla, doğanın zorunlu yasaları öznenin etkinlik alanı için dönüştürülebilmektedir. Burada söz konusu olan şey, dünyanın ve nesnelerin algısının özne temelli olmasıdır. Bu sonuç, aynı zamanda Kopernikusçu Devriminin de sonuçları olmakla birlikte Kant felsefesinde özne kavramının ne denli önemli olduğunu da göstermektedir.

²³⁸ Kant, AUE, s.367, A 601, B629.

²³⁹ Heimsoeth, Kant'ın Felsefesi, s. 86

SONUÇ

Kant, öznenin yargılar üretebilmesi ve yargılar bağlamında evrensel yasalar oluşturması için bilginin kaynakları olarak iki yeti belirlemiştir. İlkin duyarlılığın saf görüleri olan uzam ve zaman, ikincisi ise anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerdir. Bu iki kaynak birbirinden işlevsel olarak farklı görünse bile, bilginin oluşumu için birbirine gereksinim duyduklarına üst başlıklarda değinilmiştir. Dış dünyada var olan nesnelere çokluğu, dış görü olan uzam sayesinde özneye verilirken, alınan çoklular öznenin iç görüsü olan zamanla birlikte kategoriler tarafından düzenlenmekte, birlik haline getirilmekte, kavramlaştırılmakta ve yargılar oluşmaktadır. Bu bağlamda Kant tarafından, bilginin oluşabilmesinin ilk koşulu öznenin *duyarlık yetisi* olarak belirlenmektedir. İşte, geleneksel ve Kant-öncesi metafiziğin özne anlayışında bu yeti ihmal edilerek aklın duyarlıktan bağımsız bir kullanımı yolu ile metafiziksel bilgi üretilebileceği varsayılmıştır. Diğer bir deyişle, Kant-öncesi metafiziğin öznesinin bilginin öznesi olarak var olabilmesi için bu duyarlık yetisini kullanması neredeyse zorunlu bir koşul değildir; aklın a priori kullanımına o kadar fazla güvenilmektedir ve duyarlık bir bilgi kaynağı olarak o kadar fazla küçümsenmektedir ki, Kant öncesi metafiziğin kendine temel aldığı özne için metafiziksel bilginin oluşmasının epistemolojik bir koşulu olarak bile görülmemektedir. Bu anlamda, Kant'ın metafizik eleştirisindeki "*devrimci*" yanlardan birisi, kendinden önceki metafiziğin ihmal ettiği bu duyarlık yetisini, herhangi bir yargının "bilgi" statüsünü kazanabilmesi için bir "olmazsa olmaz" epistemolojik koşula çevirmesinde yatar. Burada haklı olarak akla şu soru gelecektir: Metafizik bilginin oluşması için duyarlık yetisinin de bilgi üretimine zorunlu olarak dâhil edilmesi ne anlama gelmektedir? Sonuçta metafiziksel bilgi, a posteriori, duysal içeriği olan bilgi olamaz. Deneyimden elde ettiğimiz günlük yaşamdaki empirik temelli bilgi de, bilimlerin deneyime dayalı gözlemden yola çıkarak ürettiği daha sofistike ve sistematik bilgi de, duysal içeriğe sahip bilgi ise, metafiziksel

bilginin bu tür a posteriori bilgiden farklı olması gerekir. Yine de metafiziksel bilginin oluşması için duyarlık yetisinin zorunlu bir epistemolojik koşul olarak öne sürülmesi nasıl mümkündür? Tezin içindeki tüm bölümlerde ayrıntılı olarak gösterilmiş olduğu gibi, Kant'ın bu soruya verdiği ve onu metafizik tarihindeki en büyük birkaç filozof içerisine sokan yanıt şu yöndedir: *Tüm metafiziksel bilgi, duyarlık yetisini zorunlu bir epistemolojik koşul olarak kabul etmek zorundadır; ancak duyusallığın ortaya çıkan fenomenal deneyime olan katkısının "içeriği" değil, onun "formu", metafiziğin bilgisini edinmeye giriştiği şeydir.* Kant, bu formları duyarlığın formları olarak "saf görümler", yani uzam ve zaman olarak ortaya koyarak bunları duyarlık ile elde edilen görümlerin formu olmaları bakımından saf aklın kendisindeki a priori yapılar olarak yorumlar. Dolayısıyla, metafiziksel bilgi her ne kadar doğa bilimlerinde olduğu gibi "duyarlık" yetisi ile elde ettiği malzemenin içeriği ile ilgilenmiyor olsa da, bu malzemenin formu ile ilgilenmek zorunda olduğundan, metafizik bilgi bile duyarlığın formel yapısını kendisine zorunlu koşul olarak kabul etmek durumunda kalmaktadır. Bu açıdan baktığımızda, bu tür bir bilgi hem duyarlığı kendisine koşul olarak almakta hem de a priori olma statüsünden de vazgeçmemektedir. Bu tür yargılara Kant bu nedenle "sentetik a priori" adını vermiştir: Metafiziksel yargılar hem a priori, ama hem de duyarlığın salt formlarını oluşturan uzamın ve zamanın birleşimi ile oluşan yargılar olduğundan, aynı zamanda da sentetik yargılardır. Kant'ın geleneksel metafiziğin öznesinin yerine geçirdiği yeni özne, geleneksel öznenin sahip olmadığı yeni bir yetiye sahiptir: Bu, sentetik a priori yargılama yetisi ile donatılmış ve böylelikle de spekülatif olmayan ve mümkün deneyim alanı ile sınırları çizilmiş bir metafizik üreten Kantçı özne olarak karşımıza çıkar.

"Kantçı özne" dediğimiz özne, metafiziksel bilgi üretmesinin zorunlu bir epistemolojik koşulu duyarlık olsa bile bu yeterli bir koşul değildir. Metafiziksel yargıların evrensel bir yasa hale gelmesi sağlayan, bilginin ikinci koşulu, anlama yetisinin saf kavramları olan kategorilerdir. Bu bağlamda öznenin tekil bilme edimlerinin ilkeleri ve oluşturduğu yasaların genel geçerliliği sağlanmaktadır. Özne duyarlık ve anlama yetisi sayesinde mümkün deneyim alanını düzenlemekte ve evrensel yargılar oluşturarak bir uzlaşma ortamı yaratmaktadır. Bu iki yeti birlikte çalışarak ortaya metafiziksel bilgi çıktığında, iki zorunlu epistemolojik koşul

sağlanırken, aynı zamanda bu ikisinin toplamıyla yeterli koşul da sağlanmış olur: Anlama ve duyarlık yetileri yeterli epistemolojik koşulu sağladığından bu ikisi dışında başka bir bilgi kaynağı da bulunmadığından, öznenin yargılarının meşruluğunun başka kaynaklarla belirlenmesi, öznenin, anlamsız ve içeriksel olarak boş yargılar üretmesine neden olacaktır. Eş deyişle, kategorilerin mümkün deneyim alanının dışında kullanımı sonucu oluşan bilgi içeriksel olarak anlamsız olduğu gibi öznenin metafizik alanın kuruntularla uğraşması ile sonuçlanır. İşte, Kant'ın, Kant-öncesi öznenin bilme yetisine çizdiği sınırın ne olduğu sorusunun yanıtı tam da bu noktada karşımıza açık ve seçik biçimde çıkmaktadır: Saf aklın bilgi üretirken ortaya koyduğu yargıların meşru olup olmadığını sınamak için bu iki epistemolojik koşulu sağlayıp sağlamadığına bakmak ve eğer bu iki koşulu sağlamayan ya da üçüncü, farklı bir koşula dayanan bir akıl yürütme varsa, böyle bir akıl yürütme ile ortaya çıkan yargıların meşru bir metafizik söylem alanından dışlanması, burada Kantçı özneyi, bir “bilen” özne olarak Kant-öncesi öznenin ayıran “eleştirel” ve “devrimci” boyutu oluşturur.

Kant'ın eleştirel felsefesinin, kendisinin öncülü konumundaki metafizikçilerle girdiği sıkı bir hesaplaşma ve bu nedenle de geleneksel metafiziğin tüm boyutlarıyla eleştirilmesi sonucunda ortaya çıktığı açıktır. Metafiziğin Kant'ın bulunduğu noktada gelmiş olduğu konum, onun ya artık terk edildiği ya da terk edilmese bile köktenci biçimde yeniden yorumlanarak dönüştürülmesinin gerektiği kritik bir nokta olmuştur. Kant birinci yolu seçmek yerine ikincisinden yürümeyi seçmiştir. Dolayısıyla metafizik tarihi açısından burada artık Kant-öncesi geleneksel metafiziğin bir “Kopernik devrimi” ile yıkılarak yerini yepyeni bir metafiziğin aldığını saptamak gerekir. Bununla birlikte, bu çalışmanın da önceki bölümlerde göstermiş olduğu gibi, Kant'ın metafizikte gerçekleştirdiği tüm bu devrimi gerçekleştirebilmesi için aynı zamanda geleneksel metafiziği icra eden özneyi de yerinden etmesi ve onun yerine, onun işaret ettiği türden metafiziği gerçekleştirebilecek yetilere sahip yeni bir öznenin de inşa edilmesi gerekmektedir. Daha doğrusu, Kant'ın metafizik eleştirisi ve yeni bir metafiziği ortaya koyması, Kartezyen özneyi eleştirerek onun yerine yeni bir özneyi koyması projesi ile iç içe geçmiş ve “akıl” denen yetinin sınırlarının çizilmesi, bilginin “öznesi”nin kendisinin de sınırlarının çizilmesi ve baştan aşağı yeniden tasarlanmasını şart koşmuştur.

Her devrim, gerçekleştiğinde, kendi kurduğu yeni düzene uygun öznenin de inşasını gerektirir. Kant'ın Kopernik devrimi ile daha önce öznenin bilgisini elde etmeye çalıştığı nesnelere kendisine atfedilen ve “nesnel” olduğu varsayılan, nedensellik, tözsellik gibi kategoriler ya da uzam ve zaman gibi görüler, öznenin kendi a priori yetileri olarak kendisinde konumlandırılmıştır. Böylelikle zne, kendi deneyimini aşan bu tür kategoriler ve görülerle, kendi nesnel dünyasının nesnelliliğini etken biçimde o dünyayı kurarak ona kazandıracak şekilde merkeze taşınmıştır. Artık nesnesine uyan değil, nesnesinin kendisine uyduğu bu yeni özne, kendi fenomenal dünyasını hem inşa eden hem de bu yolla ona kendi nesnelliliğinin ve evrenselliğinin güvencesini sağlayan bir statüye erişir ve bu yeni özne, hem on dokuzuncu yüzyıl felsefesini, hem de yirminci yüz yıl felsefesini geriye dönüşü olmayan yepyeni bir düşünme yoluna sokar.

KAYNAKÇA

Akarsu, Bedia (1979), Çağdaş Felsefe, Inkılap Kitabevi: İstanbul

Aktok, Özgür (2006), Doğruluğu Epistemolojinin Sınırları Dışında Yeniden Düşünmek: Rorty ve Heidegger, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), sayı: 1, ss.95-102

Aristoteles (2015), Metafizik (Çev: Y. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık: İstanbul

Bozkurt, Nejat (2010), Kant, Say Yayınları: İstanbul

Cassirer, Ernst (2017), Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi (Çev: Doğan Özlem), Notos KitapYayınevi: İstanbul

Cassirer, Ernst (2017), Rousseau, Kant, Goethe (Çev: Mustafa Tüzel), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul

Cevizci, Ahmet (2011), Felsefe Sözlüğü, Say Yayınları: İstanbul

Deleuze, Gilles (2015), Kant Üzerine Dört Ders (Çev: Talat Kılıç), Kabalcı Yayıncılık: İstanbul

Deleuze, Gilles (1995), Kant'ın Eleştirel Felsefesi (Çev: Taylan Altuğ), Payel Yayınları: İstanbul

Descartes, Rene (2014), Felsefenin İlkeleri (Çev: Mesut Akın), Say Yayınları: İstanbul

Descartes, Rene (2013), Yöntem Üzerine Konuşma (Çev: Murat Erşen), Say Yayınları: İstanbul

Friedman, Michael (2015), Kant ve Kesin Bilimler (Çev: Sibel Şan Öget), Alfa Yayınları: İstanbul

Göçmen, Doğan (2020), Hegel’de “Nesnel, Tanıtlanmış Bilim” Olarak Felsefe Kavramına Giriş, Sofist Dergisi, sayı: 1 ss.61-102.

Gözkan, H. Bülent (2018), Kant'ın Şemsiyesi, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul

Heidegger, Martin (2021), Kant ve Metafizik Problemi (Çev: Kaan H. Ökten), Alfa Yayınları: İstanbul

Heimsoeth, Heinz (2018), Kant'ın Felsefesi (Çev: Takiyettin Mengüşoğlu), Doğu Batı Yayınları: Ankara

Hume, David (2014), İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma (Çev: Münevver Özgen), Biblos Kitabevi Yayınları: İstanbul

Hume, David (2015), İnsanın Doğası Üzerine Bir İnceleme (Çev: Ergün Baylan), Bilgesu Yayıncılık: Ankara

Kant, Immanuel (2015), Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi (Çev: İonna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu: Ankara

Kant, Immanuel (2019), Arı Usun Eleştirisi (Çev: Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi: İstanbul

Kant, Immanuel (2019), Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena (Çev: İonna Kuçuradi-Yusuf Örnek), Türkiye Felsefe Kurumu: Ankara

Kant, Immanuel (1999), Pratik Aklın Eleştirisi (Çev: İonna Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu: Ankara

Karatani, Kojin (2017), Transkritik (Çev: Erkal Ünal), Metis Yayınları: İstanbul

Kaufman, Walter (2014), İnsanı Anlamak - 1 Goethe, Kant, Hegel (Çev: Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi: İstanbul

Kuehn, Manfred (2020), Kant (Çev: Bülent O. Doğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul

Mengüşoğlu, Takiyettin (2014), Kant ve Scheler'de İnsan Problemi (Yayına Hazırlayan: Uluğ Nutku), Doğu Batı Yayınları: Ankara

Reichenbach, Hans (2019), Bilimsel Felsefenin Doğuşu (Çev: Cemal Yıldırım) Fol Yayınları: Ankara

Preus, Anthony (2007), Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy, Plymouth, UK: The Scarecrow Press

Scruton, Roger (2003), Düşüncenin Ustaları Kant (Çev: Cemal Atilla), Altın Kitaplar Yayınevi: İstanbul

Spinoza, Benedictus (2016), Etika (Çev: Hilmi Ziya Ülken), Dost Kitabevi Yayınları: Ankara

Wood, Allen (2020), Kant (Çev: Aliye Kovanlıkaya), Alfa Yayınları: İstanbul